

RAPPORT

Rapport nummer 3/02

Stiftelsen norsk senter for bygdeforskning

Universitetscenteret Dragvoll
N-7491 TRONDHEIM

Telefon: 47 73 59 17 29
Telefax: 47 73 59 12 75

Rapportens tittel	Dato 17.06.02.
Matvarers kvalitet og pris – slik de handlende ser det. En forstudie.	ISSN-nr. 0802-8788
	Antall sider og vedlegg 86
Forfatter(e) Gro Follo	Prosjektnr. 6110
	Ansvarlig sign.
Oppdragsgiver Norges forskningsråd	Oppdragsgivers ref. prosjektnummer 133489/110

Sammendrag

Hva mener nordmenn i sin rolle som forbruker, med matvarers kvalitet og pris? Hva forstår de med kvalitet? Hva forstår de med pris? Forstår de kvalitet og pris som noe som henger sammen, og eventuelt hvordan? For å svare på spørsmålene, er det foretatt deltakende observasjon og feltarbeidsintervju. "Kvalitet" fremstår som et mangslungent og lite klart definert fenomen. "Kvalitet" synes å være resultat av interaksjon mellom "jeg"-personen, andre mennesker, matvarene i seg selv, samt den fysiske kontekst "jeg"-personen befinner seg i. Informantene har tilsynelatende en form for kvalitetsmessig basisnivå som kvalitetsbetraktningene dreier seg rundt. "Pris" er på sin side mer enn en numerisk sum av penger. Selv om det kan være vanskelig for informantene å få grep om priser i forhold til kvantum vare, tilkjenner mange av dem at de kan priser på matvarer. Å kjenne matvarepriser synes å dreie seg om hvor mange matvarepriser en kjenner, i kombinasjon med hvor presist en kjenner pengebeløpet. Informantene tar i bruk fem ulike strategier når de forholder seg til alle matvareprisene. De vier oppmerksomhet til både kvalitet og pris, og det er ingen av dem som handler matvarer utelukkende på grunn av pris. De uttrykker imidlertid meget sjeldent en sammenheng mellom kvalitet og pris. To faktorer virker mot en etablering av en slik sammenheng. Det er "det prisforøkende element" og kvalitetsskalaens beskaffenhet.

Stikkord

matvarer, forbrukerforståelse, kvalitet, pris, sammenheng mellom kvalitet og pris.

Innholdsoversikt

Problemfeltet	1
1. Datagrunnlag	3
Metode, datainnsamling og -analyse	3
Kommentarer til datagrunnlaget.....	6
2. Sammenhengen mellom kvalitet og pris	9
Bedre kvalitet og høyere pris, dårligere kvalitet og lavere pris?.....	9
”Det går mye på pris, men ikke for enhver pris”.....	12
”Det er prisene som bestemmer hele veien”	13
”En tomat er ikke en tomat”	15
3. Hva er kvalitet?	23
”Kvalitet” som mangslungent og lite klart definert fenomen	23
”Danskepølsens” kvalitet.....	26
Tilstedeværelsen av ”fett” som kvalitetsaspekt	28
Differensierende påstander i tilknytning til kvalitet.....	30
Kvalitet uttrykt via generelle og spesifikke utsagn	30
Kvalitet influert av tilstedeværelse eller fravær av noe.....	31
Kvalitet bestemt uten og ved sammenlikning.....	33
Kvalitet som differensiert fra ”fin mat”	35
Kvalitet som relasjonelt fenomen.....	37
4. Hva er pris?	45
”Pris” – mer enn en numerisk sum av penger	45
Pris i forhold til kvantum.....	48
Hva er prisen?.....	52
Hvor godt kjenner informantene matvarepriser?.....	52
Den bestemte prisens ubestemmelighet.....	55
Å forholde seg til mangfoldet av matvarepriser	58
Å huske omtrentlige priser	58
Å holde seg oppdatert på prisene på spesifikke matvarer	59
Å foreta etterkontroll	60
Å regne med at matvarer er billigere enkelte steder.....	63
Å praktisere den kreative parallellføringen	64
5. Oppsummering og avsluttende kommentar.....	69
Hindre for en sammenheng mellom kvalitet og pris	70
”Det prisforøkende element”	70
Kvalitetsskalaens beskaffenhet.....	75
Norske matvarers pris.....	81
Referanser.....	83

Problemfeltet

Hva mener nordmenn i sin rolle som forbruker, med matvarers kvalitet og pris? Hva forstår de med kvalitet? Hva forstår de med pris? Forstår de kvalitet og pris som noe som henger sammen, og eventuelt hvordan?

I denne rapporten forsøker jeg å gi et forsøksvis svar på de nevnte spørsmålene. Svaret er forsøksvis av tre grunner. For det første dreier det arbeidet som her presenteres, seg om å forskningsmessig åpne opp et studiefelt for kvalitativ forskning. Dette innebærer på den ene siden at det ikke er forskningslitteratur å vende seg til for å hente innsikter fra andre erfaringsnære (Geertz 1993) redegjørelser for hvordan Per og Kari Hvermansen som forbrukere, forstår og forholder seg til kvalitet og pris på matområdet. På den annen side innebærer det at det meste fremdeles er forskningsmessig ugjort når det gjelder å nærme seg dette studiefeltet med en kvalitativ forskningsinnretning. Svaret blir da forsøksvis gitt at det ikke er skjerpet i forhold til tidligere forskning på området, og fordi det utgjør en første sten lagt ned i et større vitenskapelig arbeid.

For det andre inngår det arbeidet som ligger til grunn for denne rapporten, i det større forskningsprosjektet *Forbrukeroppfatninger om sammenhengen mellom pris og kvalitet på matområdet* som avsluttes i 2004. Dette prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd under programmet "Marked og samfunn", og prosjektet har som siktemål å få en bedre forståelse for hvordan forbrukerne betrakter sammenhengen mellom matvarers pris og kvalitet. Svaret jeg gir blir da forsøksvis i og med at det foreliggende arbeidet kun utgjør en del av de innsikter som skal høstes.

For det tredje utgjør dette foreliggende kvalitative arbeidet et grunnlag for utarbeidelse av en kvantitativ spørreundersøkelse (survey) blant et representativt utvalg av den norske befolkning. Den kvalitative tilnærmingen frembringer innvendige sammenhenger i datamaterialet (Haavind 2000). Det vil si at den gir kunnskap om personers forståelse av kvalitet og pris slik personene selv etablerer den eventuelle sammenhengen¹. Den kvantitative studien vil blant annet vise omfanget av de problemstillinger som den kvalitative har avdekket. Svaret jeg gir blir da forsøksvis i den forstand at det på et senere tidspunkt vil bli satt fokus på hvor typisk mitt svar er for den norske befolkning.

Det datagrunnlaget som denne rapporten bygger på, hadde to primære siktemål. Datamaterialet skulle gi innsikter slik at svar kunne gis på de spørsmålene som er nevnt innledningsvis. Videre skulle datamaterialet kunne si noe om fenomenet grensehandel og det jeg her løselig kan omtale som "grensehandleren". Datainnsamlingen foregikk derfor i butikker i Halden, på svensk side av Svinesund og i danske Fredrikshavn, samt på buss til Svinesund og båt til Fredrikshavn. I denne foreliggende rapporten er ikke grensehandel og "grensehandleren" viet oppmerksomhet.

I rapporten har jeg lagt vekt på å presentere mye empirisk materiale. Ikke bare gir dette leseren en direkte inngang til informantenes begrepsverden og forståelse (Repstad 1993). Det gir leseren av intervjuene også mulighet både for å se hvilket grunnlag jeg har trukket mine konklusjoner på, og for å stille andre spørsmål til empirien enn det jeg har gjort (Kvale

---

¹ Kvantitative tilnærminger gir også sammenhenger, men det er da snakk om utvendige sammenhenger (Haavind 2000). At de er "utvendige", viser til at det er forskeren og ikke personene som deltar i studien, som sier noe om sammenhenger. Forskeren antar noe om sammenhenger mellom variabler ut fra variasjoner og fellestrekk funnet i det kvantifiserte datamaterialet.

1998). Alle disse tre forholdene synes fruktbare, ønskelige og nødvendige all den stund det forefinnes så lite kvalitativ forskning om nordmenns forståelse av kvalitet og pris.

Rapporten presenterer funn fra en forstudie. Gitt de økonomiske og tidsmessige rammer forstudien har hatt, har det ikke vært rom for å inkludere dyptgående teoretiske og metodiske utgreininger i rapporten. Det har fremstått som mer vesentlig å få frem de empiriske funnene. Fraværet av teoretiske og metodiske utgreininger skal imidlertid ikke være til hinder for at den foreliggende rapporten skal kunne utgjøre et nyttig bidrag til en bredere og dypere innsikt i Per og Kari Hvermansens sin forståelse av kvalitet og pris.

Rapporten begynner med en presentasjon av datagrunnlaget, og det gis også visse kommentarer til dette datamaterialet. Deretter fokuserer jeg på sammenhengen mellom kvalitet og pris, og spør om det er slik blant informantene at henholdsvis bedre kvalitet og høyre pris, og dårligere kvalitet og lavere pris, henger sammen. I de to derpåfølgende kapitlene vies det oppmerksomhet til respektive fenomenet kvalitet og fenomenet pris. I det avsluttende kapitlet trekkes så disse to fenomenene sammen igjen i og med at det presenteres visse faktorer som virker mot etablering av en sammenheng mellom kvalitet og pris.

Kap. 1: Datagrunnlag

I dette kapittelet vil jeg presentere det empiriske, metodiske og analytiske grunnlaget for denne rapporten. Jeg vil også nevne visse forhold vedrørende datagrunnlaget.

Metode, datainnsamling og -analyse

Datainnsamlingen foregikk i perioden 20. til 28. april i 2001. Dette innebærer at datainnsamlingen skjedde relativt kort tid etter lemping på importforbudet mot kloddyrprodukter som hadde blitt iverksatt fra og med 14. mars 2001 i forbindelse med utbruddet av munn- og klovsyke i Storbritannia. I tidsrommet frem til lempingen 6. april hadde det vært "forbud mot å innføre levende klauvdyr, samt ferskt kjøtt, kjøttprodukter, melk, melkeprodukter og andre produkter av klauvdyr fra hele EU-EFTA-området" (Landbruksdepartementet 2001a). Privatpersoner som hadde med seg ferskt kjøtt, kjøttprodukter og melkeprodukter til Norge fra dette området måtte levere det fra seg til tollmyndighetene ved flyplass, grensestasjon eller ankomsthavn. Lempingen på importforbudet innebar at det fremdeles var forbudt for privatpersoner¹ å ta med kjøtt og meieriprodukter fra Storbritannia, "og visse regioner av Frankrike, Irland, Nord-Irland og Nederland" (Landbruksdepartementet 2001b), men at kjøtt og meieriprodukter fra blant annet Sverige og Danmark fra den dato var fullt lovlig å bringe med seg inn i Norge.

I tillegg til den spesielle situasjonen som importforbudet mot kloddyrprodukter innebar, var perioden for datainnsamling også noe spesiell i og med at tidspunktet for gjennomføring lå kun to måneder forut for at Norge skulle gjennomføre en større endring av momslovgivningen. Fra og med 1. juli 2001 skulle momsen på næringsmidler senkes fra 24% til 12%², og Landbruksdepartementet startet en informasjonskampanje rettet mot forbrukerne om dette 22. juni 2001 (Landbruksdepartementet 2001c og 2001d). Det kan være mulig å hevde at den kommende endringen ikke nødvendigvis hadde blitt viet stor mediaoppmerksomhet frem til det tidspunkt datainnsamlingen foregikk. Kan hende hadde heller ikke den norske Per og Kari Hvermansen fokusert spesielt eller i stor grad på momsreduksjonen frem til da. Likevel er det grunnlag for å anta at endringen til tross for dette inngikk som en del av det folk mer eller mindre kjente til. I alle fall var noen av studiens informanter vel kjente med den kommende reduksjonen av matvaremomsen.

Datainnsamlingen fant sted i tilknytning til det som løselig og upresist kan omtales som "grensehandel"³. For å si noe om konteksten datamaterialet ble samlet inn i, kan reiseruten i forbindelse med innsamlingen brukes som indikator:

- Fredagskveld med Stena Line-båten fra Oslo til Fredrikshavn i Danmark. På butikker i Fredrikshavn lørdag, og tilbake til Oslo med Stena Line-båten på søndag.
- Mandag på busstur med selskapet Finn Carlsen fra Oslo, via Sandefjord, og med stopp i

¹ Bedrifter var også omfattet av forbudet.

² Jevnfør "Forskrift om redusert merverdiavgiftssats for næringsmidler", forskrift nr. 120.

³ Når det her påpekes at det snakkes "løselig" om det som kan omtales som grensehandel, er det fordi forståelsen av fenomenet og termen "grensehandel" har vært gjenstand for debatt mellom Ericsson ved Stiftelsen Østfoldforskning og Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon (HSH) over lengre tid. Ericsson hevdet allerede i 1997 at grensehandel ikke er noen "ulykke" (Ericsson 1997), mens HSH synes se ganske annerledes på det (se for eksempel *Dagligvarehandelen* 1998, *Aftenposten* 1998, HSH 2000a). Også beregningene deres viser ganske forskjellige tall for omfanget av grensehandelen, noe som synes å være knyttet til hvordan termen "grensehandel" forstås og hva som således inkluderes og hvordan dette best kan fanges opp (se for eksempel HSH 2000b, 2001a, 2001b, Ericsson 2001, *Nationen* 2001a og 2001b). I denne rapporten er det ikke nødvendig å gi noen presis definisjon av "grensehandel".

Strømstad by og svensk side av Svinesund før retur til Oslo samme kveld.

- Tirsdag formiddag på butikker i Halden. Om kvelden ny båttur med Stena Line fra Oslo til Fredrikshavn.
- Onsdag er Stena Line-båten i Fredrikshavn 1,5 time, retur med denne båten samme dag tilbake til Oslo.
- Torsdag på butikker i Halden.
- Fredag på butikker på svensk side av Svinesund.
- Lørdag på butikker i Strømstad by.

Denne reiseruten indikerer tre forhold. For det første var datainnsamlingen intensiv, noe som kan være en ulempe i den forstand at en blir sliten, mett og matt av inntrykk, men også en fordel fordi trekk ved det som skal forskes på ikke blir forstyrret av i dette henseende utenforliggende omstendigheter. For det andre viser reiseruten at handel som foregår så vel med båt, ferge, buss og bil var inkludert. For det tredje viser reiseruten at kun et høyst begrenset geografisk område inngikk i datainnsamlingen, mens grensehandel som sådan foregår en rekke steder. I forhold til Sverige hevdes det at grensehandel foregår langs "hele" grensen. Ericsson (2001) opererer med 17 ulike grenseoverganger for biltrafikk, mens HSH (2000) påpeker at det kun er tre svenske grensekommuner av 25 som ikke har veiforbindelse og at grensehandel foregår i alle disse 22 kommunene. Grenseovergangen på Svinesund og den potensielle handel i områdene på svensk side (fortrinnsvis svensk side av Svinesund, Nordby og Strømstad by) er imidlertid klart den mest vesentligste grenseovergangen langs den norsk-svenske grensen selv om det er betraktelig uenighet om hvor vesentlig Svinesund er i grensehandel-sammenheng⁴. Det var da også forståelsen av Svinesund som mest vesentlig i denne sammenhengen, som gjorde at noe av min datainnsamling foregikk der. Når det gjelder handel i Danmark, har en mindre data å basere seg på (HSH 2000b), men undersøkelser foretatt i 1999 (Lavik og Dulrud 2000) viser at henholdsvis 42% av husstandene i Aust-Agder, 31% av dem i Vest-Agder og 30% av dem i Vestfold hadde handlet dagligvarer i Danmark i løpet av de siste seks månedene. Antar en at dette er knyttet til båt- og fergetrafikk, vil det da være Hirtshals og Fredrikshavn som er mest vesentlig. At Fredrikshavn ble valgt ut som det reisemål hvor min datainnsamling skulle foregå, var ikke grunnet i noe spesifikt. Hirtshals kunne like gjerne ha blitt valgt.

Datainnsamlingen foregikk ved hjelp av feltarbeid (deltakende observasjon) og feltarbeidsintervju. Datamaterialet består av feltarbeidsnotater og totalt 85 intervju samlet inn på båt, buss, ferge og butikker. I mange av intervjuene er flere informanter delaktige. 40 av intervjuene ble tatt opp på lydbånd og er senere blitt transkribert. Disse intervjuene er av meget varierende lengde, noen er kun omtrent fem minutter, mens andre varer bortimot timen. For de resterende intervjuene forefinnes kun notater nedskrevet umiddelbart etter at intervjuet fant sted. Grunnen til at disse ikke ble tatt opp på lydbånd, var at informantene ikke ønsket dette eller også at situasjonen var slik at de ikke ble spurt om det fordi de opptrådte eller fremsto slik at det på ett eller annet vis syntes uhensiktsmessig å spørre. Det siste var gjerne knyttet til at de syntes å ha det travelt. Av etiske grunner ble båndopptaker aldri benyttet uten positivt samtykke fra informanten(-e).

Båndopptakeren som ble benyttet, var liten (11cmX8cm) med innebygd mikrofon. Hvis informantene ga tillatelse til det, ble det benyttet en liten mikrofon (mygg) som ble festet på

---

⁴ HSH (2000b) anslår at i 1998 utgjorde handelen i Strømstad-området (Strømstad og Tanum) 32-33% av den samlede grensehandelen til Sverige, mens Ericsson (2001) estimerer at Strømstads andel (dvs. i tilknytning til Svinesund som grenseovergang) i 2000 utgjorde minst 64% av all grensehandel i Sverige.

informantens jakkeslag. Hvis det var flere informanter, ble mygg og båndopptakermikrofon holdt opp/plassert slik at utsagnene til flest mulig informanter formodentlig skulle bli best mulig tatt opp.

Å foreta feltarbeidsintervju skiller seg på visse områder fra det å gjennomføre andre former for intervju. En vesentlig forskjell er at det på forhånd ikke er etablert noen avtale med de potensielle informantene om å delta i noen datainnsamling. Isteden må en som forsker ordne seg innpass der og da, og den "sosiale kontrakten" som inngås er meget skjør: Informantene kan "forsvinne ut" av samtalen rett og slett ved å begynne å se på en matvare uten å inkludere forskeren i dette eller også ved å begynne å bevege seg bort fra det stedet samhandlingen foregår. Begge deler kan informantene gjøre uten at dette er sosialt belastende for dem. En annen forskjell er at intervjuet må gjennomføres i de sosiale og fysiske omgivelser som informantene befinner seg i, og at det kan være meget vanskelig å optimalisere muligheten for å få "ro og fred" rundt intervjuet. Fraværet av "ro og fred" kunne i min datainnsamling her manifestere seg som andre kunders tilstedekomst, dansemusikk, buss-sjåførs opplysninger over høytaler og lignende. Videre innebærer feltarbeidsintervju at en må etterleve de forskjellige sosiale reglene som finnes for de forskjellige konkrete sammenhengene som intervjuene foregår i. Dette medfører at en som forsker på båten til og fra Fredrikshavn lettere kan "spille på" muligheten for en sosialt hyggelig prat som inngang til et intervju enn hva tilfellet er på en butikk i en by som Halden. Det er ikke på en "by-butikk" en nødvendigvis stiller opp for samtale med en fremmed som i tillegg er forsker. Dette innebærer at det ikke bare kan by på vansker å få innpass, forskeren må på metaplan også kontinuerlig arbeide for å opprettholde samhandlingen. Selv om det bare var for intervjuene foretatt på butikker at tillatelse til gjennomføring ble hentet fra butikkledelsen og gitt under forutsetning av at kundene ikke ble forstyrret, var gjennomføring av alle intervjuene helt avhengig av den potensielle informantens velvilje og forståelse av meg som forsker, min invitt og det som for øvrig spilte seg ut.

Gitt de forholdene som er nevnt i forbindelse med feltarbeidsintervjuene, måtte nødvendigvis intervju-"guiden" i utgangspunktet bestå av få spørsmål. Det ble valgt ut fire tema som skulle fokuseres. Det var økonomi, risiko, kvalitet og samfunnsøkonomi. For "økonomi" var spørsmålene: Hva er med i folks regnestykker, hva er ikke med og hva inngår i "tur"? For "risiko" var spørsmålene om folk hadde noen tanker om risiko i forbindelse med den maten de kjøpte/spiste, om de hadde tanker om at de kunne bli syke av maten, og om de var interesserte i hvilket land maten kom fra. Med hensyn til "kvalitet" var utgangspunktet at det kunne spørres om hvordan folk tenkte om matvarekvalitet for eksempel i forhold til smak, vanninnhold, flekk-/fettinnhold, mørhet, om det var noe de hadde sluttet å kjøpe fordi kvaliteten var for dårlig, og om de tenkte på muligheten for kvalitetsmessig dumping av kjøtt. "Samfunnsøkonomi" hadde en inngang, og det var om folk tenkte på A/S Norge når (hvis) de handlet i Sverige og/eller Danmark. Alle oppfølgingsspørsmål og eventuelle alternative spørsmål ble bestemt i løpet av intervjuets gang. Gitt forløpet av noen av disse intervjuene, ble heller ikke samtlige av de opprinnelige spørsmålene stilt alle informantene.

Mens jeg i forbindelse med forsøk på å få intervju aldri fremstilte meg som noe annet enn forsker, og derfor heller ikke "did as the natives" i butikkene og for eksempel hadde handlevogn eller -kurv, spilte jeg "kunde" og utstyrte meg med vogn i de øyeblikk jeg ønsket å overhøre hva folk snakket om når de tittet på varer og beveget seg mellom reolene. Rent fremtoningsmessig skilte jeg meg ikke ut fra de øvrige tilstedeværende, og som hvit kvinne i midten av 40-årene og upåfallende kledd, kunne jeg i hvilken som helst av de kontekstene data ble innsamlet, bli forstått som en lik mange andre. Som en metodisk inngang, valgte jeg å

fremstå "uvitende" både med hensyn til kvalitetsspørsmål, priser og andre forhold. Denne metodiske uvitenheten var ikke vanskelig å spille ut all den stund mitt kjennskap både til ulike kvalitetsmål, spesifikke matpriser o.l., var høyst begrenset.

I analysen er feltarbeidsnotater samt selve lydbåndene og transkripsjonene av dem benyttet. Som en del av feltarbeidsnotatene inngår også notater om mine egne opplevelser av det å være til stede blant informantene. Heri inngår også fortegnelser om hvordan det kjentes ut for første gang å være på steder hvor det foregår "grensehandling". Med andre ord benyttes egenefaringene mine også som datamateriell.

Kommentarer til datagrunnlaget

Når datainnsamlingen var lokalisert der det formodentlig foregår "grensehandel", skyldes det blant annet en antakelse om at mennesker som foretar en slik handling, er prisbevisste. Det er imidlertid også mulig å tenke seg at dette innebærer mindre fokus på kvalitet i og med den store vektleggingen av pris. Det innsamlede datamaterialet gir dog grunnlag for å si noe om forholdet mellom kvalitet og pris som har et større nedslagsfelt enn kun det som er gjeldende for mennesker som handler "på grensen". Dette ettersom informantene på langt nær bare er "ihuga" grensehandlere. Slik datainnsamlingen var lagt opp, var det nemlig mulig å intervjuer så vel mennesker som handlet jevnt "på grensen", de som kun gjorde det av og til og de som aldri gjorde det. For å antyde spekteret på dette, kan det nevnes at i 12 intervju ble det hevdet eller gitt inntrykk av at informantene handlet i Sverige "en gang i måneden", "to ganger i måneden", "i hvert fall en gang i måneden", mens det for handling i Danmark er mennesker i fire intervju som hevdet eller ga inntrykk av dette. På det andre ytterpunktet er det mennesker i 15 intervju som hevdet eller ga inntrykk av at de "aldri" handlet i Sverige, eller også sa at det var "svært sjeldent", "sjeldent", "en gang i året" eller mindre enn en gang i året, og mennesker i 14 intervju som hevdet eller ga inntrykk av dette når det gjaldt handling i Danmark. Noen formulerte seg annerledes, og sa at de handlet i Sverige "når fryseren begynte å bli tom", "om sommeren og i helgene når vi er på hytta i Sverige" eller liknende, eller også at de oppga en frekvens knyttet til antall som for eksempel tre–fire ganger i året. Hos mennesker i fire intervju går det frem at en både handlet sjeldent i Sverige og sjeldent i Danmark. Slik intervjuene forløp på stedet, ble det ikke alltid mulig å spørre om handlehyppighet, og i flere av intervjuene kommer derfor ikke dette opp i det hele tatt, mens det i atter andre intervju kun blir kommentert handling i ett av de to landene. I denne sammenhengen er det nødvendig å påpeke at det som er hevdet ovenfor om handlehyppighet og -sted, gjelder for det tidspunktet intervjuene fant sted. Enkelte av dem som ble intervjuet, påpekte nemlig at handlingen deres hadde endret seg over tid. Dette manifesterer seg for eksempel som utsagn om at en tidligere hadde handlet i Sverige, men at en ikke gjorde det nå, eller at en tidligere hadde handlet i Danmark, men at en nå handlet i Sverige.

Videre er det fire andre forhold som må nevnes eksplisitt. For det første er det nødvendig å huske på at datainnsamlingen foregikk på spesifikke geografiske områder. Dette er påkrevd å ha i mente både i forhold til kvalitetsbetraktninger og prisbetraktninger ettersom verken kvalitet eller pris på de matvarene som tilbys behøver å være sammenfallende på forskjellige steder, det være seg faktisk kvalitet og pris ut fra objektivt gitte og målbare parametre, eller forståelsen av kvalitet og pris. Når det gjelder handleres kvalitetsbetraktninger, synes det ut fra mitt datamateriale å være grunnlag for å spørre om kvalitetsbetraktninger og -vurderinger kan løsrives fra de fysiske omgivelsene en befinner seg i idet maten kjøpes. Ettersom for eksempel salgslokalene høyst trolig ikke er lik fra sted til sted, vil også vurderingen av kvaliteten kunne variere i tråd med salgslokalene. Når det gjelder faktiske priser, er det for

eksempel funnet forskjeller med hensyn til prisnivå på matvarer på svensk side av den svensk-norske grensen: Priser varierer med avstand fra den norske grensen hvor det er billigst nærmest grensen (henholdsvis for grenseområdet Strømstad versus Gøteborg-området (Lavik og Dulsrud 2000)), og også i lengderetningen fra sør til nord hvor det er billigere i grensehandels-regionene i sør enn i nord (henholdsvis Arvika-, Årjäng- og Strømstad-regionen versus Østersund-regionen (Bruksås, Myran og Svennebye 2001)).

For det andre er mange av intervjuene foretatt i kjøpsituasjonen. I *Grønnsaker som mat og handelsvare* gjør Lien og Døving (1996) et poeng av forskjellen mellom kvalitetsbetraktninger som gjøres i kjøpsøyeblikket og på andre tidspunkt, og de hevder at det først og fremst er "synlig kvalitet" det er mulig for den handlende å forholde seg til idet øyeblikket kjøpet foregår. "Synlig kvalitet" begrepsfestes av Lien og Døving i tråd med Darby og Karnis (1973) differensiering hvor synlig kvalitet forstås som "kvalitetsegenskaper som kan fastslås forut for kjøp av et produkt" (Lien og Døving 1996:41). Mer spesifikt kan dette dreie seg om synlige egenskaper som for eksempel form, farge, vekt, tykkelse/lengde/omkrets eller egenskaper som kan fastslås gjennom lett berøring eller lukt. Den "erfaringsbaserte kvaliteten" og den "tillitsbaserte kvaliteten" er forstått som henholdsvis kvalitetsegenskaper som bare kan fastslås i forbindelse med at produktet tas i bruk, og kvalitetsegenskaper som en kun kan få opplysninger om via informasjon fra for eksempel forhandler. Lien og Døving hevder at det for grønnsaker (som jo er det deres studie fokuserer på) er slik at det er et misforhold mellom det som fremstår som viktigst for forbrukerne og det de faktisk har muligheter til å vite noe om: Forbrukerne legger størst vekt på tillitsbasert kvalitet (henholdsvis for eksempel næringsinnhold og miljøvennlig dyringsmåte), noe mindre på erfaringsbasert kvalitet (henholdsvis sprøhet og fasthet), og minst på den synlige kvaliteten. Lien og Døving påpeker følgende:

Forbrukernes forhold til synlig kvalitet kan fortone seg tvetydig, i den forstand at man sier en ting (under intervju⁵) og kanskje vektlegger noe annet (i kjøpsituasjonen). I den grad synlig kvalitet vektlegges i kjøpsøyeblikket er det imidlertid blant annet fordi man ikke har mulighet til å gi uttrykk for det man *faktisk* legger vekt på. Tvetydigheten kan dermed forstås som en konsekvens av mangel på informasjon i kjøpsøyeblikket, og dermed begrensede muligheter for å velge i samsvar med egen prioritering. (Lien og Døving 1996:195-196, kursivering i originaltekst)

Mitt datamateriale gir ikke grunnlag for å si noe om det er et faktisk misforhold mellom informantenes kvalitetsvektlegginger gjort i kjøpsøyeblikket og de samme informantenes betraktninger om ulike typer kvaliteter gjort i andre sammenhenger. Datamateriale tyder imidlertid ikke på at informantene selv opplever at det er et slikt misforhold.

For det tredje foregikk ikke datainnsamlingen på den måten at informantene fikk presentert en rekke med svaralternativer. Det er i så måte snakk om en uhjulpert svargiving fra informantenes side. Dette innebærer at informantene nevner de momentene de kommer på der og da, og uten at de får "hjelp" av forskeren til å "huske" på eventuelle ting som kunne ha vært nevnt. Presumptivt nevner dermed informantene da de aspektene som ligger lengst fremme i bevisstheten deres i det øyeblikket svarene gis, og som akkurat da er mest vesentlig. Fordelen med dette er at det kan hende likner mest på den situasjonen hvor matvarekjøp foregår: Det synes ikke rimelig å forvente at en i ethvert kjøpsøyeblikk skal ha meget dyptgående, omfattende og komplekse refleksjoner om handlingen av alle de matvareproduktene som kjøpes, til det synes den generelle "kampen" om vestlige menneskers oppmerksomhetsfokus å være for hard.

---

⁵ Det er trolig tenkt på intervju som ikke er foretatt i kjøpsituasjonen.

Det fjerde og siste punktet er knyttet til tid. I noen av de sammenhengene hvor intervjuene fant sted, var konteksten slik at "tid" var noe en hadde mye av, i andre kontekster hadde en adskillig mindre tid. De som befant seg om bord på båten til eller fra Fredrikshavn eller på bussen via Sandefjord til Strømstad og Svinesund, hadde tilsynelatende adskillig mer tid enn hva tilfellet var for de som befant seg på en eller annen butikk – om det så var i Fredrikshavn, Strømstad, Svinesund eller Halden. At informantene tilhører kategorien "med tid" og kategorien "uten tid", gjør at det i datamaterialet finnes noen lengre om enn fremdeles uhjulpne svar, og korte og lite utdypende svar som tidsmangel kan avstedkomme (Roll-Hansen 2001). Mens det første gir datamateriale som indikerer noe om hvordan svarene vil kunne bli elaborert hvis informantene gis eller har god tid, tilsvarer kanskje fravær av god tid mer den situasjonen en befinner seg i når en er på et utsalgssted for matvarer og skal handle.

Kap. 2: Sammenhengen mellom kvalitet og pris

Det er mulig å anta at det blant de handlende finnes en forestilling eller en tanke om at en prisskala ledsages av en kvalitetsskala som løper parallelt slik at høyere pris og bedre kvalitet henger sammen, og at lavere pris og dårligere kvalitet gjør det. Hvorvidt det er empirisk hold i denne antakelsen, skal belyses i dette kapitlet.

Bedre kvalitet og høyere pris, dårligere kvalitet og lavere pris?

Ser en på informantenes egne utsagn, er det fremtredende trekket at en sammenheng mellom kvalitet og pris meget sjeldent uttrykkes. Holdes betraktninger om ”fin mat” og den ”fine matens” pris utenfor her, er det kun seks ganger og da hos fem personer at sammenhengen mellom kvalitetsskala og prisskala tilkjennegis. En kvinne¹ svarer når hun blir spurt om hun og hennes ektefelle har merket noen kvalitetsforskjell på svensk og norsk mat: ”Jeg kjøper ikke alt, en må holde seg unna det som er billig”. Dette er noe hun gjør så vel i Norge som i Sverige, og da merker hun ingen forskjell, sier hun. Her ligger det underforstått at billig mat er knyttet til dårligere kvalitet, og da ”dårligere” i forhold til kvaliteten som ikke-billig mat har.

En mann² kobler et utsagn om ”billig” til ”all dritten”, noe som formodentlig vedrører kvalitet, i følgende lille passus:

- * [...] Enn kvalitetsmessig, tenker du noen ting på det? Har det noe å si for om du kjøper, handler i Sverige eller Norge?
- M Jeg kjøper ikke kjøtt i Sverige.
- * Du gjør ikke det. Hva er det slags kjøtt du, ikke noe kjøtt?
- M Nei, stort sett kan du si ikke.
- * Hva det er for? Du rynker nesten på nesen. [...] Hva er det for at du ikke kjøper kjøtt i Sverige? Vet du det?
- M Ja. For jeg kjøper Gildevarer, for da vet jeg hva jeg får. [...] Nei, det er, nei, jeg har for meg det at det er så mye rart som kommer hit til grensen.
- * Rart, innen Sverige tenker du på?
- M Ja. Overskuddsvarer og slikt, alt som er billig vet du.
- * Det kommer til grensen?
- M Det kommer til grensen.
- * Og så får nordmenn handle det, det er sånn du tenker?
- M Dem kjøper all den dritten som er.

Den tredje personen er en kvinne³ som påpeker brunostens holdbarhetsmerking, og som kobler ”utgått holdbarhetsdato” med lavere pris via den underforstått tankerekken: Utgått holdbarhetsdato fører til lavere pris. Det at en vare holder ”holdbarhetsdatoen”, er i utgangspunktet knyttet til kvalitet. Det tilkjennegir denne kvinnen via frasen ”det gjør ikke noe” i uttalelsen sin om at det gjør ikke noe om at brunosten er gått ut på dato. Meget tilfreds kjøper hun da også den lille brunosten for 20 kroner stykket, den brunosten som ”er ganske så kostbar” ellers.

Den fjerde personen er også en kvinne⁴. I intervjuet med henne og hennes ektemann, er det to tilfeller hvor kvinnen uttrykker en sammenheng mellom kvalitetsskala og prisskala. I det

¹ Ikke-lydbånd-opptatt intervju 41.

² Intervju 29.

³ Intervju 28.

⁴ Intervju 11.

første tilfellet fokuserer kvinnen på ”trygghet for egen helse”, et aspekt som etisk⁵ kan knyttes til ”kvalitet” forstått bredt (Rye og Storstad 2001).

* Men tenker dere noe på sånn risiko, sånn matbåre risiko når dere handler i Norge versus det å handle i Sverige? Du [ektemannen] sier nei, rister på hodet. Enn du [henvendt til kvinnen]?

K Jeg er mye mer bevisst på det, at jeg lar meg ikke så lett **lure** for jeg tror mer på norsk mat jeg, som det står ’norsk mat’ på, norske epler som det er satt på ’norsk’ på. Jeg **ser** på det, og.., frukten går vel kanskje i Sverige, men jeg er ikke ukritisk til hva jeg ser i kjøttdisker. Og når jeg ser at kjøttdeigen er så rød som bare det, og folk er hysterisk [for å få handlet], **det** lar jeg meg ikke påvirke av at dem kjøper uansett hva det måtte være bare for at dem skal ha mat i fryseren sin. For det har jeg **lest**, da det var liksom veldig pest både her og der, ja da var fryserne tomme, og så fikk vi lov til å handle i Sverige, da var det **den** køen, de skulle fylle opp fryserne sine for da var dem helt tomme. Dem har alltid reist til Sverige, både 2 og 3 ganger i uka, de som bor i nærheten. Men dem sa at det var mye dyrere å handle her, og det er klart at sikkerheten for at vi ikke skal få noe av det som er, så legger dem heller på matvarene isteden for at det skal bli billigere

* Her i Norge?

K Ja. Men jeg betaler heller litt mer for det som **er** her.

* For du føler deg tryggere da?

K Ja. Jeg gjør det.

Den tankerekken som her forefinnes er: Sikkerheten for at ”vi ikke skal få noe av det som er” koster penger, og bedre kvalitet forstått som større sikkerhet medfører høyere pris. Hva det er som gir denne større sikkerheten, sier ikke kvinnen noe om.

I det andre tilfellet er det ”fettinnhold” kvinnen vier oppmerksomhet. Hun har nylig fortalt om sine innkjøp fra ”Det sunne kjøkken” når følgende passus kommer:

K [...] I går så kjøpte jeg meg cottage cheese, og det er mager ostemasse.

* Ja, det vet jeg, men det er òg på ”Det sunne kjøkken”?

K Nei, det er vanlig fra Tine, men.., altså, det var 40 øre dyrere.., jeg kunne kjøpt meg **seterrømme**, det som du skal ha til å ha magert, er dyrere enn å kjøpe det fettete, det er billigere.

* Jeg ser på deg at du synes det er rart.

K Ja, det synes jeg er rart (intervjuer ler), og jeg spurte jeg: ’Ja, det er 40 øre dyrere enn hadde du kjøpt deg seterrømme’.

* Ja, hadde dem noe svar på hvorfor det ble sånn da?

K Nei, det var bare sånn det var. De hadde ikke noe svar på det, men de syntes det var veldig.., de syntes det var... , egentlig følt at jeg skulle kjøpe mager kost og betale **så** mye for den.

I kvinnens undring over prisfastsettelsen må det ligge et premiss om at ”fett” er mer ”verdifulle” enn ”ikke-fett”/magert, det er det som gjør utsagnet og undringen hennes forståelig. Det er den kvaliteten som ligger i ”tilstedeværelse av fett” som i hennes forståelse gir (eller mer korrekt burde gi) høyere pris, mens fravær av fett burde gi lavere pris⁶.

Den femte personen er en mann⁷ som kobler kjøttets mørhet opp mot pris. Dette kommer til kjenne i forbindelse med at han snakker om prisforskjeller mellom Norge og Sverige når det gjelder kjøtt:

M [...] hvis de sier til meg at ’det ligger en biff, nå sier vi entrecôte, til 49,90 i Sverige’, men så koster den 109 i Norge, men så står det ’mørnet’. Da går jeg på Gilde, og da henter jeg den hjem.

* Den mørna?

M Ja.

Slik mannen ordlegger seg her og i det som følger, ligger det kun en mulig måte som utsagnet hans kan forstås på, og det er at ”mørningen” er å forstå som noe knyttet til kvalitet, at han evaluerer det positivt og at det er det som gir den høyere prisen. I sitt eksempel antyder

⁵ ”Etisk” tilhører et antropologisk begrepspar hvor ”emisk” er det andre begrepet. ”Etisk” innebærer at dette er sett med forskerens blikk, ”emisk” forteller at det er sett med informantens blikk.

⁶ Denne kvinnen er såpass gammel at hun kan ha blitt sosialisert og enkulturert inn i en forståelse om at melkefettet er ”verdifulle” slik det gjerne ble oppfattet før 1960-tallet (jevnt for Kjærnes 1993, 1995). For øvrig er det en nylig påkommet sykdom som har gjort at kvinnen nå er opptatt av å spise mager kost.

⁷ Intervju 10.

han nemlig også en pris på mørnet kjøtt i Sverige, og den er da 69 kroner, det vil si ca 20 kroner mer enn den tenkte prisen han oppgir på ikke-mørnet kjøtt i Sverige.

Implisitt i presentasjonen av eksemplene, går det frem hva som skal kunne være tilstede for at noe skal kunne inkluderes blant utsagn som tilkjennegir at det er en sammenheng mellom kvalitetsskala og prisskala. For å anskueliggjøre hva som ikke inkluderes blant slike utsagn, skal jeg gi to eksempler.

I det første eksempelet er det en av to kvinner i følge som uttaler seg⁸, og da i direkte forlengelse av at samtalen har dreid seg om hvor dyr de mener maten er i Norge:

K1 [...] Og hvis du reiser til Oslo og går inn i en sånn en spesialforretning i kjøtt, da må du rygge ut igjen.

* Å ja, det er så kostbart?

K1 Der er det dyrt, der. Men det er veldig flott da. Det er jo **topp** mat.

Ikke noe sted i forbindelse med dette utsagnet eller i intervjuet for øvrig, tilkjennegis det en sammenheng mellom kvalitetsskala og prisskala. I det som er sitert her, er riktignok både kvalitetsnivå og prisnivå nevnt, men det sies ikke eksplisitt at kvalitetsnivå følges parallelt av prisnivå, og det er mulig å tenke seg at det ”dyre” er knyttet til noe helt annet enn at maten er ”topp”.

I det andre eksempelet er det en kvinne⁹ som snakker om økologiske matvarer. Hun ønsker at det skulle komme mer økologisk mat i butikkene ”hjemme”. Nå er utvalget etter hennes mening veldig dårlig, og hun knytter dette til vansker med distribusjonen i butikkene. Deretter følger denne utvekslingen:

* Men hva er det som gjør at du tror økologisk mat er bedre da?

K Det smaker bedre.

* Helt sensorisk – inni munnen?

K Ja, ja, ja, ja. Og jeg har, altså jeg har fått grønnsakshandleren der vi bor, til å ta inn økologiske poteter, og av – nå har jo jeg kjøpt, jeg har vel kjøpt en 10-15 kilo, på 2,5kilos poser. Og 2,5 kilo økologisk potet koster 30 kroner. 2,5 kilo vanlige poteter på Rimi, koster 19 kroner. Altså, det skiller en 10-11 kroner. Og på.., altså hvis du kjøper 2,5 kilo poteter på Rimi, så kan du være **nesten** sikker på at du må kaste bortimot halve posen. Men på de økologiske posene så, etter at han begynte å ta dem inn, jeg tror jeg har kjøpt en 15 kilo til sammen, jeg har kastet **3** poteter. 3 poteter.

* Men hva er.. kommer han til å ta inn mer, har han sagt

K Ja, jeg har bedt ham om det for jeg sa at ’hvis’.., for han sa det ’ja men det er så mye dyrere’, sa han, ’så det går så lite av det’. Så sa jeg ’hvis du begynner å ta det inn, så skal jeg være sikker på at det er flere som kommer til å kjøpe det’. Og det er det butikkene argumenterer med at ’nei, vi kan ikke ta det inn for det er så uforholdsmessig mye dyrere enn annen mat, og da blir det ikke solgt’, men det er tull altså, for jeg er sikker på at hvis det ble tatt inn mer økologisk dyrket mat eller fremstilt mat enn det gjør i dag, så vil.. altså forespørselen **er** der, det er jeg helt sikker på, hvis folk fikk tak i det.

Her er også både kvalitet og pris nevnt. De fenomen kvinnen eksplisitt trekker frem som er knyttet til kvalitet, er smak og mengde potet som må kasseres, og begge deler taler til fordel for de økologiske potene. Det går klart frem at kvinnen mener at økologiske poteter er dyrere enn ikke-økologiske poteter. Imidlertid uttrykker heller ikke denne kvinnen noen sammenheng mellom kvalitetsskala og prisskala, og som tilfellet var i det første eksempelet, er det mulig å tenke seg at også denne kvinnen knytter den høyere prisen på økologiske matvarer til noe annet enn bedre kvalitet.

Det finnes flere informanter som mer eller mindre i samme åndedrett nevner både kvalitet og pris slik som i de to gitte eksemplene ovenfor, og brorparten av informantene nevner både kvalitet og pris i løpet av intervjuene (noe som ikke er underlig ettersom de fleste ble spurt om det). Det er imidlertid svært sjeldent som sagt, at det uttrykkes noen sammenheng mellom

⁸ Intervju 26.

⁹ Intervju 2.

henholdsvis god/bedre kvalitet og høy/høyere pris og dårlig/dårligere kvalitet og lav/lavere pris. At en slik sammenheng ikke tilkjennegis av en informant, innebærer imidlertid ikke at den aktuelle informanten ikke tar i betraktning kvalitet og pris. Dette går frem i de to eksemplene nevnt ovenfor. I det kommende skal det imidlertid gis en rekke eksempler som viser at informantene vier oppmerksomhet til både kvalitet og pris. Dette er også tilfellet for de mest ”ihuga” grensehandlerne som presumptivt er svært prisbevisste.

”Det går mye på pris, men ikke for enhver pris”

Det er ingen i mitt datamateriale som synes å handle matvarer utelukkende på grunn av pris. Det kjøpes ikke billig eller billigere mat hvis den ikke innfrir de krav en stiller. I en utveksling over handlekurven til et par påtruffet på en av havnebutikkene i Fredrikshavn¹⁰, går dette tydelig frem i forbindelse med at de spørres om hvorfor de har handlet det de har handlet der, og at kvinnen har svart at det er ”fordi det er mye rimeligere her i Danmark, og så er det god kvalitet på det”. Samtalen fortsetter slik etter en stund:

- K I Norge så er det antakeligvis minst like god kvalitet [som i Danmark], men det går jo på pris òg. Eller forresten, den skinke for eksempel,
 * Hva er det slags skinke?
 K Vanlig kokt skinke. Den er minst like god som den kokte skinke i Norge. Den er mager, og delikat.
 * Enn denne partyskinke her da, for eksempel?
 K Den har jeg faktisk ikke prøvd før, men syntes at den så liksom slik
 M Det er pris. Det er rimelig.
 K Det er pris, og så er det røkt kjøtt.
 * Så det er det det går på, det er **mye pris** det her altså?
 K Prisene skal jo være
 M // ikke noe særlig billig her.
 K Det går mye på prisen, men ikke for enhver pris. Altså, det må jo være **godt**, og det må jo være ordentlig, og
 * Delikat eller?
 K Ja. [...] Magert.

At ”billig, billig” ikke er det eneste saliggjørende, og at en ikke kjøper bare fordi det er rimelig, kommer også frem hos en av tre kvinner ifølge på butikkene på svensk side av Svinesund¹¹, men da er dette knyttet til andre fenomen enn ”god smak”, ”magerhet”, ”delikathet” og ”ordentlighet”:

- * Enn risikomessig, tenker dere noe på det, matrisiki?
 K1 Ja, jeg kjøper ikke der det står irlandsk kjøtt, da altså. Det gjør jeg ikke.
 * Du gjør ikke det?
 K1 Nei, ikke, hvis det er billig, så..., jeg går videre og kjøper svensk kjøtt hvis det koster 30 kroner mer for kiloen.

Produksjonslandet er her forstått som noe som forteller om matrisiki, og det er de fenomen dette produksjonslandet i så måte indikerer som gjør at kvinnen avstår fra å kjøpe kjøtt derifra. (Hva slags fenomen det er, blir ikke utdypet.)

Nå er det mulig å tenke seg at det at ”billig, billig” ikke er det eneste saliggjørende, kan være knyttet til at de spesifikke personene har romslig økonomi. Paret som er nevnt først, antyder for eksempel at økonomien var trangere før da barna bodde hjemme og matutgiftene utgjorde større del av det totale budsjettet. For kvinnen i det siste eksempelet kommer indikasjoner om privatøkonomien opp i forbindelse med spørsmålet om hvorfor kvinnen ikke gjør storhandelen sin ”på grensen” (hun handler stort sett ”svenskevarer” når hun er på svensk side av Svinesund). Hun svarer at hun ”har en kjempebutikk ikke langt unna [hjemmefra]” som

¹⁰ Intervju 3.

¹¹ Intervju 37.

har det hun og hennes familie har bruk for, og ”så drar vi dit og handler egentlig det vi har lyst til å handle der og da. Men det er kanskje noen som er mer oppsatt på å spare penger enn det jeg er, det kan være. [...] Jeg er ikke veldig sånn at jeg må spare for enhver pris”.

Det finnes imidlertid informanter i mitt datamateriale som selv påpeker stram økonomi, men heller ikke disse forholder seg til ”billig” som det eneste betydningsfulle. Jeg skal her nevne to informanter. De er begge kvinner, og for lettere å skille dem ad omtales de som Anne¹² og Berit¹³. Jeg starter med Anne som utenfra sett synes å være den som strever mest med økonomien.

”Det er prisene som bestemmer hele veien”

Anne er uføretrygdet, og i husholdet hennes inngår et barn på seks år og en ungdom på 19. Hun forteller at så snart hun får skyss med noen til svensk side av Svinesund (hun har ikke bil selv), så ”hiver” hun seg på og da storhandler hun. ”Jeg er en hamster”, sier hun. Hvis hun er ”veldig heldig”, så kommer hun over i alle fall en gang i måneden. I Norge kjøper hun ikke noe som ikke er på tilbud. På den svenske siden av grensen kjøper hun det som er rimelig, selv om hun påpeker at det ikke er alt som er like rimelig der heller. Kokt skinke er for eksempel imidlertid det. Med de norske prisene på kokt skinke, har hun ikke råd til å gi det til barna sine. For henne er ”det prisene som bestemmer hele veien”, sier hun. Hun hadde ikke overlevd økonomisk sett hvis hun ikke hadde handlet i Sverige, og hun fortsetter: ”Jeg hadde ikke kunnet klart å holde [...] den husholdningen, matmenyen da, [...] den kunne jeg ikke ha hatt på lik linje hvis jeg skulle handle alt i Norge”. Og biff er jo luksusmat, påpeker hun, ”men det kunne jo være hyggelig å kunne ha råd til det en gang i blant òg”. Og det kan hun av og til ha hvis hun kjøper biffen i Sverige, riktignok er det forskjell på biffene, ”men du får det ifra noen og 60, 70 og oppover, i Sverige”. Hun røyker, forteller hun, ”Jeg har nok den lasten”. Det er imidlertid ikke det som gjør at hun drar over til Sverige, for først og fremst er det maten, så teller hun pengene, så ser hun hva hun har råd til etterpå – om hun har råd til røyk. Og alkohol har hun aldri handlet i Sverige.

I forbindelse med at det snakkes om hva hun kjøper av kjøtt i Sverige og priser på dette, kommer spørsmålet om ”kvalitet” opp for første gang:

* Kvalitetsmessig da?

Anne Kvalitetsmessig synes jeg det er helt i orden. Helt

* Like god som norske varer?

Anne Ja. Koteletter kjøper jeg. Jeg synes vel egentlig de var litt slurvete med dette å dele kotelettene for det blir sånn bensplinter, men det har dem begynt med her også. Det har også Gilde gjort, så det, om du skyller svenske eller om du skyller norske, det er det samme for du får det mye billigere.

Kvaliteten er ”helt i orden”, og det er da kvaliteten på kjøtt Anne snakker om. Også i resten av intervjuet dreier det seg mye om kjøtt når det snakkes om kvalitet. Som det går frem av de kommende sitatene fra Annes uttalelser, vier hun oppmerksomhet til mer enn tilstedeværelsen av bensplinter. I den første passusen nevnes både smak (manifestert via uttrykket ”liker”) og vann- og saltinnhold:

* Men har du noen gang hørt at dem dumper, at det kjøttet som er langs grensen er dårligere enn kjøttet som er lengre inn i Sverige?

Anne Nei. Nå har ikke jeg vært så mye lengre inn i Sverige jeg, det har jeg ikke, men jeg har ikke noe tanke på det altså. Når jeg har kjøpt **her** eller om jeg kjøper, nei det er akkurat det samme. Det mener jeg. Jeg husker det var en gang dem, folk pratet på det at dem hadde kjøttdeig altså, av vannbøffel. ’Ja, ja’, sa jeg, ’da liker jeg vannbøffel da’. (Begge ler.)

* Var det bare det du sa?

¹² Intervju 28.

¹³ Intervju 1.

- Anne Ja. Jeg synes den var veldig grei jeg. Og jeg synes jo, det er jo veldig, veldig skuffende når Gilde kommer ut med det at – med kjøttdeig uten vann og salt. Oj, det er da ingen som har fortalt meg at de hadde vann i kjøttdeigen før.
- * Nei.
- Anne Nei. Kjøttdeig mener jeg da faktisk, er oppmalt kjøtt. Men nå tilsetter dem jo vann og salt, som det har kommet frem da. Og dette her var jo sånne ting som dem da sa, kan du si om nettopp svenskehandelen da – at du ble lurt på vekta fordi de hadde sprøytet inn saltvann og det der. Dette her er jo en sånn en politikk alle driver med som driver innenfor kjøttbransje og -leveransen og de greiene der, det er helt klart. Til og med Gilde gjør det.

Smak bringes igjen på bane ved at hun senere i intervjuet blir spurt eksplisitt om dette. Det er fremdeles kjøtt som er utgangspunktet for samtalen:

- * Enn smaken på det, det er ikke forskjell på smaken da?
- Anne Nei! Det er ikke forskjell på smak for jeg er så **100%** sikker at jeg har gått i svenskebutikk jeg og handlet norsk gris. Det har jeg flesta (?) lille granne av jeg, før, at **her** kan jeg ikke gå og kjøpe flekk fordi det er for dyrt, og så reiser jeg til Sverige og så kjøper jeg flekk fra en gris som har norsk stempel i baken. (Hun ler litt.)
- * Hvordan vet du det? Står det på pakken eller?
- Anne Nei, det gjør ikke det for, nei den er jo selvfølgelig svensk så fort den har blitt bearbeidet lille granne, så er det svensk vare, men dem har kjøpt det til dumpingpris i fra Norge [...] [I]steden for at de selger det til den norske befolkningen her i landet, så selger de det heller ut av landet. Dem sender det ut, og så kommer vi da, dumme nordmenn¹⁴ som handler i Sverige, og kjøper nettopp en norsk gris. Dette **vet** jeg.
- * Du vet det, men du har ikke sett stempelet i rompeskinka?
- Anne Nei. Men altså, det som jeg synes, det som erger meg mest altså [...] det er fakta det at politikerne – når dem begynner å snakke om alt dette her – så, da føler jeg det faktisk sånn at dem **stempler** meg altså som **dum**. Det står 'dum' i panna på meg, altså, fordi at dem prøver å innbille meg ting som jeg **vet** bare er tull. For jeg **vet** at dem sender griser til Sverige, til dumpingpris, altså, isteden for å selge det til den norske befolkningen for en billigere penge [...].

Til forskjell fra første gang ”smak” ble nevnt, er utsagn om ”smak” her ikke knyttet til noen sensorisk selvopplevelse som ”å like” er. Isteden knyttes ”smak” som fenomen til kjøttet, og da som fravær av forskjell mellom kjøtt, et fravær som er grunnet i at kjøttet opprinnelig og i bunn og grunn er ”det samme kjøttet”.

Når det gjelder matrisiki, sier Anne at det er ”klart” at hun tenker på det med alt det styret som har vært nå. Hun holder seg unna kjøtt ”som har hatt med ben å gjøre”¹⁵, ikke når det gjelder svinekoteletter for det ”er ikke så farlig”, men ellers. Og hun ser etter opprinnelsesland¹⁶ på kjøttet når hun handler i Sverige, og ”nå er dem blitt veldig flinke til å merke [...] produktene sine, hvor de kommer fra. Så det går hovedsakelig på svensk”.

Anne er veldig fokusert på pris, noe hun etter eget sigende er nødt til å være. Innenfor det handlingsrom hennes husholdøkonomi gir henne, forholder hun seg imidlertid til mange aspekter, og hun ”sjonglerer” med de mulighetene hun ser og utnytter. Hun forholder seg da

¹⁴ Hennes bruk av ”dumme nordmenn” peker høyst sannsynlig på det som kommer i hennes neste utsagn. Det er andre som forsøker å få henne og andre til å fremstå som ”dum”. Selv forstår hun seg ikke som dum.

¹⁵ Anne sier det ikke, men hennes bortvalg av kjøtt som har med ben å gjøre er trolig noe som er knyttet til det fokus ben (vev) har fått i forbindelse med kugalskap (BSE) og nvCJD (ny variant av Creutzfeldt-Jakobs sykdom). I dag er det enighet om at de fleste BSE-tilfellene trolig skyldes at storfe har spist kjøttbenmel som inneholder smittestoff, og nvCJD er forstått som forårsaket av at mennesker har spist BSE-infisert kjøtt og kjøttprodukter. Man har ikke greid å påvise BSE-smitte i muskler eller rent storfekjøtt, og smitekilden til nvCJD ligger trolig i at rent kjøtt er blitt smittet fra vev eller vevsrester i kjøttet (Storstad under arbeid).

¹⁶ I forbindelse med denne passusen av intervjuet ble termen ”opprinnelsesland” benyttet. Tidligere i denne rapporten har jeg benyttet ”produksjonsland” om det tilsvarende fenomenet. Jeg vil i det kommende bruke dette mer eller mindre om en annen, og det står for det folkelige uttrykket at noe ”kommer fra” ett eller annet sted. At dette å ”komme fra” på langt nært er entydig gitt i og med at for eksempel et dyr kan være født i ett land, foret opp i et annet, slaktet i et tredje og foredlet i et fjerde, var ikke noe mine informanter syntes å problematisere.

heller ikke til ”billig” som det eneste betydningsfulle. Dette manifesterer seg i fire forhold.

For det første går det frem i det at hun omtaler noe som ”luksusmat”, noe som trolig er skilt ut fra ”hverdagsmat”, og at det kunne være ”hyggelig” å ha råd til denne maten. Det ”hyggelige” ligger høyst sannsynlig blant annet i det at denne luksusmaten har visse konnotasjoner for Anne som annen mat ikke nødvendigvis har. Denne maten gir Anne trolig visse assosiasjoner om sosial samhandling og kulturelt meningsinnhold som hun forstår positivt. Gitt dette, kan hun også kjøpe slik mat selv om den skulle være dyrere enn den maten hun vanligvis kjøper.

For det andre viser hun at hun slett ikke kjøper all mat, selv om den skulle være ”billig”. Hun holder seg nemlig unna kjøtt som har hatt med ben å gjøre, og hun foretar også valg ut fra opprinnelsesland. I denne rutiniseringen av risikohåndteringen (Halkier 2001) manifesteres også at pris ikke er alt – selv om det muligens er slik at hun kjøper noe annet som er like billig isteden.

For det tredje tilkjennegir hun at matvarekvalitet er noe hun forholder seg til. Dette reflekteres i hennes utsagn hvor innholdet vedrører bensplinter, smak, salt- og vanninnhold, matrisiki og opprinnelsesland. Det reflekteres også i den kraft og inderlighet som finnes i de delene av argumentasjonen hennes hvor det bygges opp til mentalt å ”utlikne” de eventuelle kvalitetsmessige forskjeller som ligger i, eller kan ligge i, det at kjøttet kjøpes i Sverige eller Norge. Den retoriske oppbyggingen gis til kjenne i hennes utsagn om at ”det har også Gilde gjort” når det gjelder deling av koteletter, at ”til og med Gilde” sprøyter inn saltvann, og at det flesket hun kjøper på svensk side er fra ”norsk gris”. Matvarekvaliteten i Sverige blir ”helt i orden” og ”grei”, og slik hun argumenterer synes dette å være sammenfallende med hva som forefinnes i Norge ettersom hun søker mentalt å utlikne eventuelle forskjeller. Det er innenfor denne forståelsen av matvarekvalitet at hun spiller ut at ”det er prisene som bestemmer hele veien”.

For det fjerde er Anne opptatt av varespekteret. Dette kommer frem idet hun foretar noen betraktninger om den norske butikken intervjuet finner sted i:

* Men er det dyr butikk?

Anne [Butikk NN] er ikke sånn som det vel kanskje kunne høres ut, at det er noen direkte sparebutikk, nei.

* Det er ikke det?

Anne Nei. Og jeg tror vel, i det lange løp, at da er det Rema som skårer høyest.

* Rema?

Anne Ja. Rema 1000 gjør det. Men der er det da også igjen at – der bestemmer dem hva jeg skal handle, og det liker jeg ikke.

* På grunn av varespekteret du tenker på?

Anne Ja. For det er begrenset hva dem tar inn og såne tingen. Det er ikke hva jeg har lyst på innenfor grønnsaker og litt av hvert, det er fordi dem tar det ikke inn. Jeg merker jo det særlig i grilltidene da. Da merker jeg det, at da er det begrenset med ja, forskjellig som du kan legge på grill, for dem tar ikke inn alltingen. Dem gjør ikke det.

Med andre ord er det meget mulig at det er billig på Rema 1000 – i alle fall innenfor den norske konteksten internt. På Rema 1000 tilbys hun imidlertid ikke det vareutvalget hun ønsker og den valgfriheten hun foretrekker. Der er det andre som bestemmer hennes matvarekjøp, og det skal hun ha seg frabedt.

”En tomat er ikke en tomat”

Berit har flere trekk felles med Anne. Hun er uføretrygdet, reiser en gang i måneden til Sverige for å handle (med buss) og hun røyker. Hun hevder at hun med den lille trygden hun har ikke hadde hatt ”sjans til å røyke hvis jeg skulle ha kjøpt tobakk i Norge”. Det er kjøp av tobakken og maten hun sparer på når hun handler på sine svensketurer, sier hun. Til forskjell

fra Anne, bor ikke Berits to barn hjemme lengre. Det går ikke eksplisitt frem av intervjuet om Berit har noen partner hun bor sammen, men slik hun formulerer seg, høres det ikke sånn ut. Til forskjell fra Anne, har Berit mye lengre og mer dyptgående betraktninger om ulike fenomen knyttet til matvarekvalitet. Og i datamaterialet fremstår hun som den personen som i så måte fremsetter de mest omfattende utsagnene. Det skal kunne gå frem av det som i det kommende presenteres av Berits utsagn, at heller ikke Berit forholder seg til ”billig” som det eneste betydningsfulle selv om hun tilskriver det ”billige” stor oppmerksomhet. Det er jo blant annet matvarers ”billighet” på svensk side som bidrar til å gjøre det mulig for henne å røyke, og hun har regnet på det og funnet ut at selve reisen er raskt inntjent. Hun har en klar oppfatning av at det er billigere i Sverige enn det er i Danmark, og mye billigere i Sverige enn det er i Norge. For kjøttdeigens del er dette noe hun skal sjekke ut nå når hun er på den turen til Fredrikshavn som hun har vunnet, og hvor jeg treffer henne på båten, hun kjenner den norske og den svenske prisen, men ikke den danske. Berit tar òg valutakursene i betraktning. ”Og så kommer kursen i tillegg”, sier hun, ”Den norske krona er svakere enn den danske, men sterkere enn den svenske”. Mens Anne elaborerer sine svar når det gjelder prisbetraktninger (noe som berøres senere i rapporten), er det kvalitetsbetraktningene Berit gjør det i forhold til.

Berit har en egen prosedyre for sine matkjøp når hun drar med buss fra Oslo via Sandefjord til Strømstad og svensk side av Svinesund: Hun lar være å kjøpe mat i Strømstad, men venter heller til de ankommer Svinesund. Dette er for det første fordi det ”blir mye lengre tid å ha maten i en varm buss. Og for det andre så er det mer utvalg og mer delikat i butikkene i Svinesund”. Før gikk hun på en noe eldre butikk på Svinesund, men etter at butikk NN kom, så går hun bare dit: ”Delikat, stor, god butikk”. At butikken er ”stor og god”, er her knyttet til fremkommelighet. Berit er nemlig avhengig av tekniske hjelpemidler for å bevege seg.

Berit har her allerede innledningsvis berørt flere fenomen som tydeligvis er en del av det mentale rammeverk hun tenker innenfor når hun handler mat. Det er mulighet for forringelse knyttet til transport i varm buss, vareutvalg, delikathet, og den fysiske utformingen av selve butikklokalet. Etter at Berit har sagt at det er mye billigere i det ene enn det andre landet, og at kursen også må tas i betraktning, blir hun så eksplisitt spurt om kvalitet:

* Men ser du noe på kvaliteten på matvarene?

Berit [...] [J]eg ser jo nøye på hvor kjøttet kommer fra for eksempel.

* Og når du sier ’kommer fra’, er det land eller?

Berit Ja, land.

* Og hva slags land er det du ikke vil ha fra da?

Berit Nei, og det er jeg jo glad for at jeg har vent meg den vanen nå, nå med all den munn- og klovsyka som har vært rundt omkring, Irland for eksempel.

* Men står det på pakkene?

Berit Ja, ja, ja. I Sverige gjør det det.

* Sier du det ja. Det skal det jo bli i Norge òg da, har jeg skjønt.

Berit Ja. **Endelig**, Forbrukerrådet har jobbet **hardt** med akkurat det.

* Men da kjøper du – fra hvilket land kjøper du da? Svensk kjøper du?

Berit Svensk, og de har jo en del norsk òg, som er **mye** billigere i Sverige enn hjemme i Norge.

* Å ja, akkurat. [...] Men kvalitetsmessig, du sa du så på land. Hva annet, ser du på noen andre ting?

Berit Ikke når det gjelder kjøttet. Det er jo om det er delikat da, pakninger òg.

* Ja, hvordan det er pakket inn, er det det det er? [...]

Berit Ja, jo. Og så vet jeg det at hvis jeg, hvis du kjøper det ferdig pakket i en disk, så vet du jo ikke hvordan det er blitt behandlet på forhånd, ikke sant. Men jeg har kjøpt både i disken på [butikk NN], der du får det kvantumet du vil ha, og jeg har kjøpt ferdigpakket. Og jeg **vet** at de er **utrolig** nøye. De bytter engangshansker for hver kunde. Omtrent, blir de sølete mens de holder på med kunden, at de har skjært opp og sånt noe, så bytter de hansker.

* Har du sett det eller?

Berit Ja, jeg har stått og sett på dem. Ikke bare en gang, men mange ganger. Så har de **veldig** godt utvalg – i alt mulig.

* I alt mulig – kjøttvarer eller?

Berit Andre varer også. Ost for eksempel. Tysk gauda er **kjempegod**.

Nok en gang kommer Berit inn på vareutvalget. I tillegg berører hun opprinnelsesland. Videre nevner hun igjen delikathet. Pakninger påpekes, og presumptivt er det da hvordan maten (her kjøttet) er pakket inn hun snakker om. I tillegg er hun opptatt av den prosessen som går forut for kjøttet ender innpakket, og da er det renslighet og hygiene hun fokuserer på. Indirekte er det her også en form for kundebehandling hun roser. Det er for det første det at hun får "se" selv hvordan de bak disken håndterer kjøttet, hun verdsetter, at hun selv blir gitt muligheten for å følge med og blir gitt et selvfølgelig innsyn. Hun blir gjort delaktig i prosessen, og tilskrives "locus of control" (Krech et al. 1982) i og med denne innsynsmuligheten. Denne tilskrivelsen og Berits positive betraktninger om denne, er knyttet til den samme sosiokulturelt etablerte forestillingen som gjør Anne så frustrert over at det er Rema 1000 som bestemmer hva slags mat hun skal kjøpe når hun handler der: Det er den moderne, vestlige forestillingen om at det er enkeltpersonen, individet, som skal ha og skal tilskrives kraft, mulighet og råderett til selv å bestemme sine handlinger og dermed også skjebne (jevnfør Larsen 1998a og 1998b). Det kulturelle ideal og den idealiserte norm er at personen selv skal ha kontroll, ikke at den skal være eksternt lokalisert. For det andre er det det at Berit får en individuell kundebehandling: Det kjøttet hun som en kunde skal ha, blir behandlet separat fra det kjøttet en annen kunde skal ha, hun får se at det som eventuelt måtte være av "smuss" på det ene kjøttet blir forebygget "smittet over på" det kjøttet som en annen skal ha. Denne individualiseringen av "smuss" har en lang kulturell historie (Frykman og Löfgren 1994), og inngår i den sosiokulturelle produksjonen av Individet og da både som produserende element og som resultat. At Berit vurderer det positivt at hun selv har muligheten til å bestemme det kvantumet hun skal ha i motsetning til at kvantumet er forutgitt ved at kjøttet allerede er pakket, inngår i den samme store sosiokulturelt etablerte forestillingen. Det siste elementet Berit trekker inn i sitatet ovenfor, er smak. "Tysk gauda er kjempegod", sier hun, med tydelig trykk på kjempegod. Det er ingen tvil om at smaksopplevelsen hennes også gis en viss vekt når hun velger produkter.

I det kommende sitatet har Berit en helt annet inngang. Utgangspunktet for denne passusen er at jeg nevner at hun tidligere har sagt at hun er glad for at hun har vent seg til å se hvor kjøttet kommer fra, og hun blir så spurt om det er andre sykdommer eller matbårne sykdommer hun tenker på. Da begynner Berit å fortelle om et møte som hun har vært på hvor det hadde vært en utenlandsk forsker på biologi til stede:

Berit [...] Hun har sin hovedforskning på jordbruk og dyrking av mat. Åh, jeg fikk hetta!

* Å ja, sier du det? Hva var det hun fortalte da?

Berit Hun fortalte om for eksempel – du kan ta tomater ifra .. særlig Bulgaria, Romania, nedover der. Det er fargen, det finnes ikke vitaminer, det finnes **ingen ting** som er vits i for den saks skyld å kjøpe en sånn tomat. For det finnes ikke næring i den. Fordi: Jorda er utarmet av... sånn.. det de sprøyter på for å ... [...] ... og kunstgjødsel. Og likedan: I Chile så vokser, de har voks rundt eplene for at de skal vare så lenge som mulig. Og jeg har kjøpt en sånn tomat, som kommer fra Bulgaria, han har ligget i kjøleskapet i 4 uker, og han er **like** fast og fin.

* Akkurat. Men det var en tomat fra Bulgaria, men du snakket om eple fra Chile, men hadde tomatene også sånne rundt seg?

Berit Nei. Nei, nei, nei. For du vet at det er nesten ikke noe som en god, gammeldags tomat igjen.

* Det er ikke noe å råtne? Det er ikke noe som kan råtne inni?

Berit Nei. Og du vet at, det er ikke rart at det blir noe sånn som munn- og klovsyke og sånne ting. I Statene der har de, det er ikke vanlige gårdsbruk lengre, det er industri. De har områder de, kjører med sånn der landbruksmaskiner, de kan kjøre i ei uke uten å komme

* til samme plogföra?

Berit rundt. Ja. Den ene gården hun snakket om, hadde de 20.000 dyr. [...]

* Hva du forstår? Blir det dårlig da, når du skjønner

Berit Ja.

* Ja, hvorfor blir det dårlig?

- Berit Det blir dårlig fordi at når de der dyra skal slaktes, så blir de kjørt i hop. De står som det vi i Norge kaller for sild i tønne. Og så er jordsmonnet, det de skal leve av, det er helt ødelagt, alt omtrent er nesten bare kunstig.
- * Å ja. Men hva gjør den her viten din om det her, når du skal handle i Sverige eller når du skal handle mat i Norge da? Gjør det noen tingen med
- Berit Ja! Det gjør det for det, at i Norge så står det ikke hvor ting kommer fra. Men i Sverige så står det hvor ting kommer fra, [...] den viten jeg fikk gjennom den forskeren så er det en del matvarer som er produsert i land hvor jeg vet at det ikke er vanlig gårdsbruk, at det er rein og skjær industri. Vi kan ta, de har – hva heter – rapid salat. Den har ikke vært i nærheten av jord en gang. Den blir laget i laboratorium og kjørt på transportbånd.
- * Var det hun der biologdama-forskeren som fortalt det eller visste du det fra annet hold?
- Berit Nei, det var hun som fortalte det. Så kom jeg til Rema på [bostedet], og han som driver Rema på [bostedet] kjenner jeg, så spurte jeg ham. Så gliste han. 'Jeg skal fortelle deg en ting, jeg. Se på den salaten der du', sa han. 'Ja', sa jeg, 'det er rapid salat, og den har vel ikke vært i nærheten av jord?' 'Stemmer!'. Men så er det det, jeg skulle gjerne ha kjøpt bare økologisk mat, men med ei lita trygd – fordi at økologisk mat er mye dyrere, enda.
- * Ja, du tror det er bedre med økologisk mat enn
- Berit Ja, for da har du, jorda er – jeg var så fascinert av hun der forskeren for hun fortalte om [...]
- Berit [...] Hun fortalte om at i jorda skal det være noe som hun på svensk kalte for 'markdjur'. Altså sånne små dyr som .. for å lage luft og.. sånn i jorda. På de der industrigårdene, som hun kalte det, finnes ikke noe sånt. For da har kunstgjødsel og sånn sprøytevern greier tatt knekke på alt sånt.
- * Men når du ser på tomatene da, hvis du skal kjøpe tomat, hva ser du etter da? Det står jo heller ikke hvor dem er fra.
- Berit Nei, så jeg spør.
- * Å ja, du spør. Ja, vet dem svaret da?
- Berit Ja-a, i hvert fall gjorde han lederen på Rema, han visste det.
- * Akkurat. Men anna sånn der risiki, matbårne sykdommer: Salmonella, Bact.. hva dem heter alle de der rare sykdommene som man kan få med maten, [...] tenker du noe på det eller?
- Berit Ja. Sånn som når det gjelder kylling for eksempel, dansk kylling kjøper jeg ikke. For det er jo her, i Danmark, det er jo **den** kyllingen som har vært den største smittebæreren av salmonella. Og nei du, jeg følger med!

Når Berit sier at hun følger med og sier det slik hun gjør her, så forteller det at hun opplever at det er nødvendig at hun følger med. Det er nemlig ellers ikke mulig å vite så meget om den maten en kjøper. Som avslutning på intervjuet, sier hun da også at nordmenn må bli flinkere til å se hvor maten kommer fra og hva det egentlig er: "En tomat er ikke en tomat, nemlig". I sitatet ovenfor er det først og fremst fremstillings- og produksjonsmåtene Berit vier fokus, og de konsekvenser dette har. Bruken av sprøytemiddel og kunstgjødsel gjør at jorda blir utarmet, og "markdjurene" forsvinner. For bulgarske og rumenske tomaters del gjør dette to ting: Det finnes ikke næring og vitaminer i dem, og de holder seg fire uker i kjøleskapet. Når Berit klager over dette, sier hun samtidig også at hun mener det skal være næring og vitaminer i maten (her tomat) hun kjøper, og at hun stiller seg svært skeptisk til mat som ikke følger de biologiske forråtnelsesprosessene hun er vant med. Da blir epler som er vokset for at de skal vare, noe negativt. Videre er det tomat som råtner, hun forstår som "en god, gammeldags tomat", og det er disse hun vil ha. Trolig skal disse tomatene også være "fast og fin", det er vanligvis gjerne oppfattet som et pre, men de skal være "fast og fin" bare en kortere stund, deretter skal de råtne – det er det som er parameteren for det Berit her trekker frem: Det "naturlige". Det "naturlige" manifesterer seg også i forbindelse med uttalelsene hennes om rapid salat: "Den har ikke vært i nærheten av jord en gang". Jord blir her representasjonen for det "naturlige", og står i kontrast til det "kunstige", industrijordbruk, laboratorium og transportbånd. Salaten blir mer "naturlig" når den har vært i nærheten av det "naturlige".

Det Berit påpeker, er at maten ikke er hva den gir seg ut for å være eller hva en lett kan tro den er. Slik tomaten og salaten ser ut i butikkdisken, er tomaten rød og trolig opplevd som fin

gitt fargen¹⁷, og rapid salat ser trolig ikke dårligere ut enn annen salat, heller tvert imot. Det er, ifølge Berit, nødvendig å kjenne til det som ligger forut for og bak det produktet som ligger der. En trenger da bakgrunnskunnskap, og en må vite hva en skal se etter. For Berit dreier dette seg om å vite noe om hvor maten kommer fra. Får hun rede på produksjonsland enten ved at produktene er merket eller ved at hun spør betjeningen, kan hun ut fra sin bakgrunnskunnskap om ulike nasjoners jordbruk, si om dette dreier seg om ”vanlig gårdsbruk” eller ”rein og skjær industri”. Formodentlig foretar hun så sine kjøpsvalg ut fra dette. Det er verd å legge merke til at Berit her påpeker at det i Sverige er slik at varene er merket, mens det ikke er tilfellet i Norge. Dette innebærer at hun i Sverige lettere kan foreta sine begrunnede og reflekterte kjøpsvalg enn hun kan gjøre i Norge. Det er videre ønskelig å påpeke at Berit ikke noen steder i intervjuet uttaler seg på et slikt vis at det er mulig å forstå henne dit hen at det norske småskala-jordbruket (som Berit trolig inkluderer i ”vanlig gårdsbruk” gitt at det er denne formen for jordbruk hun er vant til) innebærer en spesifikk matproduksjon som gir matvarer en bedre kvalitet enn hva for eksempel det svenske jordbruket gjør. Høyst trolig inngår også det svenske jordbruket i det hun omtaler som ”vanlig gårdsbruk” og som står i kontrast til ”rein og skjær industri”.

I sitatet ovenfor nevner Berit også dyretransport og hvordan denne foregår i forbindelse med industrijordbruket. Ett eller annet blir ”dårlig” når dyr fraktes som ”sild i tønne”¹⁸. Hva dette ”ett eller annet” som blir dårlig er, går ikke frem av intervjuet, og det sies heller ikke noe eksplisitt om på hvilken måte det ”dårlige” er dårlig på. Ettersom denne passusen i intervjuet dreide seg om matvarer, om tomater som ikke råtner og epler med voks, mat uten næring og vitaminer, er det mulig å anta at det ”dårlige” ikke utelukkende (og kan hende ikke i det hele tatt) er knyttet til at dyrets velferd blir dårligere. Isteden er det trolig dyrets velferd eller noe annet ved frakten og dens implikasjoner som gjør at det er noe ved dyret som fremtidig mat, som blir dårligere. At utdyping av dette mangler i sitatet, kan skyldes både at jeg som intervjuer ikke spurte om det, at det var for dårlig tid, at Berit begynte på en annen tanke, og liknende. Fraværet av utdyping kan imidlertid også indikere at tankerekken ikke er utviklet mer, og at det ikke er noen flere tankeelementer som inngår enn at dyr som fraktes som sild i tønne gjør at noe blir dårlig. Trolig ville Berit rimelig lett ha kunnet utdypet hva det var hun mente ble dårlig, men kan hende ville hun ha hatt større vansker med å utdype den prosessen som lå bak: Hva er det som skjer med dyr som fraktes som sild i tønne som impliserer at noe endrer seg i forhold til frakting som ikke skjer slik, og hvordan gjør dette noe som er endret seg på grunn av fraktmåte til at noe forandrer seg lengre ut i prosessen og da noe som er forandret til noe som er ”dårlig”? Antakelsen om at Berit ville ha hatt problemer med å utdype prosessen, er grunnet i en empirisk forankret fornemmelse av at den norske Per og Kari Hvermansen gjerne kan ha relativt korte assosiasjonskjeder eller enkle assosiasjonsnett når det gjelder betraktninger om prosesser¹⁹.

I forbindelse med industrijordbruket sier Berit også at ”jordsmonnet, det [dyrene] skal leve av, det er helt ødelagt, alt omtrent er nesten bare kunstig”. Som tilfellet var for frakt som sild i

¹⁷ Hvor nært ”rød” og ”fin” er koblet sammen, kan en få indikasjoner om ved å tenke på en rød tomat, deretter si ”rød” og så legge merke til hvor vanskelig det kan være å unngå å tilføye ”og fin”. ”Rød og fin” henger her gjerne sammen i den mentale forståelsesrammen og det språklige uttrykket.

¹⁸ At tilsvarende ”sild i tønne”-befraktninger tilsynelatende også kan finne sted i Sverige (gitt *Nationen* 2001c) og muligens også i Norge gitt fordringen om økt økonomisk rasjonell drift, sentralisering av slakterier og at landbruksproduksjonen i Norge er spredt rundt i hele landet (se for eksempel Tolo og Schwencke 2000), er ikke noe Berit trekker inn. ”Sild i tønne”-befraktning er noe hun forbinder med industrijordbruket, og det knyttes ikke til ”vanlig gårdsbruk” – dikotomiens andre element.

¹⁹ Denne empirisk forankrede fornemmelsen bygger på arbeidet med det empiriske materialet jeg benyttet i forbindelse med min hovedfagsoppgave om risiko og risikobetraktninger (Follo 1997).

tønne, er det presumptivt også her aspekter ved dyrene som fremtid mat Berits argumentasjon dreier seg om når hun betoner næringsgrunnlaget til dyrene. Som tilfellet var da, kan en også her spørre om hvilke implikasjoner det ifølge Berits tankegang har at jordsmonnet er slik det er. Og da som nå er det grunn for å tvile på om hun evner å uttrykke den prosessen som ligger til grunn for implikasjonene. Hadde hun levd i et samfunn hvor kjøttproduksjon og -spising inngikk i en nasjonal identitetskonstruksjon, og hvor alfalfa ble betraktet som ”fôrets dronning” og et vesentlig bidrag til frembringelse av et spesifikt oksekjøtt slik tilfellet er i Argentina (Archetti 1996), hadde hun vært godt hjulpet av den kulturelle meningskonstruksjon og tatt-for-gitte sammenheng mellom plantetyper og kjøttkvalitet. Innefor en slik kulturell ramme ville også andre trekk ved jordsmonn og plantetyper og dette i forhold til matvarekvalitet, vært rimelig lett både å vie oppmerksomhet til og å ordsette. Liknende matkultur kan en vanskelig hevde finnes generelt i dagens Norge. Berits formodentlige problemer med å gi uttrykk for prosessen, blir da også tilsvarende.

I slutten av sitatet ovenfor berører Berit fenomenet salmonella. Salmonella blir et tema også senere i intervjuet. Det kommer opp i forbindelse med at hun forteller at hun bruker å spise frokost på en bestemt kafé når hun er i Fredrikshavn:

Berit [...] Der er det ferske rundstykker og nykokte egg òg.

* Men spiser du egg da?

Berit Det gjør jeg.

* I Danmark? Hardkokt? Jeg tenker på den salmonellaen du snakket om.

Berit Ja. Nei. Jeg tror ikke det har så mye med eggene å gjøre som det har med, med kjøtt. Altså... men nå kan en jo – den diskusjonen om hva som kommer først, høna eller egget, den tror jeg (hun ler litt) vi lar være.

* Men du spiser egg altså?

Berit Ja.

* Og du bestiller det ikke hardkokt heller? Det er ikke nødt å være hardkokt?

Berit Nei. For jeg tror ikke, det er kjøttet.

* Du tror ikke det er kjøttet?

Berit Jo, det er kjøttet. Jeg har **aldri** hørt noen som har blitt dårlig av egg.

* Nei, jeg vet ikke.

Berit Men av kyllingvinger og sånt noe, har de blitt dårlig.

Med andre ord er den matbårne risikoen som salmonella er forstått å være, lokalisert i ”kjøttet” som kyllingen produserer og ikke i kyllingens øvrige produkt, nemlig eggene. Med bakgrunn i denne differensieringen, spiser Berit danske egg, men ikke dansk kylling. Dette er en form for risikohåndtering som er en parallell til det Anne gjør når hun holder seg unna kjøtt ”som har hatt med ben å gjøre”: Det skjer en involuerende differensieringsprosess hvor det ”risikofylte” blir lokalisert til et spesifikk aspekt ved eller en særskilt del av helheten (her da kyllingen-egget eller kjøttskrotten), mens de aspekter eller de deler hvor dette ikke lokaliseres, blir forstått som ikke-risiko-befengte og da trygg i så måte. Det finnes en rekke tilsvarende eksempler i datamaterialet, og den involuerende prosessen er da for eksempel av og til manifestert ved at tid trekkes inn: Til noen tidspunkt er det risikobefengte risikobefengt, til andre tider ikke. Når det ikke har vært salmonellautbrudd ”på lenge”, blir heller ikke det risikobefengte forstått som risikobefengt på det spesifikke tidspunkt, selv om det var det før og kan bli det igjen²⁰.

Berit ”følger med”. I tillegg til at hun selv søker informasjon og kunnskap om matvareproduktene og deres opprinnelse og produksjonsform, har hun tilsynelatende en grunnleggende tillit til at en instans utenfor henne selv bidrar til å trygge de matrelaterte forhold hun lever under:

Berit [...] Men altså, **det** er jo en ting som er bra sikkert, større kvalitetskontroll uansett når det gjelder mat,

²⁰ Eksempelvis K2 i intervju 23.

- melk alt mulig sånt noe, enn vi har i Norge, finnes vel ikke noe annet sted.
- * Det er ditt inntrykk av
- Berit Jamen, nei, ikke bare inntrykk. Det er jo det jeg har hørt og lest.
- * Akkurat. Men du tror ikke danskene sier det samme om sin mat, altså om kontrollsystemet, og svenskene
- Berit Nei, det gjør de ikke. Det har jeg **aldri** sett skrevet noe sted.
- * Enn svenskene da, dem tror heller i..?
- Berit Nei. Det har jeg **aldri** sett de har skrevet det.
- * Akkurat. Men har du stor tro på kontrollinstansene i Norge da?
- Berit Ja, det har jeg.
- * Ja, det har du. Er det bestemte instanser eller?
- Berit Ja, det er jo næringsmiddeltilsynet som har med når det gjelder mat. Og vi kan ta når det gjelder medisiner, finnes vel heller ingen, ikke noe land vi kan sammenlikne oss med i hvert fall, som har så streng kontroll. Så det **stoler** jeg på. Og det er jo **veldig sjelden** at det er noe sånn der salmonellautbrudd og sånt noe, annet enn hos folk som har vært i andre land.

Berits retorikk i denne argumentasjon dreier seg om å bygge opp under den sannhet at den norske kvalitetskontrollen er meget god, og at det finnes grunner for henne til å ha tro på den. At den er så god, underbygges ved bruken av parameteren frekvens av salmonellautbrudd blant folk som ikke har vært i andre, og at denne hyppigheten er ”veldig sjelden”. At kvalitetskontrollen er så god, underbygges også ved henvisningen til kontroll knyttet til medisiner. Den underliggende tankegangen synes å være: Når medisinkontrollen er bra, kan det også forventes at kvalitetskontrollen av mat er det.²¹ Fordi Berit med sin fysiske helse fremstår som en som trolig kjenner godt til medisinbruk og da også -kontroll, tilføres utsagnet hennes om kontroll av medisin retorisk kraft og får økt sannhetsgehalt – noe som igjen ”smitter over på” og bygger opp under utsagnene hennes om kvalitetskontrollen av mat. Det siste elementet Berit bruker i sin underbygging av påstanden om hvor god den norske kvalitetskontrollen av mat er, er avfeiningen av muligheten for at respektive svensker eller dansker sier det samme om sine kontrollsystemer. Når hun avviser denne muligheten, viser hun til at hun aldri har sett det skrevet noen steder at svensker og dansker sier det. Fordi Berit tidligere i intervjuet har sagt noe om hvilken bakgrunn hun har²², fremstår det høyst plausibelt og troverdig når hun viser til hva hun har lest. Videre gjør hennes selvpresentasjon også at en tror at hun nok hadde hatt lest at svensker eller dansker sier det samme om sine kontrollsystemer – hvis det hadde vært skrevet noe sted.

Berits utsagn om kvalitetskontroll impliserer ikke at hun hevder at ”kvalitet er lik kvalitetskontroll”. For å anskueliggjøre dette poenget, skal jeg bruke en passus fra intervjuet med en mann²³:

- * [...] Kvaliteten ja, sa du, den er like god i Sverige
- M som i Norge. Garantert.
- * Hva er det du baserer deg på når
- M Det baserer jeg på det at svenske myndigheter har sagt, og det har dem sagt – regjeringmessig – at svensk kjøtt **er ikke** dårligere enn norsk kjøtt. Det er den samme kvalitetskontrollen, ikke sant?

Det som her forefinnes, er en mental ”kortversjon”: Kvalitet = Kvalitetskontroll. Kvaliteten er det kvalitetskontrollen gjør og sier noe om, men uten at det som gjøres og sies blir gjort relevant. Det er ikke det at kvalitetskontrollen borger for at en viss kvalitet er opprettholdt gjennom sin praksis slik Berit berører via sin påpekning om frekvens av salmonellautbrudd, derimot blir kvalitetskontrollen lik kvalitet.

²¹ Nordmenn generelt synes å skåre høyt når det gjelder tillit til ulike deler av ”systemet”, det være seg tillit til det norske kontrollsystemet for mat eller eksempelvis regjering og nasjonalforsamling (Storstad 1999).

²² For å ta vare på hennes anonymitet, er ikke dette presentert i rapporten. Opplysninger om bakgrunnen hennes er ikke vesentlig i forhold til det denne rapporten dreier seg om.

²³ Intervju 10.

0-0-0

Med all tydelighet skulle det kunne ha gått frem at Berit heller ikke kun forholder seg til "billig, billig" som det eneste saliggjørende. I det mentale rammeverket som Berit tenker innenfor når hun handler mat, og som ikke vedrører pengebruk, berører hun en rekke aspekter. Men hva er "kvalitet" av alt dette?

Kap. 3: Hva er kvalitet?

Hva mener nordmenn med kvalitet? Hva forstår hun/han med kvalitet? I dette kapitlet skal jeg svare på spørsmålene ved å benytte ulike innganger til hva det er informantene tilkjenner. Videre skal jeg med bakgrunn i datamaterialet presentere visse differensieringer informantene foretar i tilknytning til kvalitet, og også presentere en forståelsesramme hvor kvalitet blir betraktet som resultat av en interaksjon mellom mennesker, matvarer og fysiske omgivelser.

”Kvalitet” som mangslungent og lite klart definert fenomen

En kan få et grep om hva informantene forstår med ”kvalitet”, ved å se på hva de eksplisitt svarer når de blir eksplisitt stilt spørsmål om kvalitet. Har en dette som utgangspunkt, kan en se at i det som forut er presentert av informantens utsagn, er følgende fenomen omtalt i tilknytning til kvalitet:

- Opprinnelsesland (for kjøtt)
- delikathet (uspesifisert)
- pakning (hvordan matvaren er pakket inn)
- renslighet, hygiene (som knyttet til prosessen som går forut for innpakning)
- utvalg (det vil si vareutvalg)

Alle disse punktene finnes i Berits utsagn, og da i det sitatet som begynner med spørsmålet ”Men ser du noe på kvaliteten på matvarer?” Jeg skal kommentere dette noe.

En skal legge merke til at Berit svarer at hun ser nøye på hvor kjøttet kommer fra. Det er faktisk det hun nevner først. ”Opprinnelsesland” kunne ha vært forstått som noe positivt. Fordi Berit betoner utsagnet slik hun gjør når hun snakker om opprinnelsesland og fordi hun snakker om kjøtt, så spør jeg imidlertid om hvilke land det er hun ikke vil kjøpe kjøtt fra. Når jeg spør slik, er det fordi jeg regner med at hun tenker på land med munn- og klovsyke og/eller kugalskap. Det var dette som var sterkt fremme i media på den tiden intervjuene fant sted.

”Opprinnelsesland” er sannsynligvis her forstått som knyttet til matbårne risiki for mennesker. Til tross for at Berit ikke eksplisitt tilkjenner noe sted i intervjuet at det er slik hun tenker, tror jeg likevel det er hold i antakelsen. Det er grunnet i at for andre informanter synes ”opprinnelsesland” som fenomen å være knyttet til matbårne risiki for mennesker når det er snakk om kjøtt. Dette er òg tilfellet når de aktuelle informantene i utgangspunktet snakker om munn- og klovsyke slik også Berit gjør her. Gitt dette, er det her mulig å hevde at Berit inkluderer spørsmålet om matbårne risiki for mennesker, når hun snakker om kvalitet. Med andre ord er det ikke kun i etisk forstand at risiko knyttes til kvalitet (jevnfør side 10), men også emisk.

”Utvalg” knytter Berit også til kvalitet. Dette tilkjenner hun ved at hun sier: ”Så har de veldig godt utvalg”. Dette ”så” peker tilbake på det opprinnelige spørsmålet som lå i mitt utsagn: ”Men kvalitetsmessig, du sa du så på land. Hva annet, ser du på noen andre ting?” Matbårne risiki er forstått som lokalisert i matvareproduktene (derav termen ”matbårne”)¹, og fraværet av måtbåren risiko som den inverse varianten er dermed også lokalisert dit. I motsetning til dette er ”utvalg” ikke et fenomen som kan lokaliseres i matvareproduktene.

¹ I forhold til fenomenet ”risiko” i sin art (*sui generis*), er termen ”matbåren risiko” derimot høyst upresist (jevnfør Follo 1997, 1998). Det som er ”matbårent”, er bakterier, virus etc.

Derimot er "utvalg" en term som forteller noe om et fenomen som eksisterer på overordnet plan: Heterogenitet (bredde og dybde) blant de tilbudte matvareproduktene. Her er det "forskjeller" mellom produkter som bygger opp til heterogenitet versus homogenitet, og "forskjellen" er lokalisert mellom matvareprodukter. "Utvalg" synes muligens noe fremmed å knytte til kvalitet. Dette er trolig fordi en gjerne dras i retning av å tenke på kvalitet som noe som enkeltprodukter har. Dette utelukker da betraktninger om hva som er lokalisert mellom produkter. "Utvalg" er da heller ikke nevnt i tilknytning til den oversikten som er gitt i Stortingsmelding nr 40 (1996-97) *Matkvalitet og forbrukertrygghet* i forbindelse med begrepsavklaringen av "et produkts kvalitet". Jeg vil noe senere i rapporten komme tilbake til "utvalg" i forhold til fenomenet kvalitet.

Med utgangspunkt i den empirien som tidligere er presentert, er det ovenfor nevnt hva informantene eksplisitt svarer når de blir eksplisitt stilt spørsmål om kvalitet. En annen inngang til informantenes forståelse av kvalitet, er å se på hva de eksplisitt sier i forlengelsen av at de eksplisitt spørres om kvalitet. En tredje inngang er å se på hva som sies andre steder i intervjuene, og en fjerde er å fokusere på det som kun implisitt er tilstede i utsagnene. Satt opp på listeform i den rekkefølgen fenomenene for første gang er nevnt i det som tidligere er presentert, blir dette som følger når de tre sistnevnte inngangene tas i betraktning:

- Holdbarhetsdato (som er utgått)
- sikkerhet "for at vi ikke skal få noe av det som er" (av "pest" som er "både her og der")
- fettinnhold (i melkeprodukter)
- mørhet (til kjøtt)
- smak (som sensorisk opplevelse når en spiser økologisk mat, "god-het" til kokt skinke, det å "like" kjøttdeig av vannbøffel, og som fravær av forskjell mellom svinekjøtt)
- kasserings-svinn (mengde poteter som må kastes)
- magerhet (til kokt skinke)
- delikathet (til kokt skinke, og uspesifisert)
- ordentlig (ikke spesifisert)
- opprinnelsesland/produksjonsland (for kjøtt, for matvarer fra jordbruk i henholdsvis land med "vanlig gårdsbruk" versus land med "industrigårder")
- tilstedeværelsen av bensplinter (i koteletter)
- vann- og saltinnhold (i kjøttdeig)
- det å ha vært i nærheten av ben (for kjøtt, men da ikke for svin)
- forringelse av mat knyttet til transport i varm buss
- vareutvalg
- den fysiske utformingen av butikklokale (vedrørende god fremkommelighet)
- kundebehandling (som det å bli gitt et selvfølgelig innsyn, det å tilskrives "locus of control" og det å få individuell behandling)
- det å selv kunne bestemme kvantum som skal kjøpes (av kjøtt)
- tilstedeværelsen av vitaminer og næring (i tomater)
- jordsmonnet (vedrørende utarming av jord ved bruk av sprøytemiddel og kunstgjødsel, vedrørende jord som det dyr skal leve av, i forbindelse med jordsmonnet og "alt omtrent er nesten bare kunstig", og i forbindelse med fravær av "markdjur")
- voksing (av epler)
- det "naturlige" (i forbindelse med fravær av det naturlige ved epler som er vokset, tomater som ikke råtner, og salat som ikke har vært i nærheten av jord, men "laget i laboratorium og kjørt på transportbånd")
- transport av dyr som skal bli menneskeføde (transporten skjer som "sild i tønne")
- salmonella (i kylling)

- kvalitetskontroll (er lik kvalitet)

Det de to punktlistene på de to forutgående sidene viser, er først og fremst at i den store kulturelle samtalen er kvalitet et mangslungent og lite klart definert fenomen. Enda mer mangslungent og lite klart definert fremstår fenomenet kvalitet dersom annet empirisk materiale fra informantene dras inn. Uten å pretendere å gi noen uttømmende oversikt over alt det som finnes i datamaterialet som vedrører fenomen knyttet til kvalitet, kan følgende nevnes: Det snakkes om finskåret indrefilét, smørets ferskhets, tining og påfølgende frysing av kylling, en dam i stekepannen av soya når en steker karbonade, koteletter som er slurvete skjært og blir ”tykke og udelikate”, rent kjøtt, ferskt kjøttpålegg, forpaktningstørrelse tilpasset storhusholdning, hamburgeres saftighet, gulrøtter som ikke er kjempestore, men uten flekker og med en viss fasthet, brød som er mykt og er som ”svamm, svamm” som du presser sammen, kyllingkjøtt som er lett å tygge for ungene, og mørnet entrecôte som er ”fiks-faks ferdig til å **ny-y-yte**”.

Det finnes også eksplisitte utsagn som viser kvalitetsfenomenets mangslungenhet og fravær av klar definisjon. Først skal det dreie seg om hvordan dette gir seg til kjenne i uttalelser fra en og samme person.

En av de mannlige informantene² sier ett sted: ”Nei, jeg tenker ikke kvalitet. Jeg tenker smak!” Han blir så spurt om han ikke mener smak er kvalitet, hvorpå han svarer: ”Nei, kvalitet. Det er veldig trasig å vite hva som er kvalitet. Det er **ganen** som bestemmer, og kvaliteten, den tenker jeg mindre på.” Denne passasjen viser kvalitetsfenomenets mangslungenhet og fravær av klar definisjon på to nivå. For det første tilkjenner mannen eksplisitt at han synes det er veldig vanskelig å forholde seg til fenomenet kvalitet nettopp fordi det er ”trasig å vite hva kvalitet er”. Dette innebærer at i den levde virkelighet slik han opplever den, er det ikke etablert noen entydig og skarp forståelse av hva kvalitet er ment å skulle være. For det andre manifesterer mangslungenheten og fraværet av klar definisjon seg internt i selve utsagnet hans. Når mannen finner det vanskelig å vite hva kvalitet er, forflytter han indikatoren som skal si noe om hva han skal kjøpe og spise, inn i seg selv – til egen gane. Rett forut for den siterte passasjen har mannen sagt noen om en ”veldig god pølse”, og dette indikerer at smak er knyttet til ”god”. Med andre ord vet ganen hva som er godt eller ikke. Etersom det er ganen som bestemmer, foretar mannen høyst sannsynlig visse smaksdifferensieringer når det gjelder ”god-het”, og får så gradienter av god-het, noe er godt, noe er mindre godt. Disse differensieringene utgjør forskjeller som er gitt meningsbærende betydning for mannen. De er forskjeller som utgjør en forskjell (Bateson 1979), og det må nødvendigvis være visse kvalitetsaspekter knyttet til dem som gir grunnlag for mannens forskjellsbetraktninger. Dette innebærer følgende: Mannen sier at han velger bort å forholde seg til kvalitet, han skiller denne kvaliteten fra det smak sier noe om, og smak som gradienter av god-het dreier seg om kvalitet. Denne sistnevnte kvaliteten er imidlertid ikke den samme som den kvaliteten han velger bort å forholde seg til. Den han velger bort, er diffus og vanskelig å få tak på, den han velger er tydelig og lett å gripe.

Ett eksempel til skal gis for å vise hvordan kvalitetsfenomenets mangslungenhet og fravær av klar definisjon manifesterer seg i uttalelser fra en og samme person. Her er det en kvinne³ som blir intervjuet, og to passasjer fra samtalen med henne skal trekkes frem:

- * Hva var det vi holdt på med? Det var indrefiléen, det var fest, og så kvaliteten spurte jeg om.
K Nei, det, det tør ikke jeg si noe om altså.

² M1 i intervju 5.

³ Intervju 15/17.

- * Men når du kjøper da, tenker du på det?
K Nei, jeg kjøper kjøtt jeg.

***

- * Kvalitet, har jeg spurt deg om. Hva var det du svarte på det?
K Det er det at jeg **aner** ikke. Jeg synes det smaker godt alt jeg, bare en tilbereder det på riktig måte. Så jeg tror det har litt å si hvordan man gjør det. Jeg tror nok at det er mye vann i en del ting, altså, men det er, det er man ikke garantert verken på den ene eller den andre siden av grensen.

Kvinnen ”tør” ikke si noe om kvalitet; hun synes alt smaker godt (bare en tilbereder det på riktig måte); hun tror det er mye vann i en del ting. Hvilken kvalitet er det kvinnen ikke tør si noe om? Hvilken kvalitet er dette som står i motsetning til eller er annerledes enn det hun faktisk sier noe om, nemlig smak og vanninnhold? Hvilken kvalitet er det kvinnen ikke tør si noe om og som må stå i motsetning til eller være annerledes enn det hun snakker om andre steder i intervjuet, nemlig at hun ser etter at hun ”ikke får sånne **feite, fæle** [koteletter], ja at de ser ordentlige ut”, at reinsdyrstek med sin spesielle smak er ”jo så godt”, at kyllingfiléene hun kjøpte sist gangen var ”**helt all right**” og ”**veldig gode**”, og at ”jo lengre borte [kyllingfiléer] kommer fra, jo lengre har det jo vært fraktet. Kanskje det både har vært tint og [frosset]”?

”Danskepølsens” kvalitet

Kvalitetsfenomenets mangslungenhet og fravær av klar definisjon gir seg også til kjenne hvis en istedenfor å ha enkeltpersoner som det fokuserte utgangspunktet, velger å vie et matvareprodukt oppmerksomhet. Jeg skal her benytte ”danskepølsen” som eksempel. Hvilke produkt det er som er å betrakte som ”danskepølse”, er ikke entydig gitt blant mine informanter. For noen er det den innpakkede i ”plastbokser” og oppskjærte, den som ble omtalt som ”den gule med tre stjerner på”⁴, ”den der sedvanlige salamien”⁵, ”salamipølse”⁶ og ”den rød-pølsa”⁷. Andre tar skarp avstand fra at dette er ”danskepølsen”. Isteden hevder de med overbevisning at en spesifikk pølse som forefinnes uoppskåret i ferskvaredisken, er ”danskepølsen”⁸. I dette eksempelet er det imidlertid den ”gule med tre stjerner på” jeg skal forstå som ”danskepølsen”.

I sitatene nedenfor, vil det klart gå frem at informanter har klart forskjellig forståelse av og betraktninger om danskepølsen. Mannen i det først gjengitte intervjuet⁹ kjøper 10 pakker av akkurat dette produktet (den ”gule med tre stjerner på”), det er dette som interesserer ham, sier han.

- * Hva er det fordi det der interesserer deg, salamipølse?
M1 Det er fordi den rød-pølsa her, danskepølsa, har jeg likt i alle år, og den har jeg kjøpt i alle år. Og jeg har fartet mye i Danmark, hver uke har gjort i 30 år, og kjøpt sånn pølse.

Også kvinnen¹⁰ i det intervjuet følgende passus er hentet fra, har positive assosiasjoner knyttet til danskepølsen. Hun er opprinnelig dansk, nå bosatt i Norge, og når hun nå er på firmatur til Fredrikshavn, kjøper hun ”minner”. Hun kjøper ”smaksopplevelser”, det er smaker hun husker fra barndommen og som hun savner i og med at hun ikke får kjøpt de spesifikke matvarene i Norge. Hun har tilsynelatende allerede før reisen tenkt ut hva hun skal kjøpe med hjem. Hun skal handle noen produkter barna husker fra sine opphold hos besteforeldrene i

⁴ K i intervju 8.

⁵ M1 i intervju 9.

⁶ K i intervju 11.

⁷ M1 i intervju 5.

⁸ M i intervju 4, M1 i intervju 7.

⁹ M1 i intervju 5.

¹⁰ Intervju 8.

Danmark, og til seg selv er det snakk om tre produkt hvor danskepølsen er ett av dem:

- * [...] Men da var det røde pølsa, selvfølgelig må jeg spørre om den der salamipølsa. Hvem er det..., er det [til] barna det òg eller?
 K Nei, det er mer meg. (Hun ler litt.)
 * Det er mer deg?
 K Ja. Det er den **jeg** må ha. Det er den gule med tre stjerner på. (Begge ler litt.)
 * Det er **en** bestemt type det her altså?
 K Ja. Det **er** det. De er ikke noe god disse andre. Det er den.
 * Og den får man heller ikke tak i i Norge?
 K Nei. Det gjør du ikke.¹¹

To kvinner i to andre intervju har en langt mer negativ forståelse av danskepølsen. På slutten av gjennomgangen av hva den ene kvinnen og gemalen har i handlekurven¹², peker hun på danskepølsen som ligger der:

- K Den hadde vi ikke, den er til noen andre.
 * Den røde pølsa.
 K Det er ikke menneskemat, sier jeg. (Hun ler litt.)
 * La meg se. Salami, det er den røde danskepølsa?
 K Ja.

Intervjuet avslutter umiddelbart deretter, og det blir ikke utdypet hvorfor danskepølsen ikke er menneskemat. Muligens er det knyttet til en forståelse av at det er et visst fettinnhold i pølsen, kvinnen har tidligere i intervjuet nemlig påpekt at hun ser det positivt at kjøttpålegg er magert.

Den andre kvinnen¹³ som tilkjenner en negativ forståelse av danskepølsen, skal også kjøpe slik pølse, men heller ikke hun skal kjøpe den til seg selv og ektefellen:

- K [...] For her kjøper vi kun salamipølse til svigermor, og hun er 84 år.
 * Ja, det hørte jeg.
 K Det ønsket hun seg.
 * Ja, er det..., synes hun den er så god da? Det er den der med røde, tykke
 K Ja. Bare fett og salt og vann.
 * Du liker den ikke du altså?
 K Nei. Det har jeg aldri gjort. (Hun ler litt.)
 * Nei. Det er bare fett og salt og vann.
 K Ja. Det er ikke annet – og farge som det ikke er lov å ha i hjemme. Men det vil nå **hun** ha da, [...].

Oppsummert er det en som ”liker” danskepølsen, en synes den er ”god”, en synes den ikke er ”menneskemat”, og en som mener den er bare fett, salt, vann og farge som det ikke er lov å ha i hjemme. At det kan være slike forskjeller i forståelser og opplevelser av ett og samme matvareprodukt, og da også av produktets kvalitet, er overhodet ikke noen overraskelse. Det som muligens kan hende ikke tenkes like meget over, er at slike divergerende forståelser og opplevelser også indikerer at kvalitet som fenomen ikke har en væren som er materiell. Hadde det vært tilfellet, hadde det vanskelig kunnet være så stor divergens i oppfatningene av danskepølsens kvalitet¹⁴.

¹¹ I det som følger deretter, sier kvinnen at det vel har noe med nitrittinnholdet og fettinnholdet å gjøre at en ikke får kjøpt denne pølsen i Norge. Når hun blir spurt om hva hun tenker om nitrittinnholdet, svarer hun: ”Så lite som vi spiser av det, så tror jeg ikke det er noen fare. Men det er klart at skulle vi ha hatt samme mengden av nitritt i maten vår hjemme, så kan det jo hende det hadde vært mer..., men..., altså.. overlever danskene, så overlever vel nordmenn òg.” Nitrittinnhold og fettinnhold spiller ikke noen rolle for denne kvinnen når det gjelder ”den gule med tre stjerner på”, i intervjuet understreker hun at dette er noe hun skulle ha, og det tilsynelatende uansett.

¹² Intervju 3.

¹³ Intervju 11.

¹⁴ Påstanden er grunnet i en oppfatning om at fenomen som er materielt representert, har en viss ”fasthet” når det gjelder hva det er sosiokulturelt mulig å konstruere, rekonstruere og endre av forståelser og opplevelser av det aktuelle fenomenet. Dette være seg fenomen som alt fra tings ”tetthet” til at ens bestefars gamle øks er og forblir

Tilstedeværelsen av "fett" som kvalitetsaspekt

Det er enda en måte kvalitetsfenomenets mangslungenhet og fravær av klar definisjon gir seg til kjenne på: Ved at ett og samme fenomen knyttet til kvalitet, kan forstås høyst forskjellig. Jeg skal her bruke "fett" som eksempel. I datamaterialet mitt finnes det en rekke utsagn om tilstedeværelsen av fett i matvareprodukter, og tilsynelatende er "fett" og innhold av fett noe som meget lett bringes på bane når kvalitet skal omtales. Videre synes "fett" og "mager" mer eller mindre å inngå i samme forståelsesramme, slik at når en tenker på "fett", så tenker en ofte også på "mager", og vice versa. "Fett" og fettinnhold er imidlertid noe som gjerne snakkes om i tilknytning til enkelte matvareprodukter¹⁵, men ikke så lett når det gjelder andre, og tidligere i denne rapporten har det vært nevnt i forbindelse med melkeprodukter, kokt skinke og "danskepølsen". Samtaler om flekk utløser også betraktninger om fettinnhold, og det er flekk som er utgangspunktet i det kommende. Jeg står her over disken for "sideflesk lettsaltet" og betrakter produktene sammen med tre kvinner hvorav K1 og K2 er ifølge¹⁶.

K2 Du liker mat med mye fett [henvendt til K1].

K1 Nei.

* [...] Dere liker mat med mye fett.

[...]

K1 I hvert fall lite¹⁷ fett da.

[...]

K1 Og da var det ei eldre dame som skulle ha magert. Dette må jeg ha, må ha litt fett på, ellers blir det ikke godt for meg.

* Å ja, du **vil ha** litt fett, du?

K1 Ja, ja.

K2 Men det der er politikk dette her, vet du, for noen sier at det er farlig med for mye fett. Vi skal jo ikke ha det, vi nordmenn. Vi skal ha lite fett i dag, vet du. Det er farlig for hjertet å spise for mye fett.

K1 Ja, det er farlig å leve òg for det dør du av.

K2 Ja, men det **er** det.

* Men hva er det du leter etter [henvendt til K3] [...]

K3 Jeg skal ha magert flekk.

* Du skal ha magert.

K1 Du skal ha magert du ja.

K2 Du hvor forskjellig vi er.

Kvinnene er forskjellige, slik kvinne K2 påpeker, og denne forskjellen gjør at de etterspør og kjøper flekk med ulikt fettinnhold. Sagt noe annerledes, er det kvinnes syn på fettinnholdet

bestefars gamle øks selv om ens far skiftet skaftet og en selv skiftet hodet. Ettersom "fett" berøres i det derpåfølgende avsnittet og det der påpekes at tilstedeværelsen av fett kan forstås forskjellig, er det kan hende påkrevd å påpeke at fenomenet "fett" i sin art (*sui generis*) har en materiell ontologisk status og er relativt uforanderlig: Det er etablert en sosiokulturell sannhet om hva det er som er å forstå som "fett". Det er da heller ikke på dette nivå at det hos de tre kvinnene gjør seg gjeldende forskjellige forståelser.

¹⁵ Dette er tilfellet for også andre fenomen knyttet til kvalitet, eksempelvis "mørhet". Blant mine informanter er "mørhet" tilsynelatende ikke anvendbart i forbindelse med "kyllingkjøtt", i alle fall var det en kvinne (K3 i intervju 35) som noe undrende så på meg da jeg spurte om hun tenkte på mørhet når hun kjøpte kyllingkjøtt. At fenomenet som fettinnhold og mørhet pr i dag ikke gjøres særlig relevante for visse matvareprodukter, innebærer imidlertid ikke at de ikke kan bli svært relevante i fremtiden. Dette er blant annet avhengig av de ulike strategier og mål produktutviklere og markedsførere følger og setter opp (jevnfør eksempelvis Lien 1996 og 1997), og hvordan markedsføringen slår an og gjør seg gjeldende i den store kulturelle samtalen innen Norge generelt. Videre er det nødvendig å ha i mente at det høyst trolig vil være mulig å oppdage eller også oppfinne visse fenomen som pr i dag er ukjent, og som så kan etableres som fenomen knyttet til mats kvalitet. Det var ved oppdagelsen av næringsstoffene i første halvdel av 1800-tallet og vitaminene på begynnelsen av 1900-tallet (Lyngø 1997) at næring og vitaminer ble gjort mulig som kvalitetsaspekt ved mat, en mulighet informant Berit realiserer i sine uttalelser om tomaters nærings- og vitamininnhold.

¹⁶ Intervju 35.

¹⁷ "Lite" høres her ut som et dialektuttrykk for "litt".

som er forskjellig. Mens kvinne K1 vil ha litt fett fordi det ikke blir godt ellers, forstår tilsynelatende K2 fett som noe som kan øke sjansene for å få hjerte- og karlidelser. Med andre ord forstår K1 tilstedeværelsen av fett som noe positiv (og da som noe som presumptivt er knyttet til smak ettersom hun bruker termen ”godt”), mens K2 forstår tilstedeværelsen av fett som noe negativt. Tilsvarende motstridende betraktninger finnes i andre intervju: En mann¹⁸ som snakker varmt og rosende om danskenes dyktighet når det gjelder å lage pålegg, hevder at de er ”litt røffere når det gjelder kalorier”¹⁹, og han sier at det ”er klart det” at dette gir mer smak. Den positive forståelsen av ”magerhet” (og dens inverse variant, nemlig den negative forståelsen av fett) er oftere forekommende enn den positive betraktningen om tilstedeværelsen av fettets betydning for smak. I tillegg til de utsagn som allerede er nevnt og som tilkjenner positive konnotasjoner knyttet til magerhet, så gir dette seg til kjenne i forhold til eksempelvis bacon og kyllingkjøtt.

Forskjellige handlende mennesker kan forstå tilstedeværelsen av fett forskjellig. I tillegg kan den handlende foreta ulike betraktninger om dette fett ut fra den tenkte anvendelsen av det matvareproduktet det er snakk om, det være seg i tilknytning til hva produktet skal benyttes til eller i forhold til hvem det skal serveres. En av kvinnene²⁰ påpeker at hun enkelte ganger vil ha bacon med fett, for eksempel til lutefisken, mens hun andre ganger vil ha det magert. En annen kvinnelig informant²¹ forholder seg til at de hun skal servere maten til, også kan ha ulike oppfatninger av tilstedeværelsen av fett:

- K2 [...] [D]et er ikke bestandig det at de varene er like gode. Du bør være litte grann bevisst hva du kjøper, ikke bare plukke med deg fordi prisen er veldig lav. Vi har tittet på koteletter, vi har snakket litte grann om det i stad. De fristet ikke de som var her i dag.
- * Hva det var med de kotelettene da?
- K2 Det var ujevne pakker. Altså, noen var fine, noen koteletter var fine, andre var det ikke blant annet, og – du må være bevisst hva du tar òg, ikke bare ta fordi prisen kanskje tiltaler deg.
- * [...] Men når du sier ’fin’ på kotelettene, hva er det som er ’fin’ på kotelettene da? Hva er det dere ser etter?
- K2 Det skal være rent kjøtt, og det skal være en ordentlig fettrand på den – skal ikke være helt avskjært – men det skal likevel ikke være for mye. Og så ha det litt konsentrert, for noen liker fett og andre ikke.
- * Å ja, så det er mulig å ta det av [for den som ikke vil ha det].

0-0-0

Jeg har hevdet at kvalitet som fenomen er mangslungent og lite klart definert. En kan dreie fokuset for de analytiske betraktningene noe for derigjennom å få en annen inngang. Da er det med grunnlag i de empiriske data, mulig å si at hva som realiseres av kvalitetsfenomenets innhold er relativt i forhold til visse sammenhenger. Det er relativt i forhold til hvilke matvareprodukt det er snakk om, hva det aktuelle matvareproduktet skal benyttes til, hvem det skal serveres, og hvem det er som foretar betraktningene.

Jeg har også hevdet at kvalitet som fenomen er immateriell. Mot slutten av dette kapittelet vil jeg argumentere for at kvalitet som fenomen er et relasjonelt fenomen: Kvalitet er resultat av interaksjon. Før det skal jeg med grunnlag i datamaterialet imidlertid peke på visse forhold.

¹⁸ Intervju 4.

¹⁹ Mannen snakker ikke om ”fett”, men om ”kalorier”. Ettersom fett er det av våre tre hovednæringsstoff (fett, karbohydrater og proteiner) som gir mest netto energi pr. gram ved forbrenning i kroppen (Kunnskapsforlaget 1991), er den overgangen jeg foretar mellom mannens utsagn om ”kalorier” og mitt utsagn om ”fett” formodentlig høyst uproblematisk når det gjelder innhold i utsagnet hans. At denne overgangen synes uproblematisk underbygges også av at kvinnen K1 i sitatet ovenfor kobler ”fett” med ”god” og da trolig med ”smak”. Jeg kjenner ikke til at ”karbohydrater” og ”proteiner” forbindes med ”smak” slik tilfellet er for ”fett”.

²⁰ K2 i intervju 42, i feltarbeidsnotater.

²¹ K2 i intervju 37.

Differensierende påstander i tilknytning til kvalitet

Det er fire forhold som skal nevnes, og de vedrører (i) generelle og spesifikke utsagn om kvalitet, (ii) bestemmelse av kvalitet influert av at noe er tilstede eller at noe er fraværende, (iii) bestemmelse av kvalitet uten eller ved sammenlikning, og (iv) kvalitet som noe annet enn ”fin mat”. Det enkelte forhold som påpekes, rommer en differensieringsakse. Disse differensieringsaksene er på ulikt vis relatert til kvalitet.

Kvalitet uttrykt via generelle og spesifikke utsagn

For det første må en skille mellom generelle og spesifikke utsagn om kvalitet. Dette kommer klart frem i to intervju. I det første er det mannen i et par som uttaler seg²²:

- * [...] [H]vordan er kvaliteten da, når dere handler på svensk side, tenker dere noe på det? [...]
 M Kvaliteten ligger ikke tilbake for det norske.
 * Gjør ikke det?
 M Nei. [...] Det eneste jeg vil si, sånn som kjøttdeig – det er mindre vann i det i Sverige enn i Norge.
 * Å ja, akkurat.
 M Ja.
 [...]
 M [...] [B]aconet er billigere, men der må du vite hvilken type du skal kjøpe for det er **mye vann** tilsett i mye av det baconet du kjøper i Sverige.

Det generelle utsagnet er ”Kvaliteten ligger ikke tilbake for det norsk”. Det er her to spesifikke utsagn, og begge vedrører vanninnhold: Det er mindre vann i kjøttdeigen i Sverige enn i Norge, og det er mye vann tilsatt mye av baconet en kjøper i Sverige.

I det neste intervjuet er det to av tre kvinner ifølge²³ som uttaler seg:

- * Og så har jeg spurt dere litt om kvalitet, og [...] hva dere sa egentlig på det?
 K1 Nei, vi regner med at det vi kjøper i Sverige, at det er **greitt**.
 K2 Ja.
 K1 Ja. Har i hvert fall ikke vært noe
 K2 Ikke klage på noe verken på det hjemme eller
 K1 Å jo, å jo guri meg. Vi kjøpte [...].., vi kjøpte jo så.... svin.., marinert svine.. ett eller annet. Den er marinert da. Og så skulle vi grille dette her. Å herre gud, nei det var så grusomt. Vet du, vi måtte kaste det. Det var.., følelse av at det var saltlake.
 K2 Ja. Å ja.
 K1 Det var **helt forferdelig**.
 K2 Det husker jeg vi hadde ja, på hytta òg.
 K1 Dere har også kjøpt det.
 K2 Ja, **det** husker jeg.
 K1 Og det husker du da at det ’aldri mer’.
 K2 /// marinerte, //
 K1 Ja, grusomt. Så det er aldri mer.
 * Men var det for det at det var dårlig eller var det bare at dere ikke likte smaken?
 K2 For sterkt.
 * Å ja, det var for sterkt krydret.
 K2 Å, gud, salt.
 K1 Salt!
 K2 // saltet først, det der.
 K1 Ja, det var grusomt.
 K2 Måtte tørke av det der utenpå.
 K1 Nei, det var ikke noe..., men ellers så har det vært bra.

Det generelle utsagnet om kvalitet her er at ”det er greitt”. De mange utsagnene som er spesifikke, omhandler det altfor salte produktet.

²² Intervju 12.

²³ Intervju 16.

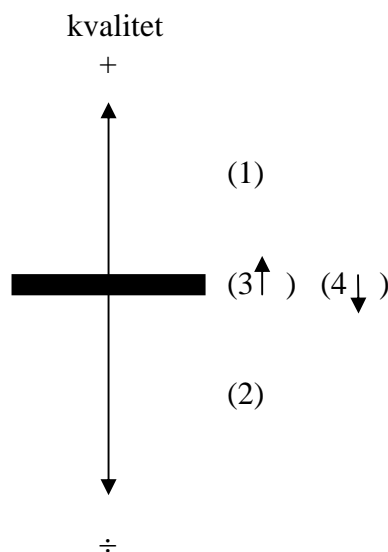

Slik datainnsamlingen foregikk, var det ikke rom for å stille informantene utdypende spørsmål om hvordan det generelle utsagnet henger sammen med de spesifikke. Dette må eventuelle senere empirisk studier avklare. Det synes å være fem teoretiske muligheter:

- 1) Det er en forbindelse mellom det generelle og de spesifikke utsagnene, og da slik at
  - a) det er foretatt en induksjonen fra det spesifikke til det generelle
  - b) det spesifikke "bygger opp til" det generelle i en samlet betraktning²⁴
  - c) det spesifikke er eksemplifisering av det generelle
  - d) det spesifikke og det generelle er innbyrdes motstridende²⁵
- 2) det generelle utsagnet og de spesifikke utsagnene er uavhengige utsagn

Kvalitet influert av tilstedeværelse eller fravær av noe

For det andre er det nødvendig å være klar over at bestemmelse av kvalitet av og til er influert av at noe er tilstede, andre ganger av at noe er fraværende. Dette "noe" er av og til positivt forstått, andre ganger er det oppfattet negativt. Det gir fire mulige former for innflytelse på kvalitetsbestemmelsen: (1) Tilstedeværelse av noe positivt, (2) tilstedeværelse av noe negativt, (3) fravær av noe positivt eller (4) fravær av noe negativt. I tillegg er det slik at informantene sett under ett og generelt tilsynelatende har en form for kvalitetsmessig basisnivå som kvalitetsbetraktningene dreier seg rundt. Forutsatt at det "noe" det er snakk om er fenomen som ikke er sosiokulturelt etablert som gjensidig utelukkende, og forutsatt at tilstedeværelsen/fraværet av det aktuelle "noe" er det eneste som influerer på bestemmelsen av kvalitet, kan en visuell representasjon av de fire mulighetene være slik det fremgår av figur 1.

Figur 1: Kvalitetsbetraktninger plassert rundt basisnivå når fenomen ikke er gjensidig utelukkende

I figur 1 er den store vertikalt orienterte pilen representasjonen av en uspesifisert kvalitetsskala som har ukjent endepunkt både i den enden som er markert med "+" og den

²⁴ Her kan for eksempel de spesifikke utsagnene stå i motsetning til hverandre, men de til sammen ender i et generelt utsagn.

²⁵ Noe som ville være høyst menneskelig, og i tråd med så vel hva hverdagskunnskapen om dette sier som hva forskning har avdekket (Shweder 1993a).

som er markert med ”÷”. Den horisontalt orienterte, tykke sorte streken er representasjonen av det kvalitetsmessige basisnivået. (1) er plassert inn over basisnivået, og dette er representasjonen av at tilstedeværelsen av noe positivt forstått, innebærer en kvalitet som går utover basisnivået. Et empirisk eksempel på dette synes tilstedeværelsen av fenomenet ”mørhet” (i forbindelse med kjøtt) å være. (2) er plassert inn under basisnivået, og dette er representasjonen av at tilstedeværelsen av noe negativt forstått, innebærer en kvalitet som ikke når opp til basisnivået. Tilstedeværelsen av matbårne risiki knyttet til kjøtt eller tilsetningsstoffer i kakepynt²⁶ synes å være empiriske eksempler på dette. (3) er plassert inn på basisnivået, og denne plasseringen er representasjonen av at fravær av noe positivt forstått, innebærer en innplassering dit. Mørhet kan fortsatt benyttes som empirisk eksempel: Fravær av mørhet betyr emisk sett at kvaliteten blir forstått som å befinne seg på basisnivået. (4) er også plassert inn på basisnivå, og denne plasseringen er representasjonen av at fravær av noe negativt forstått, innebærer en innplassering dit. Matbårne risiki og tilsetningsstoffer kan fortsatt benyttes som empiriske eksempler: Fraværet av måtbårne risiki og fraværet av tilsetningsstoffer betyr emisk sett at kvaliteten blir forstått som å befinne seg på basisnivå. I tilknytning til (3) og (4) er det ført opp henholdsvis en oppadgående og nedadgående pil. Dette er for å vise at (3) og (4) er høyst forskjellige selv om de er plassert inn på samme nivå: Mens en mulig endret innplassering for (3) går i en oppadgående retning (hvis situasjonen endrer seg fra å være fravær av noe positivt til å være tilstedeværelse av noe positivt), går en mulig endret innplassering for (4) i en nedadgående retning (hvis situasjonen endrer seg fra å være fravær av noe negativt til å være tilstedeværelse av noe negativt).

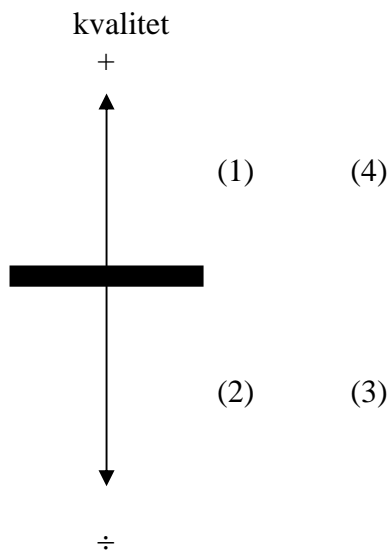
Har en å gjøre med fenomen som er sosiokulturelt etablert som gjensidig utelukkende, blir situasjonen annerledes. Forutsetningen om at det kun er tilstedeværelse/fravær av det aktuelle ”noe” som influerer på bestemmelsen av kvalitet, opprettholdes. For fenomen som inngår i et slikt begrepspar, vil fravær av det ene fenomenet bety at det andre er tilstede, eller tilstedeværelse av det ene fenomenet vil bety at det andre er fraværende. Da vil for eksempel fravær av fett si at magerhet er tilstede, og tilstedeværelse av fett vil bety at magerhet er fraværende²⁷. Da vil eksempelvis fravær av noe negativt forstått innebære tilstedeværelse av noe positivt forstått, eller fravær av noe positivt forstått innebære tilstedeværelse av noe negativt forstått. Forstår en fett som noe positivt, så vil fraværet av fett innebære at den negativt forståtte magerheten er tilstede. Forstår en fett som noe negativt, så vil dette fraværet av fett innebære at den positivt forståtte magerheten er tilstede.

Den visuelle representasjonen av en situasjon hvor det er snakk om fenomen som er sosiokulturelt etablert som gjensidig utelukkende, blir som gjengitt i figur 2.

---

²⁶ K i intervju 8.

²⁷ At informantene snakker om mye fett og lite fett, stort fettinnhold og lite fettinnhold, står ikke i motsetning til det som her hevdes. Det jeg påpeker er på den ene siden at fenomenet ”fett” og fenomenet ”magerhet” ikke kan eksistere samtidig og på samme sted, på den andre siden at jo større fettinnhold en større enhet (av eksempelvis et kjøttstykke) har, jo mindre tilstedeværelse av magerhet vil det nødvendigvis være i den større enheten.

Figur 2: Kvalitetsbetraktninger plassert rundt basisnivå når fenomenene er gjensidig utelukkende

I figur 2 er (1) og (2) innplassert slik som i figur 1. (3) og (4) har imidlertid fått endret plassering. (3) som står for "fravær av noe positivt", er plassert inn under basisnivå. Det er fordi fraværet av dette "noe" som er positivt forstått, innebærer tilstedeværelse av "noe" som er negativt forstått. (4) som står for "fravær av noe negativt", er plassert inn over basisnivå. Det er fordi fraværet av dette "noe" som er negativt forstått, innebærer tilstedeværelse av "noe" som er positivt forstått.²⁸

I figur 1 og figur 2 er henholdsvis (1)&(2) og (1), (2), (3)&(4) plassert inn i god avstand fra basisnivået. Dette er kun for å anskueliggjøre at de ikke faller inn på basisnivået, og avstanden fra basisnivået som er tegnet inn, er ikke ment å fortelle noe om hvor stor avstand fra basisnivået det empirisk sett kan være snakk om. Videre er henholdsvis (1)&(2) og (1), (2), (3)&(4) i figur 1 og figur 2 plassert i lik avstand fra basisnivået. Dette er kun for ikke å gjøre figurene for komplekse. Det er fullt mulig at de ulike representasjonene skulle ha vært plassert i ulik avstand fra basisnivået gitt det de empirisk representerer. For eksempel synes tilstedeværelsen av mørhet å være høyere innplassert over basisnivået enn hva tilstedeværelsen av "magerhet" forstått positivt, er.

Kvalitet bestemt uten og ved sammenlikning

For det tredje kan kvalitet av og til bestemmes uten at det foretas en sammenlikning, andre ganger kan kvalitet bestemmes ved at sammenlikning foretas. Her er det snakk om sammenlikning mellom produkter. Det er en kvinne²⁹ på svensk side av Svinesund som uttaler seg om danske hamburgere, som eksplisitt påpeker dette. Tidligere i intervjuet har hun sagt at hun kjøper "de danske hamburgerne" og ikke XX Hamburger, fordi de første er større og "dem **vet** jeg er **saftige**, så det er ikke bare prisen heller som har noe å si". Når jeg som

²⁸ Hvorvidt det sosiokulturelt er etablert et forhold mellom to fenomen som gjør dem gjensidig utelukkende, kan være av stor betydning. Da vil det være mulig for eksempel å reklamere med fravær av "det kunstige" (noe som en kan hende har belegg for å gjøre ut fra den kulturelle forståelsen av "det kunstige" og dets mer spesifikke innhold), og få dette forstått som tilstedeværelse av "det naturlige" og dermed kunne dra veksler på alle de eventuelle positive konnotasjonene som "det naturlige" har hos folk (se eksempelvis Lien (1995) hvordan dette kan manifestere seg).

²⁹ K3 i intervju 35.

intervjuer så kommer tilbake til dette senere, sier jeg: "Men du sa at de var bedre på smaken, var det det?", hvorpå hun repliserer: "Jeg synes dem er gode. Jeg skal ikke si dem er **bedre**, for jeg har ikke prøvd de andre, men jeg synes dem er gode, og når jeg vet dem er gode, da kjøper jeg det igjen".

For andre informanter er det "bedre" som fokuseres: Det lettsaltede svenske flesket er bedre på smak (saftigere) enn det norske³⁰, eller nakkekotelettene i ferskvaredisken på en av "havnebutikkene" i Fredrikshavn er mye bedre enn de tilsvarende hjemme³¹.

Det som går frem av passusen fra intervjuet med kvinnen som syntes de spesifikke danske hamburgerne er gode, er at hun ikke trenger å smake andre typer hamburgere for å kunne si noe om kvaliteten på de danske. Eksempelet er prosaisk, men det gir mulighet til å peke på to aspekter vedrørende effekten av denne ikke-sammenliknende kvalitetsbestemmelsen. For det første innebærer det, som kvinnen selv også påpeker, at hun holder seg til den ene typen, noe som naturlig nok gjør at hun ikke blir kjøper av noen andre og dermed heller ikke bidrar til omsetningen av disse andre typene. For det andre innebærer det at hennes kvalitetsdifferensieringer og -nyanseringer ikke utvikles videre ettersom hun ikke prøver andre typer hamburgere. For eksemplene her er det "smak" som er knyttet til kvalitet. Smaksvariantdifferensieringer må læres via praksis, det er ikke mulig å lære dette eller lære det bort som teoretisk kunnskap³². Når smaksvariantdifferensieringer ikke er tilegnet, vil mye av grunnlaget for å etterspørre smaksvarianter falle bort.

Skal sammenliknende kvalitetsbestemmelse av matvarer kunne skje, må visse premisser være oppfylte. Det fordres at det er etablert forståelser som gjør at visse produkter eller visse aspekter ved produkter betraktes som sammenliknbare. Videre fordres at de sammenliknbare varer er tilgjengelige og kan kjøpes av den aktuelle personen. Og til slutt må det forefinnes et incitament for å kjøpe og benytte alternative produkter og foreta en sammenlikning. Trolig er det her snakk om gjensidig oppbyggende og opprettholdende prosesser: "Bulkregimet" innen den norske verdikjeden for matvarer (Jacobsen og Stråte 2001) bidrar til at matvarespekterets dybde og bredde begrenses og utviklingen av Kari og Ola Nordmanns kvalitetsdifferensieringer hemmes. Dette igjen virker dempende på Karis og Ols etterspørsel etter spesifikke matvarer og kvalitetsvariasjoner, noe som så videre bidrar til å opprettholde det lite mangfoldige utvalget av matvarer. "I Norge er det de som står **bak** disken som bestemmer", hevder da også indignert en kvinne påtruffet i Strømstad³³. Det er leverandøren, kjøpmannen, som bestemmer, ifølge henne. Svenske kunder er mye mer kravstore og mye mer nøye på kvaliteten, sier hun. I Norge derimot har de som står foran disken "nesten en lue i hånden og sier 'Takk'".

Uansett om kvaliteten bestemmes ved sammenlikning eller ikke, og uansett om den omtales med fraser som "bedre enn" eller "god", er den "flytende" i den forstand at det ikke finnes noe ekstrahumant og fast punkt den kan måles i forhold til. Er det "smak" som er det aktuelle fenomenet som er knyttet til kvalitet, vil kvalitetsindikatoren være like intrasubjektivt forefinnende uansett om kvalitetsbestemmelsen skjer via en sammenlikning eller ikke: Det

³⁰ Paret i ikke-lydbånd-opptatt intervju 14.

³¹ Paret i ikke-lydbånd-opptatt intervju 22.

³² Og selv om praksis gjør at evnen til å skille mellom smaksvariasjoner økes, og at begrepsfesting av kvalitetsdifferensieringer og -nyanseringer blir lettere, vil trolig mye av den viten som ligger i dette være forhold som inngår i såkalt "taus kunnskap" – kunnskap som ikke kan ordsettes (se eksempelvis Molander 1996, Edelman 1997).

³³ K2 i intervju 42.

måleapparat som brukes er egen gane, og ingen andre har tilgang til denne indikatoren³⁴. Er fenomenene som knyttes til kvalitet av en slik art at de kan betraktes ut fra mer intersubjektivt eksisterende parametre som eksempelvis hvor mange cm karbonader sviner inn ved steking³⁵ eller hvor mye bacon krøller seg og skrumper inn når vannet fordampes³⁶, kan selve størrelsesendringen rimelig enkelt fastslås både for den enkelte produkttypen og for produkttypene i forhold til hverandre. Hva det er som skal være å forstå som kvalitetsmessig "godt" og "bedre enn", må imidlertid sosiokulturelt etableres. At målinger gitt ut fra intersubjektivt eksisterende parametre i seg selv ikke forteller noe om kvalitet, kommer til kjenne hos en mannlig informant³⁷. "I 1986 så skjedde det jo noe borti Tsjernobyl", sier han, og fortsetter: "Over natten så var grensen [hevet] fra 600 til 6000 becquerel på reinsdyrkjøtt"³⁸. Det informanten påpeker er at det skjedde en endring av grenseverdien for hva myndighetene betraktet som risikofritt³⁹. Det er her snakk om en kvalitet bestemt ut fra tilstedeværelsen av en viss mengde becquerel, og de to antydde forekomstene av becquerel skulle formodentlig også si noe om en differanse i kvalitet. Det som imidlertid skjedde, var at det offisielle Norge forsøkte å etablere den kvaliteten som den ene dagen var bestemt ut fra "600" becquerel, som ensbetydende med den kvaliteten som rett etter var bestemt ut fra "6000" becquerel. Det var dette som måtte etableres som en sannhet blant nordmenn. (Informantens utsagn vitner om at dette ikke lyktes.)

Kvalitet som differensiert fra "fin mat"

For det fjerde synes det å være nødvendig å skille mellom fenomenene "fin mat" og "kvalitet". "Fin mat" har vært berørt tidligere i forbindelse med at Anne nevner at biff er luksusmat, men at det jo kunne være hyggelig å kunne ha råd til det en gang i blant òg. For Annes vedkommende er det mulig å tenke seg at det "luksuriøse" ved denne "luksusmaten" utelukkende ligger i prisen som gjør at hun ikke har råd til å kjøpe den til vanlig. Slik er det imidlertid trolig ikke. Derimot er biff "fin mat". At det er slik, går indirekte frem av utsagn fra flere informanter. Det er biffen som dras frem som eksempel på noe, og biffen nevnes på et slikt vis at den står i kontrast til "det vanlige". Dette er eksempelvis tilfellet i utsagnet til mannen⁴⁰ som hevder at etter å ha flyttet til Østfold, har de merket forskjell på økonomien på grunn av matprisene: "[N]å har vi råd til å kjøpe oss en biff, lage oss biff om så hver dag i uka, det er jo mye billigere enn å gå å kjøpe [...] vanlige koteletter for eksempel, på Rema". Her blir "biffen" henvist til (som noe som de nå har råd til), og det at denne henvisningen skjer her, indikerer at "biffen" blir forstått som noe særskilt. Videre er "biffen" kontrastert med "vanlige koteletter" når det gjelder pris, og underforstått sier mannen at biffen som

³⁴ Dette er ikke å si at "smak" ikke er sosiokulturelt etablert. Bourdieu (1984), Mennell (1987) og Corrigan (1997) har meget overbevisende pekt på at smak nettopp etableres i samspill med de sosiale og kulturelle omgivelser en inngår i. Kan hende er det fruktbart å tenke seg at smak og smakspreferanser tilegnes på tilsvarende vis som en blir en marihuana-bruker "for pleasure" (Becker 1973): En må lære å innta marihuanaen (eller matvareproduktet) på den måten som produserer effekten, en må så lære å gjenkjenne effektene og forbinde dem med marihuanarøykingen (eller inntaket av den spesifikke matvaren), og til slutt må en lære seg å sette pris på de sanseopplevelsene en opplever.

³⁵ K i intervju 15/17.

³⁶ M i intervju 12.

³⁷ M1 i intervju 7.

³⁸ Dette er en del av mannens argumentasjon i tilknytning til at han mener at det risikomessig i forhold til mat ikke er annerledes i Norge enn i andre land.

³⁹ "Det skjedde noe", sier informanten videre, og spør: "Hva er det som styrer det?" Hva som skjedde, og hva som styrte det som skjedde, går frem hos Vettenranta (1998). Der viser det seg at "sannhet" også i dette tilfellet i høyeste grad er en sosiokulturell konstruksjon og gjenstand for manipulasjon. Blant annet var det snakk om å gå over til å benytte en annen målenhet for radioaktivitet (sievert) fordi tallene da ble mindre enn ved bruken av becquerel, noe som presumptivt skulle få den norske befolkning til å forstå radioaktiviteten som mindre farlig.

⁴⁰ M i intervju 12.

kjøpes i Sverige til og med er billigere enn ”vanlige” koteletter kjøpt i Norge. Det ”vanlige” står i kontrast til biffen, biffen tilsvarer de ”uvanlige” kotelettene, det vil si spesialvarianter av koteletter.

At biffen er etablert som ”fin mat”, er presumptivt knyttet til en kombinasjon av hvor hyppig biff benyttes, prisen på biff, og visse assosiasjoner som er knyttet til akkurat biffen, tre forhold som høyst trolig er meget tett sammenvevd. Annet enn ”biff” kan meget godt være etablert som ”fin mat”, og det kan også være fullt mulig at en foretar inndelinger som går på at noe er ”finere mat” enn annet. Eksempelvis nevner en mannlig informant⁴¹ kalkunkjøtt som ”finere” enn kyllingkjøtt. Når akkurat biff så gjerne blir trukket frem som ”fin mat” blant informantene i denne studien, er dette formodentlig knyttet til at intervjuene ble foretatt nært relatert til ”grensehandel”, og at storfekjøtt er noe som så vel lek⁴² som lærd (Lavik og Dulsrud 2000) hevder er adskillig billigere i Sverige enn i Norge. Dette bidrar til at biff blir meget relevant å nevne.

Det er også biff som inngår i utsagn som viser at ”fin mat” må differensieres fra ”kvalitet”. For å underbygge påstanden om nødvendigheten av å skille mellom dette, skal det trekkes frem passuser fra to intervju.

En kvinne⁴³ som handler mat i Sverige når hun er på hytta nær grensen, blir spurt om matvarekvaliteten i Sverige. Hun svarer: ”[D]et er ikke noe dårligere kvalitet, det har ikke jeg noe følelse av i hvert fall. [...] Jeg har ikke merket noe dårlig. Altså, du kan få en seig biff, men det kan du her hjemme òg. Så jeg har ikke merket noe dårligere kvalitet.” Her bruker kvinnen frasen ”seig biff” for å si noe om at det ikke er noen forskjell på matvarekvaliteten i henholdsvis Sverige og Norge. Hun tar utgangspunkt i noe som er ”fin mat”, setter til ”seig”, og hevder at det ikke er noe dårligere kvalitet i Sverige enn i Norge ettersom til og med (underforstått) denne ”fine maten” kan være seig begge steder. Det er denne seigheten som sier noe om den kvaliteten som forefinnes, og ikke den ”fine maten” (her representert ved biff) som sådan.

I det andre eksempelet er det fortrinnsvis ett av to par som uttaler seg⁴⁴. De befinner seg på båten fra Fredrikshavn til Oslo, og mannen og kvinnen i det ene paret har ingen planer om å kjøpe nevneverdig mye mat når de nå er om bord på båten:

- M1 Vi kjøper jo mat òg da, det hender jo det òg da.
 K1 Ikke så mye mat da.
 M1 Ikke så mye.
 K1 Vi har vært uheldig en gang.
 * Få høre om det. Hva det var som skjedde?
 K1 Jeg kjøpte en indrefilet som var så seig som ....
 * Her i Danmark?
 K1 Nei, det var
 M1 På båten.
 K1 Det var på båten.
 M1 Så var den frossen da vet du, og da er det ikke råd å se hvordan den er. Da vi fikk ..
 K1 Det var **meget** mislykket. Etter det så har jeg mistet lysten, da kjøper jeg heller norsk.... norsk oksestek.

Noe senere kommer paret tilbake til sine erfaringer med den seige indrefiletten:

- K1 Det er helst indrefilet og sånt vi har kjøpt når vi har vært nede i Danmark
 * Og nå skal dere ikke gjøre det heller?

⁴¹ Intervju 34.

⁴² Eksempelvis kvinnen i intervju 15/17.

⁴³ K3 i intervju 13.

⁴⁴ Intervju 27.

- M1 Nei, det tror jeg ikke vi gjør i dag.
 K1 Jeg tror ikke vi kjøpte i fjor heller jeg, på grunn av den der vi fikk forrige gangen.
 * Å ja, den seige ja.
 M1 Den slintra. (Intervjuer og M1 ler.) Den slintra.
 K1 Skulle ha fin indrefilet nyttårsaftens, og så var den ikke brukenes.
 M1 Det var mye sånne trevler i den, vet du.
 K1 Det gikk ikke an å skjære den med kniv.
 M1 Nei da, så det tyder på at dem sorterer ut litt, tror jeg.
 M2 Nei, de lar det ikke modne før dem pakker det.
 K1 Heldigvis hadde jeg stekt ei norsk oksestek ved siden av.
 * Som du kunne servere ja, isteden.
 K1 Ja. Og den andre, den gikk til gryterett. Finskåret til gryterett.
 * Sånn at dem slapp å skjære (ler litt) når de skulle spise den?
 [...]
 K2 Slapp og tygge.

De skulle ha ”fin indrefilet nyttårsaftens”, forteller kvinnen. Både tidspunktet for når indrefiletten skulle benyttes (nyttårsaftens) og bruken av ordet ”fin”, viser at indrefilet er ”fin mat”⁴⁵. Kvinnen poengterer så et motsetningsforhold ved å bruke frasen ”og så” i ”og så var den ikke brukenes”. At den ikke var brukenes, skyldtes at den var full av trevler og ikke var mulig å bruke kniv på – noe som presumptivt den norske befolkning unison ville være enige i er knyttet til kvalitet. ”Fin mat” står med andre ord her i kontrast til ”kvalitet”.

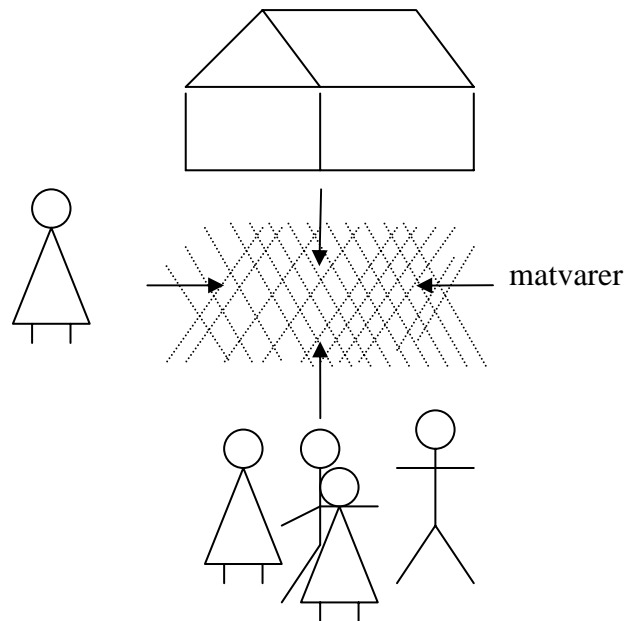
”Fin mat” er altså ikke det samme som ”kvalitet”. En matvare som forstås som ”fin mat” kan tilsynelatende av og til ledsages av en forståelse av dårlig kvalitet, av og til en forståelse av god kvalitet. Selv om ”fin mat” ikke er det samme som ”kvalitet”, og selv om de spesifikke matvarene som forstås som ”fin mat” fortsetter å være ”fin mat” selv om kvaliteten kan være forstått som så som så enkelte ganger, er sannsynligvis ”fin mat” og ”kvalitet” nært knyttet til hverandre. Trolig er det nemlig begrensninger med hensyn til hvor lenge en spesifikk matvare vil kunne bestå som ”fin mat” hvis den gjentatte ganger over en viss tid blir knyttet til ”dårlig kvalitet”. Videre er det trolig slik at ”fin mat” er knyttet sammen med ”kvalitet” via de forventninger om kvalitet en har når en kjøper og fortærer ”fin mat”. Da lar en seg kan hende ikke like lett overraske og begeistre over kvalitet på tilsvarende vis som en kanskje vil la seg kunne for ikke-fin-mat, da lar en seg kan hende lettere skuffe mer over kvalitet enn hva en kanskje ville la seg kunne for ikke-fin-mat⁴⁶.

Kvalitet som relasjonelt fenomen

Med bakgrunn i datamaterialet synes det å være grunnlag for å hevde at ”kvalitet” er resultat av interaksjon. Kvalitet ”befinner” seg ”mellom” fire vesentlige enheter slik det går frem av figur 3: Det enkelte subjekt (her ”jeg”-personen), andre mennesker, matvarene i seg selv, samt den fysiske kontekst ”jeg”-personen befinner seg innenfor. Disse fire enhetene yter sine bidrag, og spiller sammen for å produsere det fenomenet som omtales som ”kvalitet”. Dette er det samme som å hevde at ”kvalitet” best kan gripes ved å tenke prosess: Fenomenet kvalitet konstitueres, konsolideres og eventuelt endres via kontinuerlige sosiale prosesser.

⁴⁵ ”Fin” er her ikke et adjektiv som er benyttet til å skille mellom ulike ”varianter” av indrefilet, som eksempelvis ”medium fin”, ”minimum fin” eller for den del ”dårlig” eller ”mindre dårlig”. Slik ”fin” her er benyttet, forteller ”fin” om indrefilet helt generelt.

⁴⁶ Forventningens betydning for betraktninger om kvalitet, er noe Wandel (1993) kommer inn på. Hun benytter forbrukeres forventninger til produktet for å redegjøre for forbrukeres tilfredshet eller misnøye med grønnsaker, og hvilken grad av tilfredshet/misnøye det er som tilkjennegis. Forventer en ut fra tidligere erfaringer at grønnsaker eksempelvis blir dårligere utover våren, så dempes også uttrykkene for misnøye. Wandel antar at det da skjer en underreaksjon i forhold til de endringer i beskaffenhet som grønnsakene utover våren gjennomgår i tilknytning til lang lagring.

Figur 3: Kvalitet som resultat av interaksjon

La meg utdype figuren noe med bakgrunn i det som allerede er presentert i denne rapporten. Jeg begynner da med figurens enhet ”matvarer”. At enheten ”matvarer” tas opp først, er knyttet til forsøkene på å lokalisere kvalitet til selve matvaren. Alle markedsføringsstrategier innebærer forsøk på å få lokalisert ”kvaliteten” til det aktuelle produktet og la den vedvare å bli der. Det er nemlig en slik vedvarende lokalisering som kan krone promoteringsfremstøtene med hell. Gitt at markedsføring av så vel matvarer som andre produkter er omfattende, og at reklame er en del av det norske folks hverdagsliv, er det sterke krefter som bygger opp til å dra lokaliseringen av ”kvalitet” i retning av selve produktet/produktene. Dette manifesterer seg i anvendelsen av fraser som ”et produkts kvalitet” (eksempelvis i Stortingsmelding nr 40 (1996-97)) og ”kvaliteten til produktet” (eksempelvis benyttet mange ganger i samtale mellom informantene og meg). Dette er også tilfellet for spørsmålet ”hvilke kvalitet har produktet”. I dette spørsmålet benyttes ”har”, og bruken av ”har” bidrar til å underbygge en antakelse om at ”kvalitet” er noe som det er mulig ”å ha”, og at ”kvalitet” dermed er noe som ”er” relativt stabilt og uforanderlig. Også i denne rapporten har frasen ”produktets kvalitet” blitt benyttet, og det skyldes at det ikke har lyktes meg å finne en alternativ formulering som er allment benyttet. ”Å gjøre kvalitet” er mer i tråd med den forståelsesrammen som jeg nå tilbyr under overskriften ”Kvalitet som relasjonelt fenomen”. Gitt at kvalitet blir forstått som resultat av interaksjon, vil den mest dekkende frasen for ”produktets kvalitet”, være ”produktets medproduksjon av kvalitet”.

Matvarene i seg selv bidrar til interaksjonen og dannelsen av fenomenet kvalitet, blant annet ved sin blotte materielle eksistens og tilsvarende ekstrahumant eksisterende elementer: Skal bensplinter i koteletter kunne omtales som noe knyttet til kvalitet, må bensplintene faktisk forefinnes. Skal soya i stekepannen ved steking av karbonade kunne nevnes i forbindelse med kvalitet, må soyaen på ett eller annet vis forefinnes. Det er dette som utgjør matvarenes

medproduksjon av kvalitet. Videre er det slik at det er når den nevnte materielle tilstedeværelsen blir realisert og tillagt vekt, at det materielle fraværet av eksempelvis bensplinter også kan realiseres som noe som tilskrives betydning. Det er informant Anne som nevner bensplintene. Hun nevner også vann og salt i kjøttdeig. Reklameres det med at kjøttdeigen er uten vann og salt slik hun hevder at Gilde nå gjør, så ligger det her også implisitt at kjøttdeig for øvrig inneholder vann og salt. Det er muligheten for tilstedeværelsen av vann og salt, som gjør det mulig å etablere fravær av vann og salt som et produktmessig pre.

Mennesker er imidlertid også aktive medprodusenter av kvalitet. Den materielle tilstedeværelsen av matvarene, bensplinter, soya, salt og vann og deres like, er ikke i seg selv tilstrekkelig. Som det også går frem av avsnittet ovenfor, må matvarene, bensplintene, soyaen, saltet og vannet etc, fortolkes av mennesker. Det er gjennom fortolkning og forståelse at matvarene og deres ekstrahumant eksisterende aspekter blir tilskrevet betydning. Det er menneskers mentale forståelser av fettrander, pakninger og voks som gjør dette til fenomen som nevnes i forbindelse med kvalitet. Å hevde at kvalitet enten er noe eksternt eller noe indre/internt, enten bare det som er materielt tilstede "der ute" eller bare forståelse og fortolkning, er like lite fruktbart som å si at "rødhet" befinner seg i fargebrikkene eller i det perseptuelle systemet, og at "det morsomme" er i klovnene eller publikummet (jevnfør Shweder 1993b). Dette er da også noe produktprodusenter selv gjerne vet til tross for reklamefremstøtenes forsøk på å få lokalisert kvaliteten til produktene. Som en "Product Manager" i den norske matvarebedriften "Vikingmat" (Lien 1997) sier når han blir presset av forskeren til å klargjøre begrepet kvalitet:

"What is quality? That's a good question. Taking pizza as an example, I'd say that it has to do with what the topping looks like. How is the sauce? How does the consumer perceive ('oppfatte') it? Quality is to satisfy consumer needs. The bottom should be crisp and tasty". (Lien 1997:100)

Med andre ord har pizzaens fyll og saus sin betydning, men det har også forbrukerens oppfatning av dette.

Fortsetter jeg å holde meg til mennesket/mennesker forstått som forbrukere, og fremdeles bruker den allerede presenterte empirien som utgangspunkt, så er forbrukeren/den handlende også vesentlig i den forstand at fenomenet som "ordentlighet" og "delikathet" nevnes i forbindelse med kvalitet. Til forskjell fra bensplinter, soya, salt og vann, er dette fenomenet som ikke på samme vis forefinnes ekstrahumant og materielt. Derimot er "ordentlighet" og "delikathet" (jevnfør utsagn om at noe er "ordentlig" og at noe er "delikat") noe som trolig primært⁴⁷ er et mentalt fenomen. "Ordentlighet" og "delikathet" er en mental sammenstilling, en bestemt ordning som befinner seg på det logiske nivået over de komponentene som sammenstilles. Det er en mental sammenstilling av ulike komponenter hvor riktignok komponentene kan bestå av forståelser av ekstrahumant eksisterende materielle gjenstander og materialiserte elementer ved disse gjenstandene, men hvor komponentene slett ikke er disse gjenstandene og deres elementer. Med andre ord kan ikke "ordentlighet" og "delikathet" forefinnes uten mennesket ettersom det er mennesket som foretar denne sammenstillingen.

"Jeg"-personen og "de andre menneskene" bidrar alle i den store kulturelle prosessen som gir fenomenet "kvalitet" et bestemt innhold. Jeg skal her fokusere på to former for bidrag mennesker yter for å produsere fenomenet kvalitet. Det er egne kroppslige differensieringsevner, kroppsopplevelser og -tilstander, og det er andres atferd.

⁴⁷ "Primært" er benyttet fordi emosjonelle aspekter sannsynligvis også til en viss grad er relevante her.

Utsagn om ”god smak”, ”nytelse” og ”å smelte på tunga” på den ene siden og mykt brød som er som ”svamm, svamm” som en presser sammen, og marinert kjøtt som er altfor salt og grusomt på den andre, dreier seg nettopp om differensieringsevner, kroppsopplevelser og -tilstander. Det dreier seg om hvilke sansemoduser som er aktivert og hvilke emosjonelle tilstander som er vekket, og i hvilken grad. Disse kroppsopplevelsene og -tilstandene kan forstås som noe som vitner om at ett eller annet er tilstede, det vil si at kroppsopplevelsene og -tilstandene blir parameter på ett eller annet, og at det er snakk om en reaktiv prosess. Kroppen er imidlertid også aktiv (ut over det å være reaktiv), og jeg skal her nevne to vis den er det på.

For det første er det knyttet til den kroppslige evnen til å differensiere mellom ulike smaker og graderinger av smaker. Finnes ikke denne, kan heller ikke ulike smaker fortolkes av det mennesket hvis kropp det er. Finnes differensieringsevnen, er dette imidlertid mulig. Kroppens aktive bidrag er aktiveringen av differensieringsevnen. I neste omgang vil denne aktiveringen gjøre det mulig for mennesket å gi uttrykk for forskjellene, og realiseres denne muligheten, kan mennesket gi tilbakemeldinger til noe utenfor seg selv. Dette bidrar så enten til å reproducere kvalitetsfenomenets nåværende bredde og dybde eller til å utvide og utdype det.

For det andre ”sier” og ”gjør” kroppsopplevelser og -tilstander noe.⁴⁸ Jeg holder meg fremdeles til smaksopplevelser. ”Jeg så det på øynene dine at det har du prøvd og smakt før”, sier en mann til en fremmed kvinne rett etter at han på en havnebutikk i Fredrikshavn har fortalt henne hvordan hun best mulig skal tilberede den svinemørbraden hun nettopp har kjøpt⁴⁹. Det kroppen fortalte var at det hadde vært ”godt”. Kroppen ”sier” at noe er godt eller vondt, men den ”sier” også at kroppsopplevelser og -tilstander skal telles med når det gjelder fenomenet ”matvarekvalitet” rett og slett fordi kroppen tilkjenner at en har disse kroppsopplevelsene og -tilstandene på den maten en putter i munnen. Kroppen ”sier” det ikke bare til det mennesket hvis kropp det er, men også til andre som overværer kroppsreaksjonen, det være seg en kroppsreaksjon som viser seg under selve måltidet eller, som i eksempelet ovenfor, i ettertid hvor en minnes hvordan det smakte. Hver gang kroppen ”sier” sin kroppsreaksjon, reproduces og konsolideres den kulturelt etablerte forståelsen at kroppsopplevelser og -tilstander skal telle med i forhold til fenomenet kvalitet. Videre er det slik at hver gang en kroppsreaksjon finner sted, realiseres ”kvalitet” via kroppsreaksjonens budskap om ”godt” eller ”vondt”, ”nytelse” eller ”vemmelse”.

Når det gjelder andres atferd som bidrag mennesker yter for å produsere fenomenet kvalitet, skal jeg her trekke frem tre ulike typer. Det er ”gjentatt atferd”, ”ikke-atferd” og ”reaktiv atferd”.

En av kvinnene⁵⁰ forteller at hun bruker å kjøpe kokt skinke i skiver til sønnen og svigerdatteren når hun selv er i Sverige og handler. De bruker det til pastaretter, forteller hun, og sier at hvis det ikke hadde vært godt, så hadde dem heller ikke bedt bedt henne om å kjøpe det, og dette har hun ”kjøpt massevis av ganger til dem”. Her er det den gjentatte atferd som ”snakker” til fenomenet kvalitet. Det kvinnen implisitt sier, er at kvalitet finnes, ellers ville

⁴⁸ En forutsetning for akkurat dette argumentet, er at ”smak” på ett eller annet vis kulturelt sett allerede er forstått som knyttet til kvalitet. Argumentet starter altså ikke på en form for sosiokulturelt nullpunkt hvor det ikke er etablert noen slik forbindelse.

⁴⁹ Intervju 4.

⁵⁰ K i intervju 15/17.

ikke sønnen og svigerdatteren ha opptrådt slik gang på gang. ”Den gjentatte atferd” bekrefter imidlertid ikke bare at kvalitet finnes der, den bidrar også til å produsere og eventuelt reproducere fenomenet kvalitet. Hvis en bruker den personen som her observerer andres gjentatte atferd som ”jeg”-person, manifesterer dette bidraget til produksjon og reproduksjon av fenomenet kvalitet seg intrapersonlig som en mentalt innstilthet om at kvalitet forefinnes. Denne innstiltheten gir seg så utslag i ”jeg”-personens dertilhørende tanker og atferd, og dette spilles ut i forhold til hva som sies og gjøres i forhold til andre mennesker når det gjelder matvarekvalitet og formodentlig også i kjøpeatferd. Den individuelle produksjonen av kvalitet inngår som del av den kollektive produksjonen av kvalitet. For at disse prosessene skal løpe, er det ikke nødvendig at de andre som foretar de gjentatte atferdene, spesifiserer kvalitet (slik som informanten her gjør ved å benytte termen ”godt”, noe som innebærer at hun trekker frem smak og da som en ”god smak”). Det er tilstrekkelig at ”jeg”-personen som observatør av andres gjentatte atferd, antar at disse andre alltid på ett eller annet vis tar i betraktning kvalitet når de handler matvarene.

I det andre eksempelet er det ”ikke-atferd” som er i fokus. Når de to kvinnene som deltar i dette intervjuet blir spurt om de tenker at matrisiko er annerledes hvis de handler i Sverige og Danmark enn hvis de handler i Norge, svarer den ene⁵¹: ”Tenker ikke på smitte jeg. For jeg regner med det at det de har satt ute i forretningene, det er så kontrollert at det vil de nok ikke få..., da ville de få det tilbake hvis det hadde vært dårlig mat”. Kvinnen er altså av den oppfatning at mennesker hadde kommet til å gå til den aktive handling å levere tilbake dårlig mat. Når folk ikke leverer maten tilbake, så forteller dette da at det ikke er ”dårlig mat”⁵². Med andre ord ”må” kvalitet (her representert ved ”ikke dårlig mat”) forefinnes. Også andres ”ikke-atferd” bidrar til å produsere og eventuelt å reproducere fenomenet kvalitet, og det skjer på tilsvarende vis som for ”den gjentatte atferd”: Den personen som observerer andres ikke-atferd⁵³, får en mentalt innstilthet om at kvalitet forefinnes, dette gir seg utslag i personens tanker og atferd, og dette igjen inngår i den produksjonen av kvalitet som også andre mennesker deltar i.

Den ”reaktive atferd” er det en kvinne⁵⁴ som handler jevnlig en gang i måneden på svensk side av Svinesund, som berører. Hun blir spurt om hva hun tenker i forbindelse med at hun foretar denne handelen:

K3 Ja, nei, jeg bare tenker, jeg tenker pris og sånn, men selvfølgelig, det er jo bra kvalitet på de kjøttvarene hjemme. Det er det jo, og det går jo gjennom et bra nåløye for å si det sånn.

* Ja. Men gjør det ikke det i Sverige da?

K3 Jo, **helt sikkert**. Det vil jeg jo tro, for de kan jo ikke ta inn hva som helst her heller, for da hadde de jo ikke hatt folk her igjen de heller, for å si det sånn.

* Som har handlet nei?

K3 Nei [bekreftelse av spørsmålet over].

Det kvinnen ”sier”, er: Hvis en tar inn hva som helst, så vil folk forsvinne. ”Folk” er her kundene, og disse kundene er forventet å reagere på den dårlige kvaliteten (her representert ved ”hva som helst”) ved å slutte å handle det aktuelle stedet: De er reaktive i forhold til kvalitet. Dette er en antakelse kvinnen tilsynelatende mener også butikkleidelsen må ha, ”de

⁵¹ Intervju 22/24.

⁵² En mulig alternativ tolkning av utsagnet er også: Fordi folk leverer dårlig mat tilbake, så kan det ikke finnes dårlig mat her. En slik tolkning innebærer en handling og ikke en ikke-handling som jeg her hevder det er snakk om at kvinnen fokuserer på. Når jeg mener at den alternative tolkningen ikke er riktig, er det fordi kvinnen sier ”hvis” og ikke ”når” i utsagnet ”da ville de få det tilbake hvis det hadde vært dårlig mat”.

⁵³ Å observere ikke-atferd er høyst uproblematisk hvis personen tenker seg en ikke-handling i relieff til en mulig gjennomført handling.

⁵⁴ Intervju 35.

kan jo ikke” sier hun, ”for da...”.⁵⁵ Fordi butikkledelsen ikke kan ta inn ”hva som helst”, og fordi de vet det i den forstand at de vet konsekvensene hvis de gjør det, vil kvaliteten forefinnes. Tanken på muligheten for folks ”reaktive atferd”, på grunnlaget atferden utløses av og på konsekvensen reaksjonen har, bidrar til å produsere og eventuelt reproducere fenomenet kvalitet på samme vis som for ”den gjentatte atferd” og ”ikke-atferd”.

Den fysiske konteksten er det siste av de fire vesentlige enhetene som interagerer for å produsere fenomenet kvalitet. Den fysiske konteksten det er snakk om, er den som ”jeg”-personen befinner seg innenfor. Informant Berit berører dette når hun sier at butikk NN på Svinesund er en ”delikat, stor, god butikk”. Det er altså butikken hun oppfatter som delikat. Andre informanter kommer med tilsvarende betraktninger om selve de fysiske omgivelsene. En av butikkene et stykke fra havneområdet i Fredrikshavn, butikk AA, blir omtalt av en kvinne i entusiastiske ordelag⁵⁶: Det er så fint der, rent på gulvet, det er et flott gulv, og den bakeriavdelingen. Ikke en gang i England har hun sett så fin butikk, avslutter hun, og illustrerer dermed hvilken grad av ”finhet” hun mener butikk AA har. I den motsatte enden befinner butikker som er som ”et høi” seg, de litt snuskete, slik Svinesund ifølge en informant⁵⁷ fremdeles blir forstått som av mange haldensere gitt erindringer om mediaoppslag om rotter på lageret og tilsvarende nyhetsstoff for 10-12 år siden.

Jeg gikk til butikk AA i Fredrikshavn, og lyttet aktivt til hva min egen kropp fortalte meg. Det den fortalte, manifesterte seg i feltarbeidsboken som setningen: ”Her hadde jeg også handlet!”⁵⁸ Men hva var det som gjorde at jeg fikk denne opplevelsen i butikk AA? I feltarbeidsboken har jeg skrevet i forbindelse med butikk AA: ”Stort, lekkert, ferskvaredisker av ulike typer, – og bakeriet!” Og noe senere: ”Du verden for et utvalg”, og ”Nå har jeg sett kyllinglever, kengurukjøtt, flådd fasanhøne, Vildsvinytrefilet, fasan i flødesaus med skogsopp”. I notatene inngår også beretninger om tilstedeværelse av ”porke opdræt uden brug av vækstfremmere”, ”danske udvalgte velfærdskalve” hvor kalvene ”er kalve opvokset med god plads i løsdrift og fodret uden vækstfremmere”, og av ”hakked kjød der aldri har været andet”. Og tilbudet av egg spenner, ifølge feltarbeidsboken, over alt fra bare hviter og bare plommer, via ”skrabe æg”, ”æg fra fritgående høns”, og ”økologiske æg”, til vagtelegg. Og i umiddelbar nærhet til eggene, er en fyldig kundeinformasjon om de ulike typene egg og deres betegnelser.

Den kroppsreaksjonen jeg hadde, var en totalopplevelse. Den var ikke knyttet utelukkende til butikkens størrelse, til tilstedeværelsen av ferskvarediskene, bare bakeriets beskaffenhet, kun utvalgets bredde og dybde, eller kundeinformasjonen. Totalopplevelsen var ledsaget av tanken: Her er det utmerket kvalitet. Det var det mentale budskapet kroppsreaksjonen ga. Det var det de fysiske omgivelsene jeg befant meg innenfor, fortalte meg. Den utmerkede kvaliteten ”hang i rommet” som en slags fjøslukt, skapt av de fysiske omgivelsene. Jeg tvilte ikke på kvaliteten som forefantes der. Jeg var overbevist om at uansett hvilke fenomen jeg trakk inn som knyttet til kvalitet, så ville det vise seg at jeg kom ut med den fortsatte forståelsen av at dette var ”utmerket kvalitet”. Videre: Hadde jeg mot all formodning funnet en vare som ikke holdt mål, så ville jeg ha betraktet det som et hendelig uhell, et

⁵⁵ Det er mulig å tenke seg at det at folk fremdeles handler i butikken(e), er en ikke-atferd: De lar være å slutte å handle der. Dette er imidlertid ikke kvinnens poeng, hun fokuserer annerledes: På reaksjonen, og ikke på fravær av atferd.

⁵⁶ Ikke-lydbånd-opptatt intervju 14.

⁵⁷ M i intervju 20.

⁵⁸ Utsagnet er sterkt tatt i betraktning at jeg meget sjeldent handler ut fra annet enn huskeliste som er satt opp på forhånd, noe som innebærer at jeg sjeldent lar omgivelsene influere på kjøpeatferden.

unntakstilfelle, og hendelsen ville ikke på noe vis ha influert på det generelle bildet av den utmerkede kvalitetsens tilstedeværelse.

Butikker som fysiske omgivelser er forskjellige. De virker forskjellig på kroppene våre. De butikkene jeg var inne i på Svinesund, ga ikke samme kroppsupplevelse som den jeg hadde hatt på butikk AA i Fredrikshavn. Når jeg var i butikkene BB og CC på Svinesund, fortalte kroppen min: Dette er OK. Oversatt til mentalt budskap, ble dette: Her er kvaliteten av en slik grad at det er mer enn tilstrekkelig. Hva forskjellene i kroppsupplevelse grunnet i, ble det imidlertid ikke rom for å utforske, og trolig er det nødvendig med omfattende studier for å ordsette dette og for å peke på totalopplevelsens vesentlige og mer perifere momenter, på hva som er de relevante dimensjoner, og hvordan totalopplevelsen blir produsert. Like fullt hadde de forskjellige kroppsupplevelsene ulik effekt. Mens jeg i butikk AA i Fredrikshavn vanskelig kunne tenke meg at jeg skulle kunne oppleve noe annet enn ”utmerket kvalitet”, var situasjonen noe annerledes i de to butikkene på Svinesund: Der ville jeg ha blitt overrasket om jeg hadde opplevd noe annet enn at kvaliteten var mer enn tilstrekkelig, men utenkelig var det ikke. Videre ville ett tilfelle hvor jeg opplevde at en vare ikke holdt mål, lettere kunne influere på det generelle bildet mitt av kvaliteten ved at jeg tilla det større betydning enn hva jeg ville ha gjort i forhold til butikk AA i Fredrikshavn.

Kroppsupplevelser virker inn på hvordan en forholder seg og opptrer. Antakelser om eksempelvis tilstedeværelse av ”utmerket” og ”mer enn tilstrekkelig” kvalitet, manifesterer seg i de betraktningene en gjør seg om produktene og det enkelte produkt, hva en sier og gjør i forhold til sine medkunder og hvordan en opptrer i forhold til betjeningen. Sagt noe annerledes: Den kvalitet som de fysiske omgivelsene medproduserer, transformeres til en form for kroppsupplevelse og ledsagende forestillinger og forventinger, som så virker inn på atferd, som deretter igjen inngår som del av den kollektive produksjonen av kvalitet.

0-0-0

Jeg skal avslutte dette kapittelet om kvalitet, med en kort kommentar vedrørende bruken av termen ”kvalitet”. Slik informantene uttrykker seg, rommer av og til ordet ”kvalitet” implisitt at det er snakk om noe bra. Som en av dem⁵⁹ sier etter å ha forfektet at hun prioriterer kvalitet fremfor pris: ”Men altså, svenskene **har** kvalitet **og** til en lavere pris enn i Norge”. Andre informanter ordlegger seg ikke slik, men setter eksempelvis ”god” til ”kvalitet” – noe som indikerer at de i den aktuelle situasjonen eller i det aktuelle utsagnet ikke forstår ordet ”kvalitet” slik den nevnte kvinnen gjør i den refererte setningen. For henne ville det å sette til ”god” foran ”kvalitet” slik hun benytter ordet i setningen gjengitt ovenfor, ha vært en pleonasme. For de eventuelle andre dreier tilføyelsen av ”god” seg om å si noe om kvalitets kvalitetsgraderinger. Uansett hvilke av de to måtene som benyttes for uttrykke noe om kvalitet, vil imidlertid ordbruken referere til fenomenet kvalitet – som jeg fortrinnsvis har argumentert i forhold til. I det jeg har presentert har jeg da heller ikke problematisert de to nevnte mulige måtene å snakke om kvalitet på, og jeg har løselig ”oversatt” mellom de to uttrykksmåtene ved å forstå ”god kvalitet” som ekvivalent til ”å ha kvalitet” slik kvinnen ovenfor sier, og ”dårlig kvalitet” som ekvivalent til ”å ikke ha kvalitet”.

---

⁵⁹ K2 i intervju 42.

Kap. 4: Hva er pris?

”Pris” vedrører her penger. I vårt moderne samfunn har penger tre bruksområder (Hylland Eriksen 1993). For det første fungerer penger som betalingsmiddel, det vil si at en betaler visse varer, ytelser, gjeld og lignende med dem; for pengebeløpet X får en vare/tjeneste A. For det andre fungerer penger som allment byttemiddel, de er et generelt mellomledd mellom to vare-/tjenestetyper: Noen betaler pengebeløpet X til meg for en vare/tjeneste A, og jeg bruker pengebeløpet X til å kjøpe vare/tjeneste B. For det tredje fungerer penger som allmenn verdimåler, de kan benyttes til å sammenlikne alle slags økonomiske verdier på en felles skala: Vare A kan sammenliknes med tjeneste B med bakgrunn i det pengebeløpet en må gi for vare A og tjeneste B.

I dette kapittelet skal jeg peke på at pris som fenomen ikke er ekvivalent til en ren numerisk sum av penger. Videre skal det fokuseres på informantenes kjennskap til det tallbeløpet som ”prisen” er representert ved, og hvordan de benytter ulike strategier når de forholder seg til matvarepriser.

”Pris” – mer enn en numerisk sum av penger

Innenfor det virkelighetsområdet denne rapporten vedrører, er ”pris” først og fremst å forstå som matvarers pris. I dagligtale er ”pris” som regel forstått som det pengebeløp en som handlende må ut med for å tilegne seg det spesifikke matvareproduktet, altså er det fortrinnsvis penger som betalingsmiddel som betones: ”Hva er prisen?”, er spørsmålet, og så får en et tallbeløp til svar. Dagligtalens anvendelse av ”pris” skjuler imidlertid det Per og Kari Hvermansen meget vel vet, nemlig at ”pris” er noe annet enn en ren numerisk sum av penger.

For det første vedrører pris konverteringsmuligheter. Fravær av ”høy pris” innebærer at dette fraværet kan generere ubrukte penger som kan anvendes til noe annet eller til mer av samme sort. Informant Anne omdanner fravær av høy pris på svensk side av Svinesund til et annet kosthold for sine barn, et alternativt kosthold inklusive kokt skinke, surret svinestek, surret oksestek og koteletter. Hvis mulig, konverterer hun fraværet av høy pris også til tobakk til seg selv. To eldre kvinner på båttur tur-retur Fredrikshavn, omdanner sin gratistur til drosjekjøring fra kaia og hjem¹, og fordi de kjøper maten i Danmark, kjøper de fårestek, pålegg, rullestek ”og litt dyrere ting som vi synes vi kan unne oss siden vi reiser hit og kjøper det”². Underforstått betyr ”hit” hit hvor det er billigere enn i Norge. Og et par som er på tur med egen båt fra Sandefjord³, men som ikke bruker å handle i Sverige, har kjøpt alt det de har gjort nå (trillevogn med haug) fordi det er billigere her på svensk side av Svinesund. ”Vi hadde ikke handlet alt dette, hvis vi hadde vært i Norge”, påpeker de. Med andre ord omdannes fraværet av høy pris til innkjøp av mer varer kjøpt i Sverige.

Folks eventuelle verdsetting av konverteringsmuligheten må ses i lys av hva som er sosiokulturelt etablert som forventninger og ønsker om materielt velstandsnivå, om hva som regnes med som mer eller mindre selvfølgelig at en skal eie og gjøre. Mat er en nødvendighet, men det er også gjerne mangt annet betraktet som, det være seg egen bolig, egne

¹ Kvinnene er med i en klubb som rederiet har. Kvinnene forteller at de opptjener poeng via det de handler om bord, og etter å ha samlet tilstrekkelige poeng, får de gratisturer. At det er tidligere egen pengebruk som gir mulighet for slike gratisturer, inngår ikke i de økonomiske betraktningene kvinnene gjør og som ender i den konklusjonen at de har spart penger og derfor kan ta drosje hjem. Det gjør det heller ikke hos andre informanter som er med på tilsvarende ordning.

² K1 i intervju 22/24.

³ Ikke-lydbånd-opptatt intervju 39.

transportmidler, fritidsaktiviteter for barna og seg selv, eller feriereiser. Gjennomsnittlig for de norske husholdningene utgjorde matutgiftene i 1999 kun 11,7% av de totale husholdningsutgiftene, og andelen synker stadig som følge av en vedvarende velstandsøkning⁴ (Statistisk sentralbyrå 2000). Det er imidlertid slik at denne andelen blir prosentvis større jo lavere inntekten er. Kombineres lavere inntekt med flere barn, blir andelen desto større, og sjansen for at en opplever relativ deprivasjon i forhold til andre jevne nordmenns forbruk, øker. Når Anne sier at biff er luksusmat, men at ”det kunne jo være hyggelig å kunne ha råd til det en gang i blant òg”, så er det ”hyggelige” trolig blant annet knyttet til at innkjøp av denne luksusmaten endrer opplevelsen av relativ deprivasjon: Også vi kan ha slik luksusmat. Anne er ganske sikkert ikke den eneste som opplever at hun vanskelig har råd til de varer og tjenester andre synes å kjøpe. Mennesker med høyere inntekt og færre barn vil også kunne oppleve relativ deprivasjon, det kommer helt an på hvem en sammenlikner seg med. Når så mye som tre av fire nordmenn mener matvarer er for dyre i Norge (Rye og Storstad 2001), kan noe av bakgrunnen for dette nettopp skyldes at nordmenn gjerne kunne ha tenkt seg å bruke noe av de pengene som går til mat, til noe annet.

For det andre er ”pris” det fortolkede bildet av det presise og konkrete tallbeløpet⁵. ”100 kroner” er ikke bare 100 kroner. Derimot er det 100 kroner i forhold til ett eller annet. Frasen ”i forhold til” har her flere betydninger. En av dem er illustrert i avsnittet ovenfor om konverteringsmuligheter: Tallbeløpet er knyttet til en vare (eller en tjeneste). Dette er fundamentalt for at tallbeløpet kan bli ”pris”. Fordi tallbeløpet er knyttet til en vare (eller en tjeneste), vil også forståelsen av tallbeløpet kunne være forskjellig gitt forskjellig forståelse av de varene (eller tjenestene) tallbeløpene er knyttet til. For å bruke Annes utsagn som eksempel igjen, så er 100 kroner for hverdagsmat noe annet enn 100 kroner for luksusmat selv om tallbeløpet faktisk er det samme: Hverdagsmat må hun og barna ha, luksusmat kommer i tillegg; hverdagsmat er ikke fest, mens luksusmat er det. Eller et annet eksempel: Fordi fisk og røyk forstås forskjellig, er 100 kroner for fisk noe annet enn 100 kroner for tobakk. Fisk er ikke vanedannende, mens røyk er det; fisken er sunn, tobakken usunn; fisk er mat, røyk er det ikke; fisk er en vare det er bred politisk enighet om å øke forbruket av (Døving 1997), røyk og tobakk gjør det offentlige derimot forsøk på å begrense bruken av⁶. Hvordan personer forstår 100 kroner for fisk og 100 kroner for tobakk vil kunne variere. En ikke-røykende fiskeelsker forstår formodentlig 100 kroner for fisk som eksempelvis adskillig mer vel anvendte penger enn 100 kroner for tobakk, mens det omvendte kan hende er tilfellet for en røykende ikke-

⁴ SSB gir følgende utdypende forklaring på at utgiftene til matvarer nå er nede som den fjerde viktigste for husholdningene etter utgifter til (i) bolig, lys og brensel, (ii) transport, (iii) kultur og fritid: ”Dette skyldes ikke at den enkelte spiser mindre, men at økt forbruk tas ut på andre områder enn mat. Det spises også mer utenfor hjemmet, på restaurant og lignende. I tillegg blir størrelsen på husholdningen stadig mindre, det blir færre munnar å mette” (SSB 2000, side 1 av 4 av nettversjon).

⁵ Tall fortolkes så vel av lek som av lærd, og tall fortolkes innen ulike områder av livet. Når det gjelder medisin og helse, se eksempelvis om lekfolks fortolkning av tallet 6,8 i forbindelse med kolesterol (Adelswärd og Sachs 1996) og av matematiske størrelser for sannsynligheten for å være bærer av den genetiske lidelsen Duchenne muskulær dystrofi (Parsons og Atkinson 1992), eller om legers fortolkning av tallverdier for risikoreduksjon som følge av behandlingseffekt ved forebygging av hjerneslag (Hetlevik og Holmen 1994). Fordi tall fortolkes, kan det også være fortjenestefullt å manipulere med fremstillingsformen, og mangeårig redaktør av *Tidsskrift for Norsk lægeforening*, Magne Nylenna, skriver da også: ”Dersom en kostholdsintervensjon har redusert årlig infarktinsidens i en befolkning fra f.eks. 12/1000 til 9/1000, er det mer sannsynlig at forfatterne vil fremstille det som en 25-prosentig reduksjon enn som en reduksjon med 0,3 prosentpoeng” (Nylenna 1994:1735). Dette fordi dette er den mest ”imponerende” måten å presentere effekten på. Om behandlingseffekten presenteres for leger som relativ eller absolutt risikoreduksjon, influerer også på deres villighet til å foreskrive medikamentet (Nylenna 1994).

⁶ Jevnfør eksempelvis Forskrift 15. desember 1995 nr. 990 om røyking på restauranter og andre serveringssteder, internkontroll m.v.

fiskeelskende person.

Frasen ”i forhold til” kan også forstås som ”i forhold til den konteksten” som en må avhendige det aktuelle tallbeløpet i for å skaffe til veie den aktuelle varen eller tjenesten. Den konteksten jeg her tenker på, er ikke nødvendigvis lokalisert, men er heller en viss forståelse av den aktiviteten en bedriver: Informantene benyttet termene ”kosetur”, ”hyggetur”, ”jentetur”, ”familietur”, ”handletur” og også ”bare tur” i betydningen ”tur-tur”. Det ligger utenfor dette prosjektets siktemål å gå dypt inn på hvordan informantene skiller mellom disse ulike formene for ”tur”, og mellom disse og den ”turen” en tar når en kjører eller går bort til den lokale butikken. Høyst tentativt kan en si at den forflytningen en foretar når en drar bort til den lokale butikken, skiller seg fra de andre ved at den ikke inkluderer noen ”reise”, og da reise som opplevelse og ikke bare som en fysisk forflytning over en viss avstand. Kosetur, hyggetur og tur-tur er presumptivt ulike termer på omtrent den samme type tur: Det er selve turen som er målet, ikke noe annet enn tur-opplevelse og den kos og hygge som ligger i det, er det primære siktemål. Handles det, blir handlingen ”en positiv bivirkning”⁷. For jentetur og familietur synes siktemålet først og fremst å være at respektive kvinner (og da tilsynelatende venninner) og familiemedlemmer skal ta en tur sammen. Frasene ”jentetur” og ”familietur” forteller noe om hvem som deltar på turen, og dette igjen synes å legge visse føringer på både hva en skal gjøre, og måte å snakke og opptre på. For eksempel er fire kvinner på jentetur til Skagen⁸. På vei hjem er det vin til god mat og småsludrende samtale. Etter måltidet forteller de meg at de ikke handler mat på jentetur, på familietur stiller det seg imidlertid annerledes. Det er ikke det at de ikke har handlet, sier de, men ”vi drar på mye annet”. ”Vi prioriterer andre ting”, forklarer de og utdyper: ”Vi har kjøpt mye nips og naps, vi”, og ”det var mye fint i Skagen”. For ”handletur” er siktemålet å handle, men til forskjell fra den handlingen som skjer på den lokale butikken, inngår også ”tur”-aspektet.

Formodentlig influerer definisjonen av den forflytning en foretar seg, på forståelsen av egen pengebruk. 100 kroner benyttet på en vare på tur-tur, er trolig noe ganske annet enn 100 kroner benyttet på en vare kjøpt som en del av en hverdagshandel på den lokale butikken. Dette nettopp fordi tur-tur faller innenfor en forståelsesramme som inkluderer det som går ut over det hverdagslige, nemlig en forståelsesramme som inkluderer det som assosieres med ferie, fritid og litt luksus. Videre synes penger avhendiget i forhold til selve den fysiske forflytningen å kunne bli forstått annerledes hvis en tar seg en hyggetur/kosetur/tur-tur (og muligens også en jente- og familietur) enn hvis en drar for å handle. Når en eksempelvis drar på tur-tur til Sverige med motorsykkelen og kjører 14 mil, inngår bensinutgiftene som en nødvendig forutsetning for det som skjer. Når en tenker på muligheten for å dra til Sverige for å handle, blir de samme reiseutgiftene forstått som utlegg og fratrekk på den potensielle økonomiske gevinsten som ligger i det at varer kan kjøpes billigere i Sverige⁹.

Definisjonen av den forflytningen en foretar, kan også influere på den betydningen som tillegges en eventuell pengebeløps-forskjell. En kvinne i følge med en annen¹⁰ betrakter et stykke bacon på en av havnebutikkene i Fredrikshavn. Hun sier til den andre kvinnen at hun nettopp har kjøpt hjemme til 59 kroner, men at hun ikke vil kjøpe baconstykket her selv om det koster 49,50: ”Jeg drar det ikke med meg når jeg er på kosetur”, er avslutningskommentaren hennes vedrørende dette. Definisjonen av forflytningen som ”kosetur”, gjør at pengebeløps-forskjellen ikke blir forstått som tilstrekkelig stor til at den

⁷ M i intervju 3.

⁸ Intervju 13.

⁹ Ekteparet i intervju 11.

¹⁰ K1 i ikke-lydbånd-opptatt intervju 9.

oppever de begrensninger som ligger i forståelsen og opplevelsen av hva kvinnen skal bedrive når hun er på tur for å kose seg.

Frasen ”i forhold til” kan også forstås som ”i forhold til en viss forståelse” som gjør at 100 kroner for en vare eller tjeneste blir dyrt, billig eller noe midt i mellom. Det er to vesentlige forståelsesrammer det her er snakk om. Den første forståelsesrammen er knyttet til den sosiokulturelle etableringen av noe som dyrt, rimeligere og billig. Innenfor denne etableringen skjer det en eller annen produksjon av en forståelse som gjør 50 kroner for vare X til ”billig”, 100 kroner for vare X for noe midt i mellom, og 150 kroner for vare X til ”dyrt”. For vare Y vil sprangene mellom billig, middels og dyrt kan hende bli etablert som adskillig større, mens det for vare Z vil kunne bli slik at 150 kroner etableres som billig, 200 kroner som middels og 250 som dyrt. Den andre forståelsesrammen som er vesentlig, er den som ligger implisitt som metabudskap i informasjonen om at en gitt pris er eksempelvis ”ordinær pris”, ”tilbuds-pris” eller ”pang-tilbud”. Ut fra en slik informasjon, forventer en gjerne at tilbudsprisen skal ligge noe under ordinær pris, og at pang-tilbudet skal ligge en god del under tilbudspris igjen. Tallbeløpet 100 kroner betraktes i forhold til hva slags form for pris det er snakk om. Dette gir at 100 kroner for en viss vare som ordinær pris, kan fremstå som billig, mens 100 kroner for en vare som forsøkes selges inn som pang-tilbud, kan forstås som svært dyrt¹¹. De to nevnte forståelsesrammene virker sammen, og da kan naturlig nok 100 kroner for en vare bli forstått som dyrt eller billig, alt ettersom.

I det som hittil er sagt om pris som fenomen, skal det kunne gå frem at selv om penger som sådan fungerer som allmenn verdimåler, kan det være begrenset hvilken nytte en har av å sammenlikne den økonomiske verdi som fra selgers side er tilskrevet visse varer. Riktignok kan en som kjøper vite at for å tilegne seg en spesifikk vare så må en benytte mer av det pengebeløp en eksempelvis har byttet mot egen arbeidsinnsats (penger som allment byttemiddel) enn hva tilfellet er hvis en skal kjøpe en annen vare, men ut over det er det relativt lite å hente. Meningsfullt blir det presise og konkrete tallbeløpet fortrinnsvis først når det ses i forhold til den konkrete varen/tjenesten beløpet er knyttet til, når den aktuelle konteksten tallbeløpet avhendiges i tas i betraktning, og når tallbeløpet ses ut fra hvilke forståelse av dyrt og billig det er som er relevant, og forståelsen av den form for pris som er gjort gjeldende.

I det ovenstående har mengde vare ikke vært eksplisitt berørt. Mengde vare har kun ligget som et underforstått element i min omtale av ”varen” som en har vært nødt til å avhendige en viss mengde penger for å få tilgang til. Frasen ”i forhold til” kan dermed også spesifiseres til å bety ”i forhold til den mengde vare en får”. Jeg skal vie noe plass til dette.

Pris i forhold til kvantum

Kvantum kan uttrykkes ved hjelp av forskjellige måleenheter. Det være seg kilo, liter, stykkpris, antall (eksempelvis fem for X kroner), brett, boks, rot, pose, bunt etc. Det er ikke uten betydning hvilke enhet som benyttes. Det er det ikke for produsenter jevnfør grønnsaksdyrkeres angivelige anstrengelser for og vellykkede forsøk på å opprettholde ordningen med stykkpris fremfor kilopris til tross for EU-direktiv om å oppgi pris på varer i kilo (jevnfør *Nationen* 2001d, 2001e, 2001f). Ifølge *Nationen* ønsket grønnsakdyrkere å beholde stykkprisordningen fordi kilopris ville fordyre og forlenge prosessen med å få grønnsakene i butikken. I tillegg er forbrukere vant med å forholde seg til stykkpris når det gjelder eksempelvis blomkål og vet hvor mye mat en blomkål gir, mens vekt er mindre kjent.

---

¹¹ Jevnfør K i intervju 28.

Videre er det, fremdeles ifølge grønnsaksdyrkerne, en psykologisk effekt av at kiloprisen ser dyrere ut enn stykkprisen – noe som fører til nedgang i salget (*Nationen* 2001e). Ei heller for den lokale kjøpmannen på norsk side av Svinesund, er valg av enhet uten betydning. I en samtale med en butikksjef fra Halden forteller han at brett med cola er noe nordmenn handler på svensk side av grensen. Jeg spør da om det er billigere, hvorpå han svarer:

Ja. Colaen er vel.., hvis du regner literpris, så er det ikke rimeligere. Hvis du kjøper en cola 11/2 liter hos oss til 8,90, så matcher den mer enn godt nok literprisen på bokser i Sverige, men det er det her med... , hvis du sammenlikner boks mot boks, så er det **mye** rimeligere å handle boks i Sverige. Det koster vel ikke mer enn ett par-tre kroner, mens i Norge er det vel en 8-10 kroner for en boks.

Ifølge butikksjefen er med andre ord mengde drikke målt i liter like billig i "hans" butikk som det er på svensk side av Svinesund, men ikke hvis denne literen blir fordelt i boks-enheter. Foretrekker kundene bokser og handler der det er billigst, er det da ikke i "hans" butikk hans bysbarn handler brus.

Ei heller for kundene er det uten betydning hvilken enhet som velges. Først og fremst gir måleenheten ett aspekt som en er nødt til å følge med hvis en skal foreta prissammenlikninger mellom varer. "Det er vanskelig å vite om noe er billigere eller ikke", hevder da også en kvinne på tur til Fredrikshavn¹², "da må en vite de nøyaktige prisene og en må sammenlikne kvantumet". Hun minnes moren og bestemoren som dro til Fredrikshavn og fyllte opp handlekurvene. Det er slutt på de tidene nå, er hennes forståelse, hun tror ikke det er noe billigere i Danmark enn i Norge. På spørsmål om det var billigere i Danmark tidligere da, svarer hun: "De trodde vel det da", og understreker også senere at dette er snakk om "å tro" og ikke meget annet.

Skal priser sammenliknes, er den optimale situasjonen i tilknytning til pris i forhold til mengde, at en kjenner så vel de nøyaktige prisene som de ledsagende kvanta prisene sier noe om. Dette kan det være vanskelig å få grep om, synes å være erfaringen til den kvinnelige informanten referert ovenfor. Derfor blir det ifølge henne mye et spørsmål om "å tro". Jeg skal her nevne tre forhold som kan bidra til å gjøre det vanskelig å få dette grepet. Den nevnte kvinnen kommer selv inn på ett av dem, nemlig ulike måter å benytte måleenheten på. Når kjøttpriser oppgis pr. halv kilogram, sier hun, så blir en forvirret fordi en ikke er vant til slik prising. Dette innebærer at dersom en eventuelt skulle ha lyktes i å få en viss viten om kjøttpriser oppgitt pr. kilogram, så vil en alternativ måte å oppgi prisen på ved hjelp av den særskilte måleenheten, kunne bidra til at en ikke greier å hente frem kunnskapen om pris pr. kilogram. Dette vanskeliggjør så en sammenlikning av pris pr. kilogram med pris pr. halv kilogram. Det andre forholdet som kan bidra til å gjøre det vanskelig å få grep om priser i forhold til kvanta, og dermed også om prissammenlikninger, er det en av de mest "ihuga" grensehandlerne¹³ blant informantene som berører. Hun forfekter flere ganger at en må vite hva en skal se etter hvis en skal lykkes i å handle billigere mat i Sverige enn hva en gjør i Norge. Ett av hennes poeng dreier seg da nettopp om kvantum: En må legge merke til at kiloprisen for pulverkaffe i 100 gramsglass er mye høyere enn kiloprisen i 200 gramsglass, det er dermed kjøp av de største glassene som gir størst økonomisk innsparing. Hva denne kvinnen påpeker, er at kvantumet av den anvendte måleenheten er betydningsfullt i og med at større kvanta av den anvendte måleenheten kan være priset annerledes enn mindre kvanta av den anvendte måleenheten. Det er snakk om muligheten for at det finnes ulik prissetting avhengig av kvantum. På den ene siden innebærer dette at en som kunde som ønsker å foreta en optimal sammenlikning av priser, må tilegne seg viten om i hvilke tilfeller ulik prissetting av samme vare ut fra kvanta finner sted. På den andre siden innebærer det at en må lære seg

¹² Ikke-lydbånd-opptatt intervju 3.

¹³ Intervju 15/17.

de ulike prisene for ulik mengde av de spesifikke varene. Begge deler krever ekstra av personen ut over det som er nødvendig hvis slik ulik prissetting ikke finner sted. Det tredje og siste forholdet dreier seg om bruk av forskjellige måleenheter i forbindelse med en og samme matvare. Hvis en bestemt vare av og til prises ved hjelp av en bestemt måleenhet og andre ganger ved hjelp av andre, innebærer dette at den spesifikke personen som optimaliserer sine forsøk på å sette seg inn i priser i forhold til kvanta, må tilegne seg mer viten enn hva tilfellet er hvis kun en bestemt måleenhet blir benyttet. Videre vil bruk av forskjellige måleenheter i forbindelse med en og samme vare kunne gjøre det vanskelig for en kunde å sammenlikne priser. Hvordan skal eksempelvis en pris for blomkål pr. kilo sammenliknes med en pris for blomkål pr. stykk, eller pris for en bunt gressløk med pris for gressløk på rot¹⁴?

Informantene synes å forholde seg aktivt til priser i forhold til kvanta. Forholdet mellom kvanta og pris er da også langt oftere nevnt i datamaterialet enn hva forholdet mellom prisskala og kvalitetsskala er. Kilo som måleenhet er hyppig benyttet, og da i sine ulike varianter som gram, hekto og kilo. Eksempelvis blir prisen på en kilo hvitost hjemme i Norge sammenliknet med prisen på to kilo hvitost i Sverige i følgende utsagn: ”Det er jo over to kilo det der da. En kilo hjemme koster jo 80 kroner, nesten, så det er litt forskjell. Så du får nesten to, over to kilo til samme prisen for en hjemme”¹⁵. Eller tilsvarende for flekk¹⁶:

M Jeg var i den lokale forretningen vår før vi reiste i går. Der fant vi en fleskebit, den var så stor [illustrerer med fingrene].

* Ja, hvor mye er det, cirkum sarum?

M Det er en kvart kilo. Den kostet 53 kroner og 80 øre. Og så i Sverige så får du 2 **kilo** med flekk for samme prisen.

Det som her muliggjør utsagnene om prisforskjellene mellom Norge og Sverige, er at informantene går veien om kilo, og benytter kilo som oversettende mellomledd mellom forskjellige priser i Norge og Sverige.

Også ”avarter” av kilo som måleenhet anvendes, og da er det ”størrelse” det er snakk om¹⁷. Den ovenfor nevnte mannen som snakker om fleskebiten, benytter i utgangspunktet størrelse. Dette går frem av utsagnet ”den var så stor”. Det er når jeg ber om presisering av hvor mye det er, han sier det er en kvart kilo. Han ender også opp med en betraktning med basis i kilo. To andre informanter¹⁸ benytter imidlertid størrelse i sin prissammenlikning uten å gå veien om kilo og uten å ende opp med en prisbetraktning ut fra kilo:

K2 Ja, men du vet, når du kjøper et stykke flekk hjemme, så får du sånn [viser med fingrene på det stykket med flekk hun holder i hånda],

* Halvparten.

K2 og det koster like mye som hele den [det vil si hele flekkestykket].

K1 Det koster 70 kroner bare for halvparten hjemme. Det er mye billigere her, vet du.

K2 Ja. Det er det.

Mens informantene i de nevnte eksemplene ovenfor benytter enten kilo-mot-kilo-betraktninger i sine prissammenlikninger, eller størrelse omsatt til kilo i forhold til kilo, eller også kun størrelse-mot-størrelse, gjør en annen informant det annerledes. Hun¹⁹ benytter en relativt presis kilobetraktning i kombinasjon med en høyst upresis størrelsesenhet:

* [...] Hvis jeg spør deg om kiloprisen på ett eller annet sånn kjøtt i Norge og Sverige, så vet du omtrentlig det?

K Ja-a. Skal vi se. Jeg husker jo ikke helt da, men for eksempel, jeg kjøpte kyllingfileter.

¹⁴ Jevnfør K2 i intervju 37.

¹⁵ M i intervju 43.

¹⁶ M i intervju 11.

¹⁷ ”Størrelse” kan også omsettes til volum. Det er det imidlertid ingen av informantene som gjør.

¹⁸ Intervju 35.

¹⁹ Intervju 15/17.

- * Ja. I Sverige?
 K Ja. Jeg lurer på om den var to kilo den pakken, jeg. Jeg betalte 139 kroner.
 * 139 ja, og i Norge, **aner** du noe om hva det kan koste?
 K Nei, men jeg har bare sett at når det har ligget tre sånne **små** inni en eske på Rimi eller hva det er, så koster den 40 kroner.
 * 40, ja.
 K Så hele **familien** min forlanger at man skal kjøpe kylling[fileter].

[...]

- K For det er **mye** under halve prisen altså.

Hvordan kvinnen foretar sammenlikningen mellom to kilo til 139 kroner og ”tre sånne små inni en eske” til 40 kroner, og ender opp med at dette er ”mye under halve prisen”, går ikke frem av intervjuet. Kan hende har hun en viss antakelse om hvor mye de ”tre sånne små” veier, omsetter dette til en beregnet kilopris ut fra den oppgitte prisen på de ”tre små”, og sammenlikner det med prisen for to kilo kjøpt i Sverige. Eller kan hende er det en prissammenlikning som er mye mer basert på et ikke-reflektert anslag, det vil si at hun tar det på ”fornemmelsen”.

Empirisk sett er en kilo vare X ikke nødvendigvis lik en kilo vare X selv om det tilsynelatende er den samme varen det er snakk om. Dette er fordi varen i de to tilfellene ikke er lik slik de potensielle kjøperne ser det. Dette går frem i to intervju hvor kjøtt er utgangspunktet. Den først siterte passusen er hentet fra en sekvens i et intervju hvor kvinnen²⁰ utdyper ordet ”bra” i utsagnet sitt: ”Det var det at jeg fant mine merker som jeg syntes var bra, og etter det så har jeg handlet dem liksom”. Som en del av denne utdypingen, inngår følgende sekvens:

- K3 [...] sånn som kyllingen her – du får jo mye mer kylling her på kyllingvingene for eksempel enn du får hjemme i Norge, for å si det sånn da.
 * Mer kjøtt på beinet liksom?
 K3 Mm [bekreftende]. For de kutter dem på helt annet vis. [...], hjemme så får du bare kyllingvingene, ikke sant, til 100 kroner kiloen, og her får du jo med siste beinet òg, ikke sant, for mye billigere krone.

Kyllingvinger er med andre ord ikke nødvendigvis lik kyllingvinger.

Tilsvarende betraktninger finnes for det som på svensk side av grensen bærer navnet ”Kassler”²¹. To kvinner²² forsøker å forklare meg hva det er de ser etter når de i en butikk i Strømstad skal kjøpe det kjøttet de skal. Den yngste kvinnen tar meg med til en kjøledisk, løfter opp en pakke merket Kassler og sier: ”Se prisen – 49,90”. Ved nærmere ettersyn ser jeg at det er kiloprisen for ”Kassler, storbit, benfri”. Jeg spør om det er mindre enn i Norge, hvorpå kvinnen svarer at en vel må ha betalt det firedobbelte for det. De to kvinnene tar en pakke hver, og den eldste kvinnen sier henvendt til meg: ”Se, det er ikke noe fett, og det er ikke noe ben. Dette kan du spise alt av. I Norge er det både ben og fett, og du må betale mer for det”. Den eldste kvinnen vender seg så mot den yngste: ”Du bør ta en som ikke har slik butt ende, for den kaster du likevel, og det må du betale for”. Den yngre kvinnen legger tilbake den første pakken med kjøtt hun tok, og finner en hvor kjøttstykket er skjært bent i begge ender. I dette tilfellet går det frem at en kilo kjøtt både kan inneholde fett og ben, og ha butte ender som bare kastes, men at det ikke behøver å være slik. På et mer overordnet nivå dreier betraktningene om kyllingvingene og Kassler seg om at en kilo av vare X kan inneholde mer eller mindre mat.

”Mengde vare” kan være så mangt fordi ”mengde” kan være så mangt. Slik kan det være både

²⁰ K3 i intervju 35.

²¹ Hva slags kjøtt dette er, vet jeg ikke bortsett fra at det ikke er hvitt kjøtt. Fravær av viten om dette er uvesentlig ettersom poenget som gjøres i teksten ikke er knyttet til hva slags kjøtt det er eller er forstått å være.

²² Intervju 42, i feltarbeidsnotatene.

på grunn av faktisk forekommende forskjellige måleenheter, ulike kvanta av måleenheter, og visse karakteristika ved den varen som er representert ved det aktuelle kvantumet av den respektive måleenheten, men også på grunn av forskjellig og ulik forståelse av det som er faktisk forekommende. Da blir "en kilo" like lite bare en kilo som "100 kroner" bare er 100 kroner. Dette gir så igjen at "100 kroner for en kilo", ikke bare er 100 kroner for en kilo.

0-0-0

Presentasjonen i dette kapitlet om pris har hittil vært meget forenklet i forhold til den empiriske virkelighet den tar utgangspunkt i. Det har den vært fordi jeg stort sett har argumentert ut fra et bestemt beløp, nemlig "100 kroner", og da i den hensikt å si noe om de muligheter for forståelser som ligger i en bestemt numerisk tallstørrelse forstått som "pris". I det levde livet arter verden seg imidlertid ikke slik. Her er prisen noen ganger 14,50 kroner, andre ganger 99,90 kroner eller 132,67 kroner. Argumentasjonen min har også vært forenklet fordi den har hatt som premiss at det presise tallbeløpet har vært kjent. Det har vært "100 kroner". Prisen behøver imidlertid ikke nødvendigvis å være kjent. Når en befinner seg i butikken skal riktignok prisen på vare X presumptivt være opplyst slik at den som søker denne informasjonen får kjennskap til prisen, men ikke alle søker slik informasjon. Videre kan en komme i den situasjon at en ønsker å sammenlikne prisen på en vare som befinner seg i butikken med prisen på en vare som ikke befinner seg i butikken. Opplysninger om alternative priser på ekvivalente eller eksakt like varer i andre butikker, synes sjeldent forekommende. Riktignok forteller en av informantene at hun fikk fortalt av ekspeditrisen i butikken ombord på båten fra Fredrikshavn, at vesken hun endte opp med å kjøpe kostet 1800 kroner i Sverige mot 800 kroner om bord²³. Videre er det en annen informant som forteller at det i en av havnebutikkene i Fredrikshavn er opplyst om at en bestemt vinsort koster 45 kroner i Sverige, mens den der koster 25 danske²⁴. Nevneverdig utpreget synes imidlertid ikke den slags opplysningsvirksomhet å være. Skulle slike alternative prisopplysning mot all formodning være gitt, er det også et spørsmål om hvilken tillit en har til dem. Trolig kan en som potensiell kjøper relativt raskt begynne å lure på sannhetsgehalten i informasjonen²⁵. Gitt dette vil det aktualisere seg et spørsmål om hva den alternative prisen er på den aktuelle varen som inngår i sammenlikningen. Prisspørsmålet tilkjennegis også på annet vis i mitt datamateriale. Dette fordi innsamling av data og foregikk utenfor selve butikkområdene, noe som innebærer at de respektive informantene som da ble intervjuet, ikke ble hjulpet av den prisinformasjonen som tross alt befinner seg i butikker og på butikkområder. Hva prisen er, måtte de derfor kun svare på ut fra den viten de besitter og hva de evnet å huske.

Hva er prisen?

Hvor godt kjenner informantene matvarepriser?

Mange informanter tilkjennegir at de kan priser på matvarer. I et intervju med to Oslo-kvinner på båten hjem fra Fredrikshavn²⁶, går dette frem blant annet i følgende del av intervjuet:

* Men er det noe dere **ikke** handler i Danmark og **ikke** handler i Sverige?

²³ Intervju 11.

²⁴ K1 i intervju 6.

²⁵ Ektemannen til kvinnen som kjøpte vesken, kan benyttes som eksempel. Han tilkjennegir at han er meget skeptisk til ekspeditrisens opplysninger. "Du har ingen garanti", sier han til hustruen. Han fortsetter med å påpeke ovenfor henne at kvinnen kunne ha sagt at den koster 2800 i land, "du har ikke noen mulighet til å kontrollere. Det er jo bare det at personen sier til deg at 'nå har du gjort et godt kjøp'".

²⁶ Intervju 26.

- K1 Det blir ikke så veldig mye storfekjøtt for at..., det er det ganske mye tilbud på hjemme synes **jeg**.
 * Så dere **kan** prisene, dere **vet** prisene?
 K2 Jo, vi følger med, vet du.
 K1 Ja. Vi har jo handlet i mange år, [...], mat, ikke sant.
 K2 Så vi følger jo litt med da, vet du, vi har jo.///
 K1 Storfekjøttet er jo billigere i Danmark og Sverige, men det er så lite så det er ikke noe vits i begynne å bære seg i hjel på.
 K2 Men sånn som ribbe, det kjøpte jeg mye i Danmark før. Det kjøper jeg ikke så mye nå, for nå er ribba på tilbud i Oslo også, så det kan gå opp i opp, så det kjøper jeg **aldri** i Danmark lenger. Og likedan skinkestek. Den også kjøpte jeg mye av **før**
 K1 Men den kan du kjøpe hjemme for den er **billig**.
 K2 men den har jeg sluttet å kjøpe for den er like billig hjemme nå.
 * Å?
 K1 Ja, det er tilbud da, mange ganger.
 K2 Det er tilbud.

På mitt spørsmål om de kan prisene, om de vet prisene, svarer den ene kvinnen ”jo”, og utdyper med å si at de følger med. Deretter snakker de her om ”billig” og ”billigere”. Andre nevner spesifikke priser i de passusene hvor de tilkjennegir priskunnskap. Følgende sitat er hentet fra et intervju av et ektepar foretatt om bord på båten fra Fredrikshavn²⁷:

- * Men hva er det som gjør at dere handler i Sverige?
 M **Prisene, selvfølgelig.**
 * Helt klart at det er prisene?
 M Ja.
 * Ja, **er** det så mye billigere da?
 M Ja! Vi som røyker begge to, du betaler under 300 kroner for 5 pakker tobakk. Det vil si at rundt om, du betaler rundt om 50 kroner for en pakke tobakk som i Norge koster nå over 80.
 * Å ja, så det er 30 kroner billigere pr pakke?
 M Mm [bekreftende]. Melk, kjøtt, ost, bacon, alt av kjøttvarepålegg – det er jo mye billigere. Til og med noe så enkelt som dere kvinnfolk trenger, sånn som sanitetsbind og sånt, det er billigere.
 * Er det òg billigere?
 M Ja.
 [...]
 M Nå er ikke det så mye, men jeg tror det var 2 kroner billigere på pakken enn .. Og brusen kommer stort sett ut på det samme.
 * Det er ikke noe billigere, mener du?
 M Nei.
 K Klær.
 M Klær, er vel stort sett det samme. Men egg det er jo **veldig** mye rimeligere
 * Egg?
 M Ja.
 * Å ja, er det mye billigere i Sverige?
 M Ja. Vi bruker å kjøpe sånn 12-pakning, og den koster 26 i Norge og den koster 16 i Sverige.
 [...]
 M Hvis jeg går ut med tre fulle nett på Rema, så koster det 700-800 kroner. Gjør jeg det i Sverige så koster det under 500.
 * Under 500?
 M Mm [bekreftende].

De fire menneskene som inngår i disse to intervjuene, er mennesker som jevnlig handler ”på grensen”. Ekteparet handler ca en gang i måneden på svensk side av Svinesund. De to kvinnene fra Oslo drar til Danmark med tilsvarende frekvens. Muligens er det slik at den priskunnskapen disse besitter er større enn den priskunnskapen mennesker har som ikke handler på grensen. Det er en mulighet som er grunnet i en antakelse om at denne praksisdeltakelsen genererer kunnskap om pris. Mannen i ekteparet ovenfor tilkjennegir tilsvarende tanke. Ekteparet er relativt nylig flyttet til Østfold, og det de kan om priser på

²⁷ Intervju 12. At kvinnen knapt sier noe, skyldes at hun vegret seg mot å si noe mens lydbandopptakeren sto på.

svensk side er ”sånn som vi har fått opplevd og lært oss”, sier mannen, og påpeker så at de sikkert kommer til å lære seg mer. En kvinne²⁸ uttrykker det noe annerledes. Også hun handler omtrentlig en gang i måned på svensk side av Svinesund, og det er der jeg treffer henne og datteren som foretar det de omtaler som ”helgahandel”. Når jeg så spør henne om hun kan prisene hjemme, svarer hun: ”Ja, nei, etter å handlet noen ganger her, så legger en mer merke til det”. Med andre ord sier hun at selve praksisen drar henne i retning av å fokusere på pris, noe som presumptivt innebærer at hun også får større kunnskap om pris. I samtalen med butikksjefen fra Halden antydes det òg at de som handler på grensen har spesifikke priskunnskaper. Butikksjefen nøyter seg her å snakke om haldensere som handler på grensen. Det gjør han fordi det er, som han sier, de han kjenner. Utgangspunktet for denne delen av intervjuet er at butikksjefen har sagt at han mener at jo lengre unna grensen du bor, jo mindre kresen er du når du først er over på den andre siden:

* Da rasker du med deg mer liksom?

B Da rasker du med deg. Ja, da er du på **tur** for å si det sånn, og da har du valgt å kjøre av gårde. Jeg kjenner jo mange av de som driver butikk på svensk side. De kan fortelle om nordmenn som for eksempel da har vekslet inn 2000 kroner, så har de handlet det de skal i utgangspunktet og som koster 1600, men så bruker de opp resten fordi at de **er** i Sverige.

* Men sånn handler ikke haldenserne?

B Sånn handler ikke haldenserne i det hele tatt. De kjøper akkurat det de skal ha, som er billig, og det er produkter som kyllingfilet, og det er kjøttprodukter – på tilbud vel og merke, for kjøper du vanlig priset varer på svensk side, så er heller ikke det nødvendigvis så veldig mye billigere.

* Men kjenner haldenserne prisene? Mener du at dem faktisk over tid har etablert en sånn prisbevissthet?

B Ja, det gjør jeg. Det er akkurat som., for å bruke en sammenlikning så er det som den måten en blir prisbevisst på ved å handle i en miniprisbutikk for eksempel Rema eller Kiwi eller Prix og det å handle i et supermarked. Minipriskundene mener at de er mer prisbevisste enn supermarkedskundene, og det samme tror jeg det er med grensehandlerne: At de mener at de er **enda** mer prisbevisste enn dem som ikke er grensehandlere. Så der er det helt åpenbart en veldig bevissthet omkring priser helt ned på produktnivå.

Blant mine informanter finnes det imidlertid også mennesker som tilkjenner at de besitter en viss priskunnskap – selv om de knapt handler på grensen. Hos en mann som sier at han ”meget sjeldent” handler i Sverige på grunn av den ”bedrøvelige køen” på Svinesund, at det er nok å handle i Norge og at han ikke har noe behov for å reise til Sverige²⁹, kommer dette til uttrykk slik i intervjuet gjennomført i en butikk i Halden:

* [...], **kan** du **prisene**, hva, er du sånn?

M Nei, nå er jo jeg **litt** prisbevisst da, ser jeg noe som er billig i avisa, så går jeg dit og kjøper det. Jeg synes det er litt moro. (Han ler litt.)

* Fordi at det er billig?

M Ja. Hvorfor ikke? Gå og se. En kaster jo ikke bort pengene unødvendig.

At han faktisk følger med i avisen, går frem annet sted i intervjuet hvor han refererer til en avisannonse og oppgir en presis pris på en kilo kyllingfilet på svensk side av grensen.

En kvinne³⁰ som hevder at hun kan hende er i Sverige en gang i året, er meget klar på at hun merker forskjell på prisene på svensk og norsk side, noe som formodentlig innebærer at hun sitter inne med en viss priskunnskap. Prisforskjeller kan det være på nesten alle varer, sier hun. Kvinnen (K1) som nylig har flyttet til Fagernes, ytrer seg også om priser internt i Norge:

K1 [...] det er mye dyrere på Fagernes enn i Oslo.

K2 Ja, lavere priser i Oslo.

K1 Frukt og grønn saker og sånn, er mye dyrere der. Men jeg ser, her er det mye billigere, frukten for eksempel, jeg ser på prisen på epler og

K2 Ja. Ja-a.

²⁸ Den eldste kvinnen i ikke-lydbånd-opptatt intervju 34.

²⁹ Intervju 34.

³⁰ K1 i intervju 42. K2 forteller at hun og ektefellen er oftere i Sverige enn en gang i året: ”La meg si at tre ganger i året er vi i Strømstad”.

- K1 sånne ting – mye billigere.
 * Enn Fagernes eller i Oslo?
 K1 Fagernes og Oslo.
 K2 Ja. Oslo òg. Billigere her enn i Oslo.

Intervjuet foregår i en butikk i Strømstad, og når kvinne K1 sier ”her” i det andre av hennes siterte utsagn, så viser dette tilbake på denne lokaliseringen.

Den bestemte prisens ubestemmelighet

Hva innebærer det å ”kjenne matvarepriser” emisk³¹ sett? Er det å kunne gjengi det presise tallbeløpet på spesifikke varer, og det uhjulpet av gitte opplysninger om dette? Slik ser det ikke ut til å være. Utsagn fra de to tidligere refererte kvinnene fra Oslo (side 52-53) som tilkjenner at de kan/vet matvareprisene³², kan brukes som eksempel. De blir spurt om hvorfor de har kjøpt de varene de har gjort nå når de har vært i Fredrikshavn:

- * Ja, det der var den kalkunen ja. [...] Hva er det for at du har kjøpt den her i Danmark da?
 K1 Mye billigere vet du.
 K2 Å, det er jo bare halve prisen.
 * Vet dere prisen hjemme helt konkret?
 K1 Å
 K2 Å ja.
 K1 Det vet jeg ikke, men det er dyrt.

[...]

- K2 Jeg tror /// hørt dem snakke om kalkun hjemme for kiloen, var det 90 kroner, jeg, [...] for bryst.

Mens kvinne K1 ikke vet den konkrete prisen på kalkun, men vet at det er ”dyrt”, kan den andre kvinnen K2 gjengi et nøyaktig beløp som andre har referert til. Begge to mener imidlertid at de ”kan”/”kjenner” matvarepriser.

Videre er det fullt mulig å hevde at en ”kan” matvarepriser selv om en faktisk nettopp har ”avslørt” at en oppgir feil pengebeløp en må avhendige for å skaffe seg en vare. Dette går frem i samtalen med et ektepar som er på sin månedlige tur til svensk side av Svinesund for å kjøpe kjøtt³³. Jeg spør hva det er de har handlet, og kvinnen nevner karbonadedeig:

- K [...] Karbonadedeigen, den svenske karbonadedeigen, den er fin.
 * Ja. Hva er det som er så fint med den karbonadedeigen? Er det kvaliteten?
 K Ja, og så halve prisen.
 * Å ja, akkurat. Hva den koster da? 70?
 M Den koster 30 kroner kiloen her, eller?
 K Ja. 34-35.
 M 44. [Han har sett etter på pakken.]
 * Og hjemme da?
 M 70 kroner.
 K Nei, 70, karbonaden?
 M 80 da?
 K Den koster 90. Kotelettene da? Nakkekoteletter er jo billig òg.
 * Kvalitetsmessig da?
 M Det blir det samme.
 * Det er ikke noe, verken
 M Nei, nei.
 * Kan det være bedre?
 M Nei,
 K Nei,
 M det blir nok det samme
 K det er det ikke, men **prisen**.
 * Er halvparten?

³¹ Vedrørende ”emisk”, se side 10, fotnote 5.

³² Intervju 26.

³³ Intervju 38.

K Ja (ler litt).

* Men kan dere faktisk prisene? For dere skjønner, jeg lever stort sett på korn, **kan** dere det?

M Ja, ja.

Når mannen svarer ”Ja, ja” til at de kan prisene, så gjør han det på et slikt vis at det ikke er noe tvil om at han mener at det er noe de kan. Selv om det logisk sett er mulig at han svarer ut fra ”dere” og at det slik kan være hustruen som kan prisene og ikke han, så er det ikke slik han sier dette. Det han sier både med ord og tonefall, er at også han kan prisene. Og det kan han altså selv om han nettopp har opplevd at hustruen meget overbevisende og bestemt har sagt at prisen på karbonadedeigen ligger tyve kroner over det han opprinnelig sa, og at han tilsynelatende har akseptert at hustruen har rett når det gjelder pengebeløpet.

”Å kjenne matvarepriser” synes å dreie seg om en kombinasjon av to skalaer. Den første skalaen vedrører hvor mange matvarepriser det er en kjenner. Det er ingen av mine informanter som på noe vis signaliserer at de mener å kunne oppgi prisene på samtlige matvarer som forefinnes til salg i butikker. ”Å kjenne matvarepriser” dreier seg om å kjenne noen av dem. Den av de to tidligere refererte Oslo-kvinnene som ikke vet den konkrete prisen på kalkun (K1), bare at det er dyrt, oppgir senere i intervjuet en presis pris på flesk og en noe mer upresis pris på osten ”Sorte Saga”. ”Herlighet”, sier hun i et utsagn jeg vil komme noe tilbake til senere, ”flesk koster jo 130 kroner kiloen hjemme”. Og om Sorte Saga som hun hevder er halve prisen på i Danmark: ”Hjemme koster den vel 150, sikkert, pr kilo”, og anslår dermed at det nok er der omkring prisen høyst sannsynlig ligger. Med andre ord kan kvinnen oppgi noen priser presist. Hvis det ”å kjenne matvarepriser” betyr å kunne oppgi presise priser på noen matvarer, så kjenner altså denne kvinnen matvarepriser. Kvinnen kan imidlertid oppgi presise priser i tillegg til å vite at noe er dyrt og å anta rimelig sikkert at noe ligger på et visst nivå. Selv om dette vitner om ulik grad av kjennskap til varers presise priser, inngår de ulike gradene av kjennskap sannsynligvis likevel i det som danner basisen for at hun kan si at hun ”kan”/”kjenner” matvarepriser. Og da er jeg over til den andre skalaen.

Den andre skalaen angår nettopp hvor presist en kjenner pengebeløpet. Når et eldre ektepar³⁴ påtruffet i en av havnebutikkene i Fredrikshavn blir spurt om hvorfor de har kjøpt en bestemt middagspølse, svarer mannen at ”det er prisen, er mye dyrere i Norge”. Jeg spør så om de kan prisene eller om de løselig bare antar at det er billigere. Mannens svar er: ”Nei, vi vet cirka hva det koster. Må være prisbevisst, vet du”. Å vite ”cirka” er med andre ord ikke det samme som ”å løselig bare anta at det er billigere”. Når en vet noe ”cirka”, da vet en noe mer enn det en vet når en bare løselig antar. En vet nok til å være ”prisbevisst”, noe som formodentlig skulle innebære at en besitter en viss priskunnskap. Mens Oslo-kvinnen nevnt over eksplisitt bruker ulike fraser i forbindelse med sine prisangivelser, bruker denne mannen én, nemlig cirka. I samtalen med meg oppgir verken han eller hustruen noen pengebeløp som kan benyttes her som eksempel på hva det er han mener med cirka. En av de andre informantene³⁵ ordlegger seg imidlertid på et vis som trolig tilsvarende det denne mannen mener med uttrykket. Hun snakker om prisen på kokt skinke som ”pluss-minus 75 kroner”, og ”en 60-70 kroner” for kiloen karbonadedeig. Det er bruken av ”pluss-minus” og ”en” sammen med to pengebeløp, som her representerer ”cirka”.

Hva det innebærer ”å kjenne matvarepriser” er, for å parafasere Harald Eidheim (gjengitt i Hylland Eriksen 1993), ”relativt relativt”. Riktignok synes det å fordres at en kjenner prisen på et visst antall matvarer og det mer eller mindre presist for å kunne si at en ”kjenner matvarepriser”, men hvor mange en må kjenne prisene på og hvor presist prisene må kjennes,

³⁴ Ikke-lydbånd-opptatt intervju 22.

³⁵ Intervju 15/17 og feltarbeidsnotater til intervju 15/17.

synes høyst relativt. Hvor grenseoppgangene i så måte går mellom henne som sier at hun ikke vet matvareprisene³⁶, henne som sier at hun ikke kan dem ”noe spesielt”³⁷, og dem som hevder at de kjenner matvareprisene, er det derfor vanskelig å si noe om. Det er ikke kulturelt etablert noen absolutter i denne sammenhengen, og det hele avgjøres av den enkeltes forståelse av hva en behersker og ikke.

Det er imidlertid et etisk sett åpent spørsmål hvor presist det er mulig å kjenne matvarepriser. En inngang til svar på dette, får en ved å ta utgangspunkt i de matvareprisene som faktisk forekommer i butikkene. Ser en på en spesifikk vares pris, vil prisen kunne variere noe fra butikk til butikk, fra tid til annen, eller også på grunn av spesielle prisinger (eksempelvis tilbud) – selv om varen er nøyaktig den samme i alle tilfellene. Studier har da også vist at det er betydelige prisvariasjoner så vel i Sverige som i Norge (Lavik og Dulsrud 2000, Bruksås et al. 2001). Hvis en bruker de norske prisene fra Oslo-området og Halden/Sarpsborg-området for å illustrere dette, finner en følgende eksempel:

Tabell 1: Eksempler på prisvariasjoner fra Oslo-området og Halden/Sarpsborg-området på utvalgte matvarer, høyeste og laveste pris

	høyeste pris	laveste pris
1 kg kjøttdeig	89,8	59,95
1 kg nakkekoteletter	74,9	59
1 kg bacon (stykk)	158,99	89
1 kg kyllingbryst, filet, fersk	237,62	106,9
1 kg brunost G 35	71,9	53,90
1 liter Yoghurt, frukt	21,90	16,90
Twinings Earl Grey 50bg	39,9	24,5

Tall fra Lavik og Dulsrud (2000). Prisregistreringen er foretatt i november 1999. I Norge inngikk 17 butikker i undersøkelsen. Dersom det var flere prisalternativ i en og samme butikk, er den laveste benyttet. Dette innebærer at dersom varen var på tilbud, så er det tilbudsprisen som inngår i tabellen.

De matvarene som er tatt inn som eksempel i tabell 1, er plukket ut slik at de dekker opp de gruppene av matvarer Lavik og Dulsrud (2000) opererer med. Ut over det er matvarene ikke plukket ut etter noen retningslinje. Videre er det slik at noen av matvarene som inngår i tabell 1, har den største prisdifferansen i sin gruppe, andre er det ikke slik for.

Det disse og tilsvarende prisvariasjoner innebærer, er to ting. For det første vil det by på problemer å kontrollere om det presise tallbeløpet informantene eventuelt oppgir, faktisk er den presise prisen. Dette ettersom den presise prisen kan være flere ulike pengebeløp. Problemet blir desto større hvis en ikke vet nøyaktig hvilke vare og mengde det er informanten snakker om. For det andre betyr det at den mest presise måten å kjenne matvarepriser på, kan være den omtrentlige. Dette gitt at informanten faktisk frekventerer flere butikker og det dem imellom forekommer en del prisvariasjon på enkeltvarer.

En annen inngang til svaret på spørsmålet om hvor presist det er mulig å kjenne matvarepriser, er å ta utgangspunkt i mennesker. Hva er det faktisk mulig for mennesker å tilegne seg av viten om presise tallbeløp knyttet til presise kvanta av forskjellige og ulike matvarer? Hva er det faktisk mulig å lagre i hukommelsen? Hva er det faktisk mulig å hente

³⁶ En kvinne i intervju 13.

³⁷ En annen kvinne i intervju 13.

frem fra hukommelsen i det øyeblikket det blir relevant?³⁸ I tiden før strekkodene gjorde sitt inntog, lot jeg meg stadig vekk imponere over kassadamene (det var stort sett kvinner på den tiden) som gjentatte ganger helt ubesværet kunne oppgi det nøyaktige beløpet en måtte avhendige for å få kjøpe de matvarene den respektive butikken solgte. De hadde en priskunnskap ervervet gjennom daglig praksis mange timer hver dag. Slike muligheter forefinnes ikke for en vanlig kunde. Det gjorde det ikke da, og det gjør det ikke nå. Men muligens ”går” ikke den enkelte kunde etter å tilegne seg viten om og å huske på presise priser. Kan hende har de andre strategier i sin håndtering av matvarepriser?

Å forholde seg til mangfoldet av matvarepriser

For en person som ønsker å opptre prisbevisst, her forstått som det å ta i betraktning pris og om mulig kjøpe det billigste, fordres det en viss kunnskap om priser. Det er anvendelsen av denne kunnskapen som konstituerer priskompetansen og realiserer prisbevisstheten. Når en av informantene³⁹ sier at hun ikke kjøper noe dyrere enn det som er nødvendig, er det hennes prisbevissthet og priskunnskap som definerer ”nødvendig”, og priskompetansen spiller seg ut som kjøp og ikke-kjøp. Selv om det kan være et relativt smalt og grunt produktvalg i Norge når det gjelder matvarer (eksempelvis jevnfør Stræte (2001) om melk og melkeprodukter, og Jacobsen (2001) om kjøtt og kjøttprodukter), så er det likevel et anseelig antall varer som er priset. Enda større blir antallet priser naturlig nok hvis en inkluderer de varene det er mulig å kjøpe ”på grensen” ettersom det der gjerne er snakk om andre priser eller også andre produkter enn i Norge. For potensielle kunder som forsøker å forholde seg til det hav av priser som forefinnes, kan det være fruktbart å benytte visse strategier for å holde seg ”flytende”. Med utgangspunkt i det informantene tilkjenner, skal jeg nevne fem ulike strategier.

Å huske omtrentlige priser

Den første strategien består i å huske omtrentlige priser. Når noen av de refererte informantene omtaler en pris som ”pluss-minus 75 kroner”, ”en 60-70 kroner” og ”cirka”, så kan dette skyldes at priser på de respektive matvarene faktisk varierer. Det er imidlertid trolig at dette også eller utelukkende er knyttet til måter å huske. Wandel (1993) nevner studier som betoner måter som priser lagres i hukommelsen på. Det være seg via kategorisering av priser langs en skala fra uakseptabelt høyt til akseptabelt, og siden til uakseptabelt lavt, eller i klasser og graderinger av billig eller dyr (Grunert 1985 og Jacoby og Olson 1977 referert hos Wandel 1993:69-70). Fraser som ”pluss-minus”, ”en 60-70” og ”cirka” dreier seg imidlertid om å huske pris ut fra det omtrentlige pengebeløpet en gitt pris vedrører. Å huske et omtrentlig pengebeløp er høyst trolig mye enklere enn å huske et presist beløp. Presumptivt er det mindre energikrevende, og en slik mnemoteknikk vil kunne bidra til at en som kunde greier å ha oversikt over et større antall matvarepriser. Når jeg nå påpeker at de to nedenfor nevnte informantene synes å ha stor priskunnskap, så hevder jeg også at dette på ett eller annet vis er knyttet til at de for i alle fall en del varer nøyer seg med å huske omtrentlige priser. Mitt datamateriale gir imidlertid ikke grunnlag for å vise at det faktisk er det å huske omtrentlige priser som gjør at de husker mange.

Den ene informanten er kvinnen som snakker om ”pluss-minus” og ”en 60-70”⁴⁰. Hun forfekter med styrke og stor overbevisningskraft at hun ”kan prisene ganske godt”. Hennes selvfremføring er slik at en også tror henne når hun hevder at hun kan si at det ”var mye

³⁸ Det å lagre i hukommelsen og det å hente frem fra hukommelsen, har vist seg å være høyst forskjellige problemkompleks (jevnfør Klatzky 1980).

³⁹ Intervju 15/17, i feltarbeidsnotatene.

⁴⁰ Intervju 15/17.

billigere i den butikken enn i den” ut fra helheten i butikkens priser – noe som nødvendigvis fordrer oversikt over priser på relativt mange varer. Det synes da heller ikke å være særlig grunn til å tvile på hennes kunnskap om en lang rekke priser: Hun oppgir mange, og hun underviser meg som novise (og forsker) på grensehandel i grensehandelens ulike pris-mysterier, om hva jeg skal se etter, hva jeg skal sammenlikne med og hvilke priser det kan være snakk om hjemme.

Den andre informanten er informant Anne. Omtrentliggjøringen av pris kommer frem i en liten passus hvor hun utdyper sin tidligere gitte bekreftelse på spørsmålet om hun kan priser på forskjellige matvarer:

Anne Ja, du kan si sånn som kjøttdeig. Altså hvis du får dette på **tilbud** i Norge, så ligger den gjerne på en 59, altså da runder jeg opp til 60. Jeg runder aldri ned, jeg runder alltid opp.

* Når du tenker, når du skal huske?

Anne Når jeg tenker, ja. Så, du kan si – kjøttdeigen på tilbud ligger da på en 60 kroner. Den får jeg da for, det er en noen og trede kroner for kiloen, og så si 40 for kiloen for vanlig kjøttdeig. Karbonaden er dyrere, men jeg holder meg som regel til kjøttdeig.

Annes avrundingsstrategi er sannsynligvis knyttet til at hun opplever å ha svært stram økonomi, og når hun konsekvent runder av oppover, gjør hun det trolig primært for å være sikker på at hun ikke får seg noen overraskelser og går utover de økonomiske rammene for husholdets budsjett. Selv om Annes omtrentliggjøring av pris har et annet utgangspunkt enn å være en intendert hukommelsesstrategi, kan den likevel virke på det viset. I alle fall er det slik at Anne er den av informantene som flest ganger oppgir priser på matvarer. Mange av de prisene hun nevner, er i hele tier-beløp: 20, 40, etc. Selv om Anne snakker om at en kan få kjøttpålegg i Sverige for ”en – ifra 6 til 9 kroner for hektoen, av forskjellig pålegg”, mens ”ordentlig kokt skinke” i Norge ligger ”på 16 og 17”, forholder hun seg i det hun sier mye til disse hele tier-beløpene. Hun bruker også disse tier-beløpene i sammensetninger med ”litt over” eller ”litt under”. Det er dette hun først og fremst synes å huske: Det spesifikke tier-beløp og om prisen er litt over eller litt under dette.

Å holde seg oppdatert på prisene på spesifikke matvarer

Den andre strategien går ut på å holde seg oppdatert på prisene på de matvarene en skal ha eller bruker å kjøpe. Dette kommer mest eksplisitt til uttrykk hos en mann⁴¹ som sterkt signaliserer at han oppfatter seg selv som prisbevisst og at han handler der det er billig hvis han får sjansen til det, som han sier. Han har ikke bil selv, og omtaler seg som ”heldig” hvis han får kjøre en tur til Sverige. Han er meget klar på at det er billigere der, og det er når jeg søker å utdype hva han mener med det, at strategien hans for å holde seg flytende i havet av matvarepriser nevnes:

* Ja, hva er det slags ting som er

M Kjøtt, mat, ja litt forskjellige ting kan du si. Du **må** være prisbevisst.

* Ja, for det er ikke alt

M Nei, det er ikke alt., for altså., man kan bite seg selv i halen, som jeg sier.

* Hva det er slags varer som man kan gjøre dumme kjøp på da?

M Ja, jeg **vet** i grunnen ikke sånn **bestemt** for altså hvis jeg skal til Sverige så sjekker jeg..., setter jeg opp ei liste over hva jeg egentlig trenger og så sjekker jeg prisene.

* Å ja, du gjør det?

M Ja.

* Det er såpass?

M Ja, det har jeg gjort i mange år det. Gjorde det også mens jeg var gift, så da., så kona og jeg var veldig prisbevisste sånn.

[...]

M [...], jeg er av den typen at er jeg i Sverige, så har jeg satt opp ei liste hva jeg skal ha, da vet jeg hva prisene

⁴¹ Intervju 18.

er her i Norge sånn cirka, og så ser jeg på prisene der nede. Er det billigere, så tar jeg det med meg. Denne informanten har ikke som siktemål å ha noen fullstendig prisoversikt. Dette går implisitt frem når han helt ubesværet vedgår at han ”vet i grunnen ikke sånn bestemt” hva det er en kan gjøre ”dumme kjøp” av. Han har ikke noen oversikt over den totale situasjonen, og det er heller ikke dette han ”går” etter. Det er derfor da ei noe besværlig for ham å si at han ikke helt vet bestemt hva slags matvarekjøp som i økonomisk forstand ikke er særlig lønnsomme. Denne mannens angrepsvinkel er å snu det hele: Isteden for å ta utgangspunkt i hele utvalget av matvarer og produktenes priser, begrenser han seg ved å ta utgangspunkt i de spesifikke varene han skal ha og deres tilhørende priser. Før han drar til svensk side av Svinesund, sjekker han prisene i Norge på de varene han har tenkt å kjøpe slik at han vet ”sånn cirka” hva det koster hjemme. På svensk side sammenlikner han så disse cirka-prisene med prisene på de respektive varene i Sverige. Hvis de er billigere der, så kjøper han dem der.

Å foreta etterkontroll

Den tredje strategien utgjøres av etterkontrollen. Kvinnen som realiserer denne⁴², drar sammen med ektemannen til Danmark en gang i måneden og til Sverige ”når fryseren er tom”, noe hun anslår til å kunne være hver annen måned. Hun forteller imidlertid at de heller handler i Sverige enn i Danmark, ”for det er rimeligere der”. Kvinnen har i utgangspunktet tilsynelatende en viss kjennskap til priser i Norge, Danmark og Sverige. Dette går delvis frem av følgende del av intervjuet hvor hun og jeg går gjennom handlekurven hennes etter at hun har passert kassen på Damsgaard, en av havnebutikkene i Fredrikshavn:

- * [...] Og så har du kjøpt truser, er dem billigere?
 K Du, her koster de 90 kroner for 3, hjemme koster det noe..., 56 for en.
 * Ja, jeg vet det, for jeg bruker samme typen.
 K Jeg bruker bare de der.
 * Ja, jeg òg gjør det. Kanskje jeg òg må begynne å handle truser her.
 K Og så har jeg kjøpt
 * Men de pølsene ja, wienerpølser, er dem spesiell..., altså får du tak i dem i Norge? De her?
 K Å ja, da. Men ikke de prisene. De koster 75 kroner kiloen.
 * Og hva mer har du handlet her da?
 K Du, da har jeg kjøpt cocktail-pølser, og sånn dressing..., på salat ikke sant..., Thousand Island, og hva kostet den da? Den kostet mye mindre her. Og så har jeg kjøpt..
 * Røket filet. Det er pålegg det?
 K Det var pålegg. Det var 3 stykker for nesten ingen ting. Og så Kippers kostet 3 stykker for 30 kroner.
 * Får vi tak i det i Norge, Kippers?
 K Ja, men **du verden** hva det koster. Det koster masse, masse mer. Og hva kjøpte jeg mer? Jeg kjøpte en sitron..., og margarin pleier jeg å kjøpe her nede for det er **veldig** billig. Og så kjøpte jeg en kilo kjøttdeig, men det er jeg ikke så veldig glad i den danske kjøttdeigen for den inneholder vann og salt, så jeg vet ikke, jeg får se.

Når praten med meg er over og båndopptakeren er slått av, tar så kvinnen en reklamebrosjyre for Damsgaard som ligger ved kassen, og sier forklarende: ”Sånn at jeg kan se på prisene i forhold til de hjemme”⁴³. Brosjyren er da det hun benytter i sin etterkontroll. (Brosjyren er kopiert inn på de to kommende sidene.) Når jeg her har kalt det ”etterkontroll”, er det fordi kvinnen ikke foretar sammenlikningen der og da, men først etter at handelen er over. Sannsynligvis er det to grunner til det. For det første har hun relativt knapp tid, det er nemlig ikke lenge til båten returnerer til Norge. På hjemturen vil hun trolig ha noe bedre tid, og kan hende har hun enda bedre tid når hun kommer hjem ettersom hun er pensjonist. Hvis hun venter med kontrollen til hun er hjemme, vil det for det andre være mulig for henne å kontrollere Damsgaards priser med de faktiske prisene hun ser i norske butikker. Da vil hun ha tilgang til eksplisitt uttrykte tallbeløp både for danske og norske priser.

⁴² Intervju 25.

⁴³ Intervju 25, i feltarbeidsnotatene.

BYENS BILLIGSTE PRISER!

FINDER DU HOS

DAMSGAARD

ÅBNINGSTIDER
 Man-torsdag .. 7.30-17.30
 Fredag .. 7.30-19.00
 Lørdag .. 7.30-15.00
 Søndag .. 7.30-14.30

Fersk Kalkunbryst

PR. KG. **59⁹⁰**

Danish Ham

1362 gram
 Pr. dåse 59.95

2 DÅSER

100.-

PLUMROSE
 COOKED - BONELESS SWEDEN
DANISH HAM
 WITH NATURAL SPICES
 DELICATELY CURED
 PRODUCT OF DENMARK

Kyllingebryst

Uden ben og skind

PR. STK. **55⁹⁰**

Oliven

i store glas
 2 varianter
 Pr. glas 19.95

2 GLAS

30.-

Kim's Chips

STORE POSER
 Flere varianter
 Pr. pose 14.95

25.-

Kikkoman Soya

1 liter

PR. FLASKE **39⁹⁵**

Jubilæumsbrød

1000 gram

PR. STK. **9⁹⁵**

Dronning Kippers

3 varianter
 Pr. stk. 10.95

3 STK. **20.-**

Fredrikshavner Makrel

2 stk. pack 12.95

2 PAKKER **20.-**

Jensen Postejer

4 varianter
 Pr. stk. 16.95

2 STK. **25.-**

DAMSGAARD

DAMSGAARD HAR BYENS STØRSTE UDVALG OG BILLIGSTE PRISER..!

Der tages forbehold mod prisstigninger, afviktsændringer, udsolte varer, billed- og trykfeil.

Svart-hvitt og forminsket kopi av forsiden til brosjyre for Damsgaard, Fredrikshavn, pr. 25.04.01.

DAMSGAARD

HAR DET HELE TIL BILLIGSTE PRISER!

Den Gamle Fabrik Marmelade
Flere varianter - 750 gram
PR. GLAS
19⁹⁵

Nescafé Guld
100 gram
PR. GLAS
29⁹⁵

M&M's
Flere varianter - Pr. pose 24,95
3 POSER
35.-

Toblerone
200 gram
PR. STK.
19⁹⁵

After Eight Collection
PR. ÆSKE
19⁹⁵

Flydende Ajax
3 varianter
1250 ml.
PR. FLASKE
18⁹⁵

Klorin
3 varianter
PR. FLASKE
12⁹⁵

Belflora
950 ml.
PR. FLASKE
12⁹⁵

Gerimax Ginseng
90 stk.
PR. PAKKE
79.-

Futura Fiskeolie 1000
120 stk.
PR. PAKKE
119.-

Futura Ginkgo Biloba
60 stk.
PR. PAKKE
79.-

Futura Stærk Kalk
175 stk.
PR. PAKKE
59.-

Futura Ingefær
100 stk.
PR. PAKKE
59.-

Wella Shampoo eller Balsam
PR. FLASKE
16⁹⁵

Wellaflex Styling
4 varianter
PR. STK.
22⁹⁵

Axe Shower
Flere varianter
PR. STK.
24⁹⁵

Axe Deo Roll-on eller Spray
Flere varianter
PR. STK.
32⁹⁵

Palmolive Dusch Vitamins
Frit valg
PR. STK.
12⁹⁵

Effect Opvask
2 varianter - Pr. stk. 8,95
2 STK.
10.-

Velkommen hos Damsgaard

-byens store indkøbscenter med byens største udvalg og billigste priser

BISTROEN PÅ 1. SAL

Dagens Middag
Pr. Person **32.-**
Dkr

Æg & Bacon
Pr. Person **30.-**
Dkr

JET-SERVICE PÅ 2. SAL

KÆMPE TA' SELV MORGENBORD

DKR. **35.-**

FRA KL. 7.45 - 11.00

ÅBNINGSTIDER

Man.-torsdag ... 7.30-17.30
Fredag ... 7.30-19.00
Lørdag ... 7.30-15.00
Søndag ... 7.30-14.30

Se også vores mange tilbud på internettet.

www.damsgaardsuper.dk

DAMSGAARD

DAMSGAARD HAR BYENS STØRSTE UDVALG OG BILLIGSTE PRISER..!

Der tages forbehold mod prisstigninger, afgiftsændringer, udsolgte varer, billed- og trykfejl.

Svart-hvitt og forminsket kopi av baksiden til brosjyre for Damsgaard, Fredrikshavn, pr. 25.04.01.

Strategien å foreta etterkontroll skiller seg ut fra strategi nummer to på flere punkt. Her er det ikke informanten selv som bestemmer hvilke varer det er som skal inngå i prissammenlikningen. Det bestemmer Damsgaard (via de matvarene som brosjyren omtaler). De varene som da inngår, vil ikke nødvendigvis være slike varer som kvinnen har tenkt å kjøpe eller bruker å kjøpe. Videre er den priskunnskapen som prissammenlikningen formodentlig gir, et epifenomen i forhold til den spesifikke kjøpshandlingen som kunnskapstilegnelsen har sitt utspring i. Den kommer etter og ikke før realiseringen av selve den spesifikke handleatferden.

Å regne med at matvarer er billigere enkelte steder

Den fjerde strategien dreier seg om å regne med at matvarer generelt er billigere enkelte steder. Et ektepar⁴⁴ som av og til drar til svensk side av Svinesund og handler der, forteller uoppfordret at de handler på Rema hjemme. Jeg spør så om de kjenner matvareprisene, og kvinnen i paret svarer: ”Noe, men på Rema regner vi med at det er billig”. Å regne med er meget energibesparende for den enkelte som regner med ettersom dette i utgangspunktet verken fordrer at en først har undersøkt om det faktisk er slik at det er billig/billigere der, eller at en gjør det mer eller mindre jevnlig deretter: En behøver verken å bruke krefter, tid eller oppmerksomhet på det. På ett vis blir det da opp til selger i kombinasjon med andre mennesker og instanser (eksempelvis Konkurransetilsyn), å legge til rette for det grunnlaget som gjør at en selv kan gå ut fra at det er billigere enkelte utsalgssteder – og at en selv dermed sparer energi.

Å regne med at noe er billigere, gjøres imidlertid ikke bare i forhold til såkalte lavprisbutikker hjemme i Norge. Tilsvarende finnes også for utsalgssteder ”på grensen”, og da er det snakk om generelt for disse, og da fortrinnsvis for de som ligger i Sverige. ”Å regne med” manifesterer seg her da ved utsagn om at det er billig/billigere i Sverige i kombinasjon med et avkrefteende svar når de aktuelle grensehandlende informantene blir spurt om de noen gang har regnet på det⁴⁵. Når informanter regner med at matvarer er billigere i Sverige, er dette presumptivt knyttet til en forståelse av at det norske skatte- og avgiftssystemet bidrar til prisforskjellene. En slik forståelse er nemlig massiv blant informantene mine. Det som tilkjennegis i sitatet nedenfor i forhold til vin⁴⁶, er da også høyst sannsynlig en parallell til liknende tankegang i forbindelse med matvarer:

K1 [...] Og vet du, når du ser at.., det var en type vin her borte, det var vel en Chardonnay tror jeg, og den.., og så sto det at i Sverige så kostet den 45 kroner, og her kostet den 25 danske (hun ler litt), og så hjemme.. så hadde det vært en **helt** annen pris. Den hadde jo kommet opp i 70-80 kroner tenker jeg.

* **Vet** du det eller bare **gjetter** du når det gjelder såne priser?

K1 Du.., bortsett ifra.., jeg kan ikke prisene på, polprisene utenat altså, det kan jeg ikke. Jeg kjøper vel egentlig **veldig** lite vin hjemme. Jeg kjøper når jeg er ute ett eller annet sted.

* Men du.., fordi at takstnivået vårt er så høyt, så **regner** du med at det er dyrere i Norge.

K1 Ja.

* Å ja, det er sånn det foregår.

K1 Ja.

Kvinnen sier at hun ikke kan de norske polprisene utenat. Det er trolig et understatement gitt både at hun kjøper veldig lite vin hjemme og dermed har små muligheter for å tilegne seg praksisbasert kunnskap, og også at hun ikke nevner at hun har andre måter å få slik kunnskap på – noe hun nok hadde gjort hvis så hadde vært tilfellet. Det er forståelsen av ”takstnivået” som legger grunnlaget for den spesifikke forståelsen av vinpriser i Norge, og ikke kunnskap om de

⁴⁴ Ikke-lydbånd-opptatt intervju 32.

⁴⁵ Eksempelvis hos M i ikke-lydbånd-opptatt intervju 36 og hos mannlig drosjesjåfør.

⁴⁶ Intervju 6.

norske vinprisene i og for seg.

Å praktisere den kreative parallellføringen

Den femte og siste strategien som skal nevnes, er den kreative parallellføringen. Den kreative parallellføringen spiller seg ut når en bruker prisen på en vare for å kunne si noe om prisen på den opprinnelige varen. Termen ”kreativ” er benyttet for å betone det kreative aspektet som ligger i parallellføringen: Varene som inngår er verken identiske eller ekvivalente. For å illustrere hva kreativ parallellføring går ut på, skal jeg bruke deler fra to intervju. Det første sitatet er hentet fra intervjuet med et ektepar⁴⁷ foretatt under deres handling på svensk side av Svinesund:

- * Men **kan** dere prisene hjemme da? Hvis jeg spurte, og jeg vet hvert fall ikke, så her er det ikke noen fasit, (kvinnen og mannen ler litt), jeg er helt blank, men vet dere **omtrent** hva prisen er hjemme på de varene dere handler?
- K På mye av det, ja.
- * Tør du å antyde noen ting bare sånn at jeg får det på båndet?
- K Vi snakket om akkurat kyllingfileter og sånn før vi kom inn her, og det er jo omtrent som indrefilet hjemme så
- * I prisnivå?
- K Ja, sånn borti 180 kroner kiloen eller noe sånn, vil jeg tippe i hvert fall.
- * For kylling..
- K For kyllingfileter, ja.

I handlevognen deres finnes det relativt mye kylling av ulike varianter, og det er nok derfor kvinnen benytter kyllingfilet som eksempel for å vise kunnskap om de norske prisene på de varene paret nå handler i Sverige. Det kvinnen gjør i den siterte passusen, er å anta noe om prisen på kyllingfilet i Norge ved å parallellføre dette med prisen på indrefilet i Norge. Hun ”tipper” noe om prisen på indrefilet, og slik kvinnen betoner ”i hvert fall”, peker frasen tilbake på det at hun tipper, og ikke at det i hvert fall koster ”180 kroner kiloen eller noe sånt”. Så kvinnen tipper, deretter bruker hun dette tipset til å anta noe om prisen på kyllingfileter som hun mener er ”omtrent som indrefilet hjemme”. Hva det er som gjør at kvinnen benytter akkurat indrefilet i sin parallellføring, går ikke frem av intervjuet. Kan hende er det knyttet til at hun har en forståelse av at begge deler er meget dyrt. Om kyllingfilet sier hun nemlig at de har kjøpt kyllingfilet nå i Sverige ”for under halv pris”, og når jeg spør om hun vet det helt bevisst, svarer hun slik: ”Ja, det vet jeg. Det er kjempedyrt, så det kjøper vi aldri hjemme fordi det er for dyrt”.⁴⁸

I det andre intervjuet som skal benyttes til å illustrere den kreative parallellføringen, inngår to kvinner⁴⁹ som har vært i Fredrikshavn. I denne delen av intervjuet går vi gjennom hva de har i

⁴⁷ Intervju 36.

⁴⁸ Hvis en ser på hva prisundersøkelser viser når det gjelder priser på indrefilet og kyllingfilet, synes det å være et faktisk prismessig rationale for kvinnens parallellføring av de to varene. Kvinnen sier ikke om det er indrefilet av svin eller av okse hun snakker om, så selv om hun høyst trolig snakker om indrefilet av okse (ettersom dette synes å være det informantene først og fremst forbinder med indrefilet), la meg ta med alle tre produktene i en liten oversikt gjengitt i tabell 2.

Tabell 2: Priser på filet i Oslo, pr kilo (NOK)

	gjennomsnittspris	maksimumspris	minimumspris
kyllingfilet	210,12	285,20	153,69
indrefilet, storfekjøtt	263,09	298,89	149,00
svinefilet (indrefilet)	181,98	209,00	149,90

Etter Bruksås et al. (2001). Antall observasjoner for kyllingfilet er 14, for oksefilet 10, og for svinefilet 5. Prisene er samlet inn i januar 2001.

⁴⁹ Intervju 26.

handleposene sine:

K1 [...] Og så har jeg kjøpt.., denne her er mye rimeligere enn hjemme.

K2 Rullestek.

* Å ja, rullestek.

K1 Det er 38,90 for kiloen, og det er **billig**.

* Vet du noe om hva det koster hjemme da?

K1 For det første så får du ikke kjøpt sånn der

* Å nei.

K1 tror jeg.

* Jeg vet ikke, jeg er helt blank.

K1 **Jeg** har ikke sett det. Og dette er **rent** kjøtt, vet du.

K2 Det tror jeg koster over 100 kroner kiloen hjemme, jeg, eller 99 eller noe sånt noe, hjemme.

K1 Å **mer** for dette, tror jeg.

K2 Ja.

K1 Herlighet, flekk koster jo 130 kroner kiloen hjemme.

For rullesteken finnes det ifølge disse informantene ikke noen norsk pris som rullesteken i seg selv kan sammenliknes med. Akkurat maken er ikke å få kjøpt i Norge, og tilsynelatende kjenner de heller ikke noen matvare de mener er ekvivalent til denne rullesteken. Det de da gjør er å gå veien om prisen på "rent kjøtt". Senere i intervjuet går det frem at "rent kjøtt" for kvinne K1, her betyr fravær av fett. Rullepølsen har ikke fett, det er rent kjøtt. Deretter brukes så prisen på rent kjøtt i Norge til å si noe om at kiloprisen for rullepølsen i Danmark er "billig". Nå synes imidlertid ikke kvinnene å kjenne den presise prisen for "rent kjøtt", og kvinne K1 går imot anslaget til kvinne K2 ved å benytte prisen på flekk i sin parallellføring. Hennes bruk av ordet "herlighet" forteller at hun forstår flekk som noe annet og noe mindre verd (både i pris og meningskonnotasjoner) enn "rent kjøtt". Med andre ord tilkjenner hun at hun mener at prisen for ett kilo rent kjøtt må ligge langt over 130 kroner ettersom det er det ett kilo flekk koster. Da fremstår også 38,90 for kiloen for rullesteken som "billig".

Jeg har nevnt fem ulike strategier som butikkunder kan benytte når de forholder seg til det store antallet matvarepriser som forefinnes. Trolig er det slik at en som prisbevisst og potensiell kunde gjerne kombinerer ulike strategier for å forholde seg til havet av priser. Eksempelvis sier mannen som søker å holde seg oppdatert på prisene på de matvarene han har tenkt å kjøpe (den andre strategien), også at han skaffer seg slik informasjon at han vet "sånn cirka" hva de koster i Norge før han forflytter seg til Sverige for å eventuelt handle dem. Å vite noe "sånn cirka" om matvarepriser i Norge når en er i Sverige, er å huske omtrentlige priser. Med andre ord kombinerer mannen den andre og den første strategien. Det vil overraske meg om han ikke i tillegg også foretar en etterkontroll (den tredje strategien), og da ved å benytte brosjyrer fått på svensk side av Svinesund. Dette innebærer i så fall at tilegnelse av priskunnskap er noe som for denne mannen foregår både før og etter en spesifikk kjøpshandling, at han får kunnskap om priser på matvarer han selv har valgt å se på og varer andre har valgt ut for ham, og at så vel matvarer som han bruker å kjøpe og ikke bruker å kjøpe inngår i den priskunnskapen han tilegner seg.

Videre er det muligens slik at når informantene snakker om at de "kan" priser på matvarer, så er det først og fremst prisene på de matvarene de bruker å kjøpe de kjenner prisene på. Dette er en antakelse knyttet til den tidligere presenterte tanken om at praksisdeltakelse genererer kunnskap om pris. Skulle det være slik at det å utføre butikkhandel, det være seg i Norge, "på grensen" eller andre steder, gir priskunnskap, vil det da være prisene på de varene en gjentatte ganger kjøper som trolig har størst sjanse for lettest å feste seg i hukommelsen rett og slett på grunn av at de stadig repeteres. Og jo oftere de kjøpes, jo lettere vil de trolig feste seg. Med andre ord er det prisene på de varene som en informant⁵⁰ omtaler som varer med "rask

⁵⁰ M i intervju 20.

omløpshastighet i kjøleskapet” og en annen som de som er ”i kjernen av handlekurven”⁵¹, de som lettest tilegnes. Dette vil formodentlig være tilfellet både for de menneskene som vier tid til priser og de som ikke gjør det i nevneverdig grad. For de som vier tid til priser og som kan hende er prisbevisste, vil det trolig forefinnes et incitament som gjør at de også får kunnskap om priser på andre varer enn de de skal kjøpe og/eller bruker å kjøpe. Presumptivt vil de også se på priser på ekvivalente varer, på identiske varer forhandlet andre steder eller under andre prisbetingelser, og også på varer som de sjeldent kjøper. Fordi de er interessert i matvarepriser, vil de sannsynligvis òg se etter og legge merke til priser på varer som de aldri kjøper eller heller ikke har tanke for at de skal kjøpe. Med andre ord kan det finnes en mengde varer i randsonen til varene som befinner seg i ”kjernen av handlekurven” og i handlekurven for øvrig, som prisfokuserte og prisbevisste menneskene kjenner prisene på.

0-0-0

Jeg skal avslutte dette kapitlet om pris, med noen betraktninger om kroppsliggjøring av priskunnskap og om varer uten pris.

Priskunnskap kan være en kunnskap som avsettes i kroppen. Når jeg enkelte ganger har benyttet frasen ”å kjenne matvarepriser” isteden for ”å kunne” eller ”å vite” matvarepriser, har dette vært intendert for indikere at det her inngår en ingrediens av kroppsfornemmelse. Verbene ”å kunne” og ”å vite” i sammenstilling med ”matvarepriser” er verb som i sterkere grad er knyttet til de mentale aspektene ved kroppstilstander og -evner enn hva verbet ”å kjenne” er. ”Å kjenne” er noe en meget godt kan gjøre så vel både med ”mind and body”. Det er imidlertid vanskelig å kunne ”kjenne” en pris’ presise tallbeløp med kroppen. Å kjenne priser med kroppen, innebærer derimot å ha en fornemmelse for hva det ”riktige” tallbeløpet må være, kan være eller også hva det ikke kan være. Jeg skal illustrere dette med et lite utsnitt fra et intervju med to par (mor og far, og deres datter og hennes partner)⁵² som er på dagstur til Strømstad. De har nettopp uttrykt at de ”vet” at det er billigere på svensk side av grensen, og at dette er noe de ”vet bevisst”, når følgende kommer:

Far Også kyllingvinger, blant annet, kyllingvinger det er jo **mye** billigere her.

Mor 12,5 kroner kiloen.

* 12,5?

Far Jeg vet ikke hvor mye det koster hjemme, men

Mor Men. Hjemme? Ja..[tenker].

Far Jeg **vet** det er

Mor Jeg vet ikke.

Far Jeg **vet** det er mye billigere her.

Mor Skal du kjøpe dem grillet i hver fall. [...] Det er **mye, mye billigere**, i hvert fall er det fjerdedel av prisen bare.

* På kylling?

Mor Ja. Kylling

Datter Kylling og kyllingvinger.

Mor Kyllingvinger og kyllingfileter og sånt òg.

Den transkriberte versjonen av denne intervjusekvensen evner ikke å gjengi den kroppsforankring kunnskapen synes å ha. Når en hører på lydbåndopptaket, er det imidlertid som om spesielt fars ”jeg vet det er mye billigere her” uttrykkes fra et forankringspunkt i kroppen, det er som om det er kroppen hans som ”vet” dette. En tentativ redegjørelse for hva dette kan dreie seg om, er som følger: Prisen på kyllingvinger hjemme i Norge har på ett eller annet vis ”sivet inn” fra de fysiske og sosiokulturelle omgivelsene. Dette ligger forankret i

⁵¹ M i intervju 10.

⁵² Intervju 41.

kroppen som en fornemmelse av hva slags pris det er snakk om⁵³. Noen bevisst tanke om tallbeløpet, har han dog ikke. Fordi han ikke har det, vil han imidlertid kunne slutte at den norske prisen på kyllingvinger ikke kan være så lav at den tilsvarer den svenske. Hadde den vært det, da ville han nemlig ha visst det i form av mental tanke. Dette fordi han ville ha lagt merke til det på mentalt bevisst plan hvis prisen hadde vært til de grader lav (forutsatt at han har et mentalt rammeverk som han tenker innenfor som inkluderer priser på varer og tjenester, noe som denne informanten synes å ha ut fra det han for øvrig tilkjennegir i intervjuet). Kroppen forteller ham noe om hva slags pris det kan være snakk om i Norge, hva ”hodet” ikke vet forteller ham noe om hva den norske prisen ikke kan være, han kan med egne øyne der og da slå fast den svenske prisen, og han ender opp med å si: ”Jeg vet det er mye billigere her”.

I hele dette kapitlet har jeg snakket som om alle varer har en pris. Slik er det imidlertid ikke – ikke i informantenes forståelse – enkelte varer har ingen pris. Riktignok har den aktuelle varen en pris i den forstand at informanten må avhendige et visst pengebeløp for å få tilgang til den, men den har ikke en pris i den forstand at informanten gir pris betydning. Det mentale rammeverket som inkluderer priser på varer og tjenester, gjøres ikke relevant for den aktuelle varen, og i informantens forståelse eksisterer varen på et vis løsrevet fra prisbetraktninger og prissammenlikninger som andre varer gjerne blir utsatt for. En bestemt type dansk påleggspølse⁵⁴ er for noen informanter en slik vare, og her tilkjennegis det hos en informant⁵⁵ som jeg først observerer ved ferskvaredisken og deretter snakker med:

- * Jeg hørte dere kom med danskebåten, ja. Og nå hørte jeg: Du skulle **ikke** ha vakuumpakket.
- M1 Nei. Jeg handler bare sånne danske pølser, av **den** typen danske pølser [viser til pølsen han har i hånden].
- * Helt bestemt, akkurat [...]
- M1 Ja. Akkurat, **en** spesiell type.
- * Og ellers så handler du ikke?
- M1 Nei – jo, jeg skal handle mer, men jeg skal ikke tilbake nå, altså. Jeg skal være her i Danmark litt da.
- * OK. Men hvis du skulle ha dratt tilbake, så er det den her pølsa du først og fremst hadde [dratt] etter?
- M1 Ja.
- * Men..., er det kvaliteten
- M1 Ja. Det er kvaliteten. **Akkurat** på det. Det er en veldig grov og veldig sterk og veldig..., passer meg og min familie. **Akkurat** den, så jeg **ser** ikke på alle disse andre tingene, jeg skal ha **akkurat** den pølsa der.

Ikke med et ord nevnes det hva den store påleggspølsen kostet. Det gjør det ikke her, og det gjøres heller ikke senere i intervjuet. Pengene som må betales betyr ikke noe, han skal ha denne pølsen, og det skal han på grunn av kvaliteten. Å si at han skal ha denne pølsen ”koste hva det koste vil”, blir ikke riktig i dette tilfellet fordi kostnaden ikke er relevant og fordi det foreligger den mulighet at denne pølsen slett ikke fordrer nevneverdig stort pengebeløp.

At en vare ikke har noen pris i den forstand at en som kunde ikke gir pris betydning, er noe

---

⁵³ At dette forekommer som et vanlig menneskelig trekk, er vist i forbindelse med det som er omtalt som subliminal sansning. ”Subliminal” betyr ”under terskelen”, og den terskelen det er snakk om er den som defineres av hva som kan oppfattes bevisst. Det som er subliminalt sanset er en påvirkning som er oppfattet, men som ikke blir oppfattet bevisst. Om dette skriver Nørretranders:

Forskningen i subliminal sansning har fortsatt, og i løpet av 1970-årene og især 1980-årene ble det klart at langt det meste av den informasjonen som passerer gjennom et menneske, ikke blir oppfattet i bevisstheten, heller ikke om denne informasjonen skulle ha en påviselig virkning på atferden. (Nørretranders 1992:176, kursivering i originaltekst)

⁵⁴ Det er her snakk om en spesifikk pølse som forefinnes uoppskåret i ferskvaredisken. Det er ikke den ”gule med tre stjerner på” som jeg tidligere i denne rapporten har valgt å omtale som ”danskepølsen” (se side 26).

⁵⁵ Intervju 7.

annet enn at en vares pris ikke kan inngå i noen prissammenlikning fordi en ikke finner identiske eller ekvivalente varer det er mulig å sammenlikne med. Forskjellen ligger i at i det siste tilfellet så hadde en foretatt en sammenlikning hvis det hadde vært noe en mente det var mulig å sammenlikne med, i det første tilfellet har en ikke en slik intensjon. Det er gjerne de varene informantene omtaler som ”svenskevarer” eller ”danskevarer”, som enten ikke har pris eller som det er umulig å inkludere i noen prissammenlikning. Når det er akkurat disse varene, er dette trolig knyttet til lokaliseringen av datainnsamlingen. Den foregikk mest av alt ”på grensen”, det være seg i butikker, i båt eller på buss. Hadde datainnsamlingen vært mer lokalisert i butikker i Norge, ville det formodentlig ha vist seg at også noen norske varer for enkelte informanter ville ha vært varer som var uten pris. Hvorvidt det finnes norske varer internt i den norske konteksten som det ikke finnes sammenlikningsmuligheter for, har jeg ikke grunnlag for å anta noe om.

Varer som ikke har pris eller som ikke kan inngå i noen prissammenlikning, både er og blir gjort spesielle. De aktuelle varene er spesielle i den aktuelle personens øyne, og det er det som utgjør det spesielle ved dem som ligger til grunn for at de kjøpes⁵⁶. For mannen nevnt ovenfor som skulle ha den bestemte påleggspølsen, synes eksempelvis det spesielle ved den å ligge i det at den er ”veldig grov og veldig sterk og veldig...”. Varer som ikke har pris eller som ikke kan inngå i noen prissammenlikning blir imidlertid også sosiokulturelt konstruert som spesielle nettopp fordi de ikke har noen pris eller fordi de ikke kan inngå i noen prissammenlikning. De faller utenfor det området som penger som allmenn verdimåler, fanger opp og berører. Disse varene blir da spesielle på den ene siden fordi ”varer” som fenomen har sitt forankringspunkt og sin realiseringsarena innen handelssfæren hvor kjennetegnet nettopp er økonomiske betraktninger og bytter, mens de spesifikke varene løftes ut av denne sfæren som de ifølge sin art tilhører. På den andre siden blir disse varene spesielle fordi de ikke inngår i den endringsprosessen som gjør at penger øker ”sin aksjonsradius inntil sogar menneskelig lykke og kjærlighet synes å være innenfor pengekraftens domene” (Brøgger 1989:52). Ved å ikke inngå i denne endringsprosessen, blir de spesifikke varene gjort til noe ”motstrøms” og dermed spesielt.

---

⁵⁶ Når jeg her skriver ”det som utgjør det spesielle ved” og ikke bare ”det spesielle ved”, er det for å differensiere mellom det å kjøpe en vare fordi den er spesiell og det å kjøpe en vare ut fra hva det spesielle består i. Dette er to typer beveggrunner som er høyst forskjellige.

Kap. 5: Oppsummering og avsluttende kommentar

I denne rapporten har jeg hatt tre fokus for argumentasjonen. Det er ”kvalitet”, ”pris” og sammenhengen mellom dem. Jeg startet opp med å se på om en kvalitetskala løper parallelt med en prisskala slik at respektive bedre kvalitet og høyere pris, og dårligere kvalitet og lavere pris henger sammen. Empirisk blant mine informanter viser det seg at en slik sammenheng meget sjeldent uttrykkes. Til tross for dette, vier informantene oppmerksomhet til både kvalitet og pris. Dette gjelder også de som fremstår som ”ihuga” grensehandlere og som formodentlig vektlegger pris meget sterkt, et prispunkt jeg i utgangspunktet antydte kunne gå på bekostning av vektleggingen av kvalitet. Ingen av mine informanter synes å handle matvarer kun ut fra pris. Matvarene må også innfri de krav informantene stiller, ”billig” eller ”billigere” er ikke det eneste saliggjørende for dem. Dette er tilfellet for informanter med så vel romslig som strammere økonomi.

Etter å ha sett på en mulig sammenheng mellom ”kvalitet” og ”pris” gikk jeg så over til å vie oppmerksomhet til kvalitet og pris i nevnte rekkefølge.

Empirisk sett er kvalitet et mangslungent og lite klart definert fenomen. Dette er en påstand som er grunnet i rekken av og mangfoldet i de fenomen informantene på ett eller annet vis nevner eller berører i forbindelse med kvalitet. Påstanden bygger også på utsagn fra en og samme person hvor uttalelser om kvalitet eksplisitt tilkjenner at det er vanskelig å vite hva kvalitet er, eller hvor uttalelser synes å være motstridende. Videre er påstanden bygget på det empiriske faktum at ett spesifikt matvareprodukt så vel som ett og samme kvalitetsaspekt kan forstås høyst forskjellig av mennesker.

Dreies fokuset for de analytiske betraktningene noe, viser det empiriske materialet at hva som realiseres av kvalitetsfenomenets innhold er relativt i forhold til visse sammenhenger: Hvilke matvareprodukt det er snakk om, hva det aktuelle matvareproduktet skal benyttes til, hvem det skal serveres, og hvem det er som foretar betraktningene.

Jeg tilbyr så en forståelsesramme hvor kvalitet betraktes som et relasjonelt fenomen. Kvalitet er resultat av interaksjon mellom de fire enhetene: (i) det enkelte subjekt (”jeg”-personen), (ii) andre mennesker, (iii) matvarene i seg selv, (iv) den fysiske konteksten ”jeg”-personen befinner seg innenfor. Alle disse fire enhetene yter sine bidrag, og spiller sammen for å produsere det fenomenet som omtales som ”kvalitet”. Innenfor en slik forståelsesramme blir de fire enhetene medprodusenter av kvalitet. Deres medproduksjon er imidlertid noe forskjellig.

Når det gjelder ”pris”, så er dette i dagligtalen som regel forstått som det pengebeløpet en må avhendige for å tilegne seg en bestemt vare eller tjeneste. ”Pris” som fenomen er imidlertid noe annet enn en ren numerisk sum av penger. For det første vedrører pris konverteringsmuligheter: Et eventuelt fravær av ”høy pris” kan generere ubrukte penger som så kan anvendes til noe annet eller til mer av samme sort. Videre er ”pris” det fortolkede bildet av det presise og konkrete tallbeløpet. I denne fortolkningen inngår det at tallbeløpet forstås i forhold til noe. Tallbeløpet forstås i forhold til en vare eller en tjeneste, den konteksten en må avhendige det aktuelle tallbeløpet i for å skaffe til veie varen eller tjenesten, en forståelsesramme som gjør noe til dyrt og billig, en forståelsesramme som er knyttet til ulike former for pris (eksempelvis ordinær pris, tilbudspris), og mengde vare.

Mange informanter tilkjenner at de kan priser på matvarer. Selv om det er mulig å anta at de

som handler jevnlig ”på grensen” besitter en større priskunnskap enn de som ikke handler der, kommer priskunnskap frem blant så vel ”ihuga” grensehandlere som hos andre. Det å kjenne matvarepriser, synes emisk sett å dreie seg om en kombinasjon av to skalaer. Den ene vedrører antallet matvarepriser som kjennes, den andre hvor presist en kjenner pengebeløpet. Å kjenne matvarepriser innebærer at en kjenner noen matvarepriser, men ikke nødvendigvis alle eller de fleste. Å kjenne matvarepriser innebærer alt fra at en vet det nøyaktige tallbeløpet, via det at en kan cirka-beløpet eller vet noe om et antatt beløpsnivå, til det å vite at noe er dyrt eller billig. Hvor grenseoppgangene på de to skalaene går for det å kjenne og det å ikke kjenne matvarepriser, synes emisk sett å være høyst relativt.

Etisk sett er det et åpent spørsmål hvor presist det er mulig å kjenne matvarepriser. Det er åpent av to grunner. For det første kan prisen på en spesifikk vare variere betraktelig fra butikk til butikk, fra tid til annen, eller også på grunn av spesielle prisinger. Den presise prisen blir da ikke bare ett bestemt pengebeløp, men mange. For det andre har mennesket som art visse begrensinger, det være seg når det gjelder tilegnelse av viten om presise tallbeløp knyttet til presise kvanta av en mengde spesifikke matvarer, hva det er mulig å lagre i hukommelsen og hva det er mulig å hente frem igjen.

Nå er det imidlertid slik at potensielle butikkunder kan benytte seg av visse strategier når de forholder seg til det store antallet matvarepriser. Med bakgrunn i det empiriske materialet, kan det nevnes fem strategier. Det er det å huske omtrentlige priser, det å holde seg oppdatert på prisene på de matvarene en skal ha eller bruker å kjøpe, det å foreta en kontroll av priser i etterkant av en handel, det å regne med at matvarer generelt er billigere enkelte steder, og det å bruke prisen på en vare for å kunne si noe om prisen på en ikke-identisk eller ikke-ekvivalent vare. Høyst trolig vil den enkelte kunden kunne kombinere flere av disse og tilsvarende strategier.

Hindre for en sammenheng mellom kvalitet og pris

Jeg har hevdet at informantene meget sjeldent uttrykker en sammenheng mellom en kvalitetsskala og en prisskala. Jeg skal her nevne to faktorer som virker mot etablering av en sammenheng mellom kvalitet og pris. Det er ”det prisforøkende element” og kvalitetsskalaens beskaffenhet.

”Det prisforøkende element”

Forholdet mellom matvarepriser og det som kan betegnes ”det prisforøkende element”, uttrykkes meget ofte blant informantene. Det prisforøkende element har tre vesentlige komponenter. Det er det som kan løselig benevnes som ”norsk avgiftspolitik” og dens effekter, ”norsk distriktpolitikk” og dens effekter, og verdikjedens aktører sin søken etter økonomisk gevinst. Jeg skal gi noen eksempler på hvordan informanter snakker om disse tre komponentene.

Informantene har mange ulike innganger til ”norsk avgiftspolitik” og dens effekter. ”Han Stoltenberg¹ får gjøre noe”, svarer en mannlig informant² noe hissig når jeg spør ham og hans frue om de tenker på A/S Norge når de nå handler matvarer på en av havnebutikkene i Fredrikshavn, ”han kan ikke regne med å få inn 100% i avgifter og litt til”. Staten gir og tar

¹ Jens Stoltenberg var statsminister på den tiden intervjuene ble foretatt.

² Ikke-lydbånd-opptatt intervju 20.

via avgifter, er budskapet til en annen mannlig informant³ i følgende passus:

Så klart det, klart du skal tenke på Norge, bruke norsk kjøtt, jeg er enig i det, men da får de senke prisene litte granne hjemme, senke avgiftene. Staten tar med den ene hånden og sier (?) den andre litte granne bare. Se på bensinavgiftene nå for eksempel, den senket de med 50 øre literen. Ja, så tar de inn avgifter på andre sida, nå er det oppe igjen. Vi er akkurat der vi var for et halvt år siden. Stoler ikke på staten.

De to nevnte informantene trekker her frem påplussingen av avgifter på enkeltvarer og justeringer av avgifter avgiftene imellom. En annen⁴ fokuserer på mengden av varer og tjenester avgifter kan omfatte. Han hevder: ”Det er jo avgifter på alt. Se nå bare det syke nå som er kommet [...] – hvis du går på en kafé og kjøper en kaffe, [...] Hvis du drikker den der på plassen, så kommer det moms på [...] Men derimot, får du lokk oppå og tar den med utenfor, så er det ikke moms på.”

Andre informanter omtaler hvordan avgifter genererer en opphopet høy sluttpris. ”Husk på det”, sier en kvinne⁵ til meg når hun snakker om verdikjeden fra matvareprodusenten via mellomledd til forbruker, ”det er moms på hvert eneste ledd. Og hvem betaler det? Jo, det er vi”. I et annet intervju er det de ulike delene som inngår i varen som fører til opphopingen. En mor med to yngre tenåringsbarn⁶ skal handle joggesko når de nå likevel er i Strømstad for å ordne noe med campingvognen familien har stående der. Kvinnen mener at joggesko er en del billigere enn hjemme, og i den forbindelsen spør jeg henne om hvorfor hun tror det er slik. Hun svarer at det vel er fordi alt som inngår i den skoen er avgiftsbelagt, og viser mer spesifikt til alle enkeltsålene som skoens såle er bygd opp av.

”Norsk distriktpolitikk” og dens effekter er på langt nær så ofte nevnt som norsk avgiftsnivå, men noen informanter realiserer imidlertid denne komponenten. Et par påtruffet i Halden⁷ som ut fra eget utsagn ”leilighetshandler i Sverige når det er fritt for rødvin”, har en rekke innganger til sitt avkrefteende svar på spørsmålet om de tenker på A/S Norge når de handler i Sverige. En av dem er det mannen som kommer med: ”Og avgiftspolitikken da, og landbrukspolitikken – vi betaler jo for at det skal bo folk i ei hver lita bygd”. Han synes å finne dette høyst urimelig og uønsket⁸. I samtalen med to par påtruffet på båten fra Fredrikshavn⁹ hvorav mann M2 og kvinne K2 har drevet gård frem til generasjonsskiftet relativt nylig, blir både opprettholdelse av bosetning i distriktene og landbruk i distriktene nevnt:

- * [...] Opplever dere at det er **billigere**, maten i Danmark enn i Norge? Eller i Sverige for den del. Har dere noen forståelse om..
- M2 Ja, ja.
- K2 Å ja, ja.
- * Det er klart billigere i..?
- K2 **Klart** billigere.
- * I begge landene?
- K2 Ja.
- M2 Ja, jøss.
- * Hvordan forklarer dere forskjellen? Har dere tenkt noe på det?
- M2 Ja. Det er godt å forstå. Når du ser hvordan landbruket er i Sverige: De har ikke noen overproduksjon å prate om dem vet du, for der har dem lagt ned, alt som er nordenfor Lund skal ikke dyrkes, det skal ikke dyrkes jord nordenfor Lund, sa svenskene, og Lund er nokså langt sør. Vi var på Elmia en gang, en utstilling borti der, og da hadde jeg moro av å prate med svensker da, det var han som sa det. Det var

³ M2 i intervju 9.

⁴ Intervju 12.

⁵ Intervju 1.

⁶ Intervju 40.

⁷ Ikke-lydbånd-opptatt intervju 28.

⁸ Hustruen synes ikke å være enig med ektemannen i dette. Hun sier nemlig: ”Men de vil jo ikke forlate hjemmene sine”. Han repliserer: ”Du ser jo hva som skjer likevel, de flytter jo til sentra”. Før jeg avbryter diskusjon dem i mellom om dette, sier så kvinnen: ”Men de må jo det!”

⁹ Intervju 27.

- Skåne som var landbruket, /// torper og sånn som er nedlagt. Gamle vass-syke gårder som ligger til hestehold.
- * Så det [du egentlig sier], det er at vi..., på ett eller annet vis blir maten vår dyrere fordi vi skal opprettholde landbruket i distriktet?
- M2 Mm [bekreftende].
- * Mm, er folk villig til å betale det da tror du?
- M2 Ja. Når en får noen Kleppe-pakker og litt mindre moms og sånn, så håper vi det skal gå mer da.
- M1 Det er jo veldig viktig for et land som Norge da, at vi beholder bosetningen ute i det ganske land da. Så vi får heller ofre litt for å ha det, for det vil vi gjerne ha. Det er ikke mer stusselig enn å komme til plasser som er fraflyttet og tomme hus..., og grender som står der.
- M2 Det er mange år siden jeg reiste til Røros, vet du, og da lå jo tomme småbruk hele veien oppover Østerdalen.
- M1 Så vi får..., sånn et land som Norge som er såpass rikt, så må vi.. kan ha råd til det altså, at vi beholder bosetningen vår.

Den tredje komponenten i det prisforøkende element, var verdikjedens aktører sin søken etter økonomisk gevinst. Heller ikke denne komponenten er så ofte nevnt som den første komponenten. ”Bønder” som matprodusenter, er den aktørgruppen som synes å bli forstått som det første leddet i verdikjeden. I en sekvens fra et intervju med tre kvinner om bord på båten fra Fredrikshavn, er både komponent tre og det upresiserte ”politikk” trukket inn:

- * Men tenker der når dere handler i Sverige og Danmark at dere faktisk bringer med dere penger ut av landet – tenker dere på driften av A/S Norge?
- K2 Det er noe **skikkelig dritt**, om jeg så skal si det, men det er jo...
- * Hva du tenker på som er dritt? At jeg spør eller? (Intervjuer og noen flere ler.)
- K2 Nei, det er ikke det. Jeg tenker på det hva slags politikk er det som ikke slår ned varene i Norge og får milliarder inn til landet istedenfor å skumpe det over til Sverige.
- K? Ja, det kan du lure på.
- K2 Så selger dem overskuddet til Sverige for halvparten av det vi må betale for flesket i butikken. Hva slags politikk er det?
- * Nei, jeg er ikke politiker, vet dere.
- K2 Bare for å opprettholde lønningene til bøndene.

”Bønder” blir imidlertid ikke nødvendigvis forstått som noen som bedriver en økonomisk sett spesielt lukrativ geskjeft. Riktignok sier en kvinnelig pensjonist¹⁰ at hun ikke tenker på bøndene når hun handler i Sverige og Danmark ettersom bøndene – de med små gårder, ”kanskje de har 40, 50, 60 mål dyrket mark og de har en antall kuer og sånn” – har mye bedre råd enn hva hun og mannen har som har jobbet over 50 yrkesaktive år. Riktignok er det en annen kvinne¹¹ som sier at de som driver mindre bruk vel ikke har det så bra, men at det ikke er noe synd på dem med store gårder. Det er dog også to informanter som påpeker at òg bønder har visse økonomiske rammer de opererer under. Når en av dem¹² blir spurt om hvordan han tenker om ”bønder” i forhold til prisnivået på matvarer, svarer han: ”Bøndene i Norge har det veldig bra. Men dem har litt for mye avgifter, òg, på det dem må kjøpe ut av for og utstyr og det til å drive gårdene.” Den andre informanten¹³ berører også innsatsfaktorer, men i sin utlegning kommer han relativt raskt over til verdikjedens såkalte ”mellomledd”. Mannen har nettopp sagt at han tenker på husholdet sitt, på hva familien lever av og hva de bruker, og ikke på A/S Norge når han handler i Sverige, når denne sekvensen følger:

- * Enn bøndene oppi det her?
- M Altså jo. Nå kommer vi fram til det jeg vil fram til. Alle sier at bøndene har det så godt. Det er forbanna bløff.
- * At dem har det så godt?

¹⁰ Intervju 25. Dette med bøndene er noe kvinnen selv tar initiativ til å snakke om.

¹¹ Intervju 15/17. Her blir kvinnen spurt om hun tenker på ”bøndene” i forbindelse med at hun handler ”på grensen”.

¹² Intervju 12.

¹³ Intervju 10.

- M Ja. Det er bare tull. Rett og slett tull. Det er ikke bøndene som har det godt. Det er mellomleddet. Fra bonden til butikk, de haiene mellom der, dem skulle man ha stoppet. For bonden i dag han får, nå tar vi eksempelvis bare, 5 kroner for en ting. Så koster det i butikken 45. Hvor i helvete er de 40 kronene hen? Da må du begynne å lure. Mellom her er det en plass som kunne vært senket, [...].
- [...]
- * Men når du sier at bonden ikke har det bra, er det på grunn av at du vet noe om mellomleddet som henter det, eller vet du.., kjenner du bønder eller?
- M Nei, nei. Det er sånn jeg oppfatter det. Altså, en bonde i dag, han sliter noe jævlig – tror jeg. Jeg er født på landet selv, men jeg tror det for en bonde i dag – han har ikke noe 7 til 4 jobb. Nå må ikke du misforstå meg, han har det veldig godt økonomisk og sånn, ikke godt, men han lever, sammen med en del pissprat om at dem skal ha lik lønn som industriarbeideren, da får han også jobbe likt som oss – 8 timer dagen i året. Det er 1800 timer i året. Det gjør ikke en bonde.
- * Tror du at dem jobber mindre?
- M Å inni helvete, dem har ikke halvparten av arbeidstida mi.
- * Nei, men du er drosjesjåfør, var det ikke drosjesjåfør?
- M Ja, på fritida ja.
- * Å, ja på fritida. Og hvor du arbeider hen?
- M Jeg arbeider på [bedriftsnavn].
- [...]
- * Det var bonden ja.
- M Jeg vil si, og det holder jeg på til dags dato, en bonde har i dag ikke for mye betalt. Det har han ikke. Ikke mot hva han gjør. Det må folk forstå, når dem går hjem til bonden, så går dem hjem hos bonden på betalingssida. Han kjøper en traktor, det er refusjon, så han betaler ikke så mye for traktoren. Det har hengt seg opp i hodet til folk som sier at: ”Ja, men faen han har da ikke noe å klage på han. Han kjøper nye redskap hele året.” Det må dem få inn i hodet sitt. Derfor så er de meste folk i dag mot bonden, men det dem ikke tenker på – det han driver med, det koster penger, det er dyrt, jævlig dyrt er det. Forklar det til det norske folk da. Vær litt mer nyansert, og si at så mye bruker bonden, så mye tjener han, så mye har han tilbake. Si det til Ola Nordmann, men da forklar ham det at den nye traktoren der, den var nødvendig for å fortsette med det bruket der. Men det sier ikke avisene, vet du. [...]

Om ikke bøndene som aktørgruppe blir entydig forstått som noen som driver lukrativ geskjeft, blir ”mellomleddene” utelukkende forstått slik av dem som nevner dette. Dette går frem i sitatet over. Det går også frem hos en kvinne¹⁴ som lar seg hisse opp ved tanken på mellomleddene: ”Har fiskeren fått så mye av det som mellomleddene tjener, og sånn er det også med kjøttet, **bonden** får ikke så mye som det mellomleddene tjener. [...] A/S Norsk kjøtt for eksempel. Hva tjener ikke de? Jeg har sittet og sett på, hørt på, diskusjoner på TV, jeg blir så **for...ja.**” I ett intervju med to kvinner blir ”mellomleddene” inndelt i ”mellommenn” og ”kjøpmannen”. I den siterte intervjusekvensen kombineres to av komponentene til det prisforøkende element. Det er verdikjedens aktører sin søken etter økonomisk gevinst, og ”norsk avgiftspolitik” og dens effekter:

- * Men enn når dere handler, for dere handler.., kan jo handle ganske mye dere over året i utlandet, i Sverige og Danmark
- Begge Ja.
- K2 Ja, hvis du reiser hver måned så.
- * Ja, det blir noe penger ut av dette her. Tenker dere noe på at dere tar **norske** penger **ut** og bruker i utlandet?
- K1 Ja da, men da må dem jammen få sett og få slått ned på prisene.
- K2 De må gå ned på prisene hjemme.
- K1 Det er det som er feilen.
- K2 Det er Norge som gjør dette.
- * Ja. For hvis prisene hadde vært lavere, så hadde
- K1 Så hadde vi ikke kjøpt en skit i Danmark. Nei. Eller i Sverige. Nei.
- K2 Jo, jeg har sagt det mange ganger jeg: Det er jo dumt av Norge å ikke gå ned på prisene for vi drar jo pengene ut av landet. Det er jeg enig i.
- * Det skal gå ned nå, til sommeren, har dem lovet.
- K1 Det er så lite skjønner du.

¹⁴ Intervju 1.

- * Å ja, sier du det. Jeg vet ikke noe om
- K1 Skal vi se.
- K2 Du vet at sånn som
- K1 Det er så lite så det er **ingen ting**. Det må gå ned sånn at det i hvert fall ikke er
- K2 Sånn som momsene., den er jo..., er det 24% vi har hjemme? Den skal gå ned til halve, det blir 12. Og det er det du får i utlandet òg. Og du vet at enda er prisene lavere i utlandet enn det er hjemme.
- K1 Ja. Kjøttdeig er kjempedyrt.
- K2 Så det går ikke.
- K1 Det er de mellommennene, skjønner du. For bonden får ikke så mye.
- * Nei, akkurat.
- K1 For bonden får ikke så mye for kjøttet sitt, men du skjønner det at så kommer det inn på slakteriet og så skal dem ha, og så skal den som selger det fra slakteriet til butikken ha, så skal butikken ha en 100 %, da blir det dyrt.
- K2 Ja. For det var jo snakk om nå det, på TV, hvor..., for det er jo millioner nå som dem ikke vet hvor er blitt av for bonden har jo tapt på dette, og kjøpmannen taper. Men det er de mellommennene
- K1 Kjøpmannen taper ikke, dem tar i så dem **kjenner** det.
- K2 Det er mellommennene som de mente hadde tatt de millionene.
- K1 Dem også, men kjøpmannen tjener godt altså.
- K2 Ja, han tjener godt.
- * Hva slags kjøpmenn er det..., såne store kjøpmennene dere
- K1 Det er disse store ja.
- * HakonGruppen, Rimi og Rema og
- K1 Det er jo ikke noe annet nå.

Når jeg har betegnet ”norsk avgiftspolitik” og dens effekter, ”norsk distriktpolitik” og dens effekter, og verdikjedens aktører sin søken etter økonomisk gevinst, som ”det prisforøkende element”, er dette av flere grunner. For det første samler jeg de tre fenomenene under en felles paraply fordi det synes å være grunn for å anta at de emisk sett faktisk ”hører sammen”. Forholdet mellom de tre komponentene ble ikke fokusert under datainnsamlingen, men muligens hører de sammen kun i den forstand at informantene har vanskelig for å skille de tre forskjellige fenomenene fra hverandre i argumentasjonen og i de tilhørende mentale forståelsesrammene. Muligens hører de sammen i den forstand at informantene ser hvordan avgifter, distriktshensyn og økonomisk fortjeneste hver for seg influerer, men også hvordan de spiller sammen. For det andre samler jeg de tre fenomenene under en felles paraply fordi de emisk sett synes å bli forstått som liggende mellom fenomenet kvalitet og fenomenet pris. For det tredje har jeg betegnet de tre fenomenene slik jeg har gjort, som noe prisforøkende, nettopp fordi det er slik de tre fenomenene fremstår i informantenes beretninger.

Emisk sett utgjør det tre fenomenene ”norsk avgiftspolitik” og dens effekter, ”norsk distriktpolitik” og dens effekter, og verdikjedens aktører sin søken etter økonomisk gevinst, det interfererende mellomledd mellom kvalitet og pris. Dette er illustrert i figur 4.

Figur 4: Kvalitet, pris og det interfererende mellomledd

Det interfererende mellomleddet ligger her som et hinder for en kobling mellom fenomenet kvalitet og fenomenet pris fordi det forstyrrer en direkte kobling. Forstyrrelsen bunner nettopp i den prisforøkelse som tilskrives de tre fenomenene som inngår i det prisforøkende elementet.

I kapittel 2 har jeg foretatt en differensiering mellom uttalelser som inkluderes og ikke inkluderes blant utsagn som tilkjenner en sammenheng mellom kvalitetsskala og prisskala. Det som gjør at denne differensieringen er vesentlig, er det interfererende mellomleddet. På side 11 viste jeg til to intervju hvor de to respektive informantene nevner både kvalitetsskala og prisskala, men uten at det uttrykkes noen sammenheng dem i mellom. Jeg hevdet den gangen at det er mulig å tenke seg at for kvinnene er den høye prisen på henholdsvis mat i en spesialforretning for kjøtt og økologiske poteter, knyttet til noe annet enn god/bedre kvalitet. Det jeg da indikerte, var nettopp forefinnelsen av det jeg har betegnet ”det prisforøkende elementet”. En eventuell høy/høyere pris på matvarer i Norge synes blant mine informanter å bli forstått som forårsaket av de tre fenomenene ”norsk avgiftspolitik” og dens effekter, ”norsk distriktpolitikk” og dens effekter, og verdikjedens aktører sin søken etter økonomisk gevinst. Den høye/høyere prisen på matvarer synes ikke å bli forbundet med god/bedre kvalitet på matvarene.

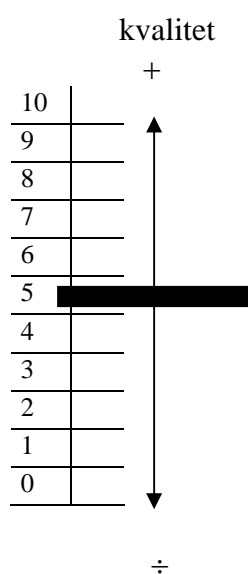
Kvalitetsskalaens beskaffenhet

Den andre faktoren som virker mot etableringen av en sammenheng mellom kvalitet og pris, er kvalitetsskalaens beskaffenhet – kvalitetsskalaen synes lite utviklet. Innledningsvis skal jeg vie det kvalitetsmessige basisnivå noe plass.

Jeg har tidligere hevdet at informantene sett under ett og generelt tilsynelatende har en form for kvalitetsmessig basisnivå som kvalitetsbetraktningene dreier seg rundt. (I figur 4 er dette basisnivået, som tidligere, representert ved den horisontalt orienterte, tykke sorte streken på pilen for den uspesifiserte kvalitetsskalaen.) Dette basisnivået blir tilkjenngitt via informanternes utsagn som eksempelvis at ”kvalitetsmessig synes jeg det er helt i orden”¹⁵, at

¹⁵ K i intervju 28 om kvaliteten på mat kjøpt på svensk side av Svinesund.

det kvalitetsmessig er ”greitt”¹⁶, at ”det må være ordentlig”¹⁷, og ”men jeg tror nå varene stort sett..., norske varer er jo bra”¹⁸. Bruken av frasene ”helt i orden”, ”greitt”, ”ordentlig”, ”jo bra” og den måten de uttrykkes på, andre benyttede vis å omtale kvalitet på, og slik informantene for øvrig tilkjenner dette eller hint vedrørende kvalitet, gjør at dette basisnivået mest av alt fremstår som noe ikke-ladet og som noe mer eller mindre selvfølgelig. Empirisk innebærer imidlertid dette basisnivået at en viss ”god” kvalitet er tilstede. Hvis en som en tenkt mulighet ser for seg at den uspesifiserte kvalitetsskalaen plasseres i forhold til en fast og gradert tallskala fra et nullpunkt til eksempelvis ti, vil basisnivået kunne tenkes innplasseres slik at basisnivået ligger rundt midten av denne skalaen. Dette er illustrert i figur 5. Innplasseringen av basisnivået er da representasjonen av at en viss ”god” kvalitet er tilstede. For andre nasjoners befolkninger, den norske befolkning til andre tider eller spesielle undergrupper av den norske befolkning, er det mulig å tenke seg at et eventuelt forefindende basisnivå vil kunne bli innplassert andre steder på den faste og graderte tallskalaen.

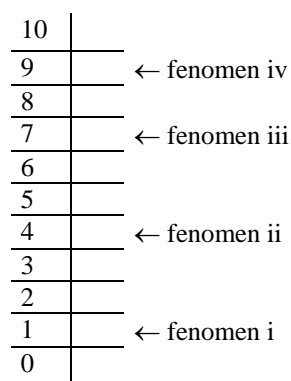
Figur 5: Den uspesifiserte kvalitetsskalaen plassert i forhold til en fast og gradert tallskala

Når jeg hevder at kvalitetsskalaen synes lite utviklet hos mine informanter, er dette knyttet til to forhold. For det første er det tilsynelatende ikke etablert noen gradert kvalitetsskala. Det er da også derfor jeg har omtalt kvalitetsskalaen som ”uspesifisert”. Hadde det vært etablert en gradert kvalitetsskala, ville det ha eksistert to muligheter slik som vist i figur 6 og figur 7. For å illustrere den tenkte, graderte kvalitetsskalaen, benytter jeg den faste og graderte tallskalaen.

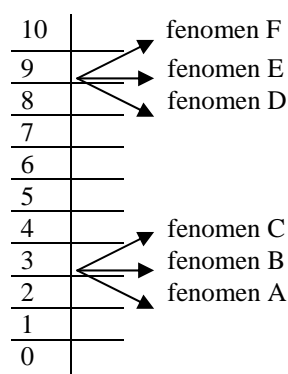
¹⁶ K1 i intervju 16 om kvaliteten på mat kjøpt på svensk side av Svinesund og i Strømstad.

¹⁷ K i intervju 3 om sine fordringer til maten hun og ektemannen skal kjøpe.

¹⁸ K2 i intervju 23 i forbindelse med en sammenlikning mellom kvaliteten på maten i Danmark og i Norge.

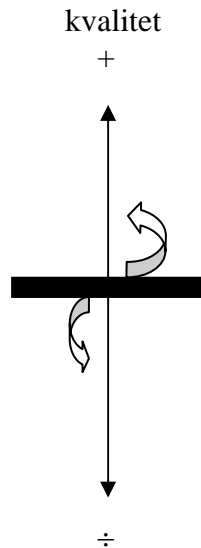

Figur 6: Innplassering av spesifikke fenomen på gradert kvalitetsskala

Figur 7: Kobling av gradienter på den graderte kvalitetsskalaen med spesifikke fenomen

I figur 6 foretas det med utgangspunkt i fenomenene i-iv en differensiert innplassering av de respektive fenomenene på den graderte kvalitetsskalaen, slik at eksempelvis fenomen iv forstås som tilsvarende kvalitetsgradient 9. I figur 7 er det den graderte kvalitetsskalaens ulike kvalitetsgradienter som er utgangspunkt, og den enkelte kvalitetsgradient forstås som tilsvarende visse fenomen, slik at eksempelvis kvalitetsgradient 3 tilsvarer fenomen A, B og C. Informantene ytrer seg ikke slik at det er mulig å forstå dem sånn at dette er noe de gjør. Det er ingen parallellføring mellom fenomen og det som etisk kan ordsettes som spesifikke kvalitetsgradienter på en kvalitetsskala. Det betyr også at det ikke foregår noen differensiering mellom spesifikke kvalitetsgradienter på en slik skala. Det som isteden skjer, er fremstilt i figur 8.

Figur 8: Kvalitetsgradering ut fra basisnivå

Figur 8 er representasjonen av hva informantene synes å gjøre: Utgangspunktet er basisnivået, og ut fra dette kan så noe innplasseres som enten over eller under basisnivået. Dette kommer for eksempel frem de gangene informantene ved ord, tonefall eller kroppsspråk tilkjenner noe om den kvaliteten som eksempelvis kjøttets mørhet og tilstedeværelsen av salmonella innebærer. Hovedskillet går da her mellom basisnivå og det som ikke er basisnivå, og det er da årsaken til at jeg har omtalt dette som "basisnivå". Skillet går ikke mellom ulike spesifikke kvalitetsgradienter, og noen skala bestående av spesifikke kvalitetsgradienter er da heller ikke utviklet.

Det andre forholdet som ligger til grunn for at jeg hevder at kvalitetsskalaen synes lite utviklet, er det smale spekteret som kvalitetsbetraktningene som oftest synes å foregå innenfor. Det er slik at det er de kvalitetsgradientene det er mulig å tenke inn i basisnivået, som tilsynelatende oftest blir realisert av mine informanter. At det empirisk imidlertid forefinnes andre tenkbare kvalitetsgradienter enn disse, går frem idet informantene innplasserer noe enten over eller under basisnivået. Disse over- og underliggende, tenkte kvalitetsgradientene synes imidlertid å bli benyttet i langt mindre grad.

Den sorte streken som er representasjonen av basisnivået, er tegnet svært tykk for å anskueliggjøre at dette basisnivået empirisk synes å være et nivå som rommer en viss bredde av tenkte kvalitetsgradienter innenfor den uspesifiserte kvalitetsskalaen. At dette basisnivået synes å romme en viss bredde, innebærer muligheten for en differensiert plassering innen dette basisnivået. En kan da få innplasseringer på det nedre og øvre sjiktet av basisnivåets tenkte gradienter, samt på midtsjiktet. En innplassering på det nedre sjiktet innebærer at kvaliteten befinner seg på en begynnende overgang til underliggende, tenkte kvalitetsgradienter, det jeg løselig kan omtale som "dårlig" kvalitet. En innplassering på det øvre sjiktet innebærer at kvaliteten befinner seg på en begynnende overgang til overliggende, tenkte kvalitetsgradienter, det jeg løselig kan omtale som "god" kvalitet. Dette vil si at den personen hvis kvalitetsbetraktning det er, er på vei bort fra det ikke-ladete og det "selvfølgelige" som er forbundet med basisnivået.

Trolig er de to forholdene jeg har påpekt, tett knyttet til hverandre: At det tilsynelatende ikke

er etablert noen gradert kvalitetsskala, er sannsynligvis på ett eller annet vis både forutsetning for og resultat av det smale spekteret som kvalitetsbetraktningene som oftest synes å foregå innenfor. Begge deler er igjen nok knyttet til faktorer som hemmer utviklingen av den jevne nordmanns utvikling av kvalitetsdifferensieringer. Det være seg begrensninger i matvarespekterets dybde og bredde, begrensninger i etterspørsel etter spesifikke matvarer og kvalitetsvariasjoner, og fravær av en etablert "kultur for matkvalitet" i den norske, store kulturelle samtalen av i dag¹⁹.

At kvalitetsskalaen er lite utviklet, legger hindringer i veien for at en kvalitetsskala skal forstås som løpende parallelt med en prisskala fordi dette innebærer at de to skalaene er vesentlig forskjellige på to punkt. Kvalitetsskalaen er ikke gradert, mens prisskalaen som benyttes er meget gradert (i ulike varianter av kombinasjoner av øre, kroner, 10-kroner, 100-kroner). Videre er spekteret på de tenkte kvalitetsgradientene som oftest synes å bli realisert, meget smalt, mens spekteret på prisgraderingene som regelmessig benyttes, er meget bredt. Med andre ord finnes det hindringer for at differensieringspunktene på kvalitetsskalaen finner sitt eget særlige gjensvar på prisskalaen, og vice versa.

0-0-0

Det at det prisforøkende elementet og kvalitetsskalaens beskaffenhet virker mot etableringen av sammenheng mellom kvalitet og pris, kan utdypes i fire punkter. Jeg argumenterer da generelt i forhold til den norske Per og Kari Hvermansen ettersom påstandene omfatter prosesser som presumptivt er gyldige på analytisk modellnivå.

For det første vil enhver endring som går i retning av å minske eller fjerne den betydning som tilskrives det prisforøkende element som årsak til høye/høyere priser, lette etableringen av en forståelse hvor fenomenet kvalitet og fenomenet pris kobles. Det er to veier til en slik reduksjon. Det er på den ene siden ved en endring av de faktiske forholdene ved "norsk avgiftspolitik" og dens effekter, "norsk distriktpolitikk" og dens effekter, og verdikjedens aktører sin søken etter økonomisk gevinst. Det er på den andre siden ved en endring av Per og Kari Hvermansens forståelse av de faktiske forholdene. Når det gjelder endring av Per og Karis forståelse av de faktiske forhold, kan det være snakk om endringsprosesser som er knyttet til helt andre sektorer en matvarer og matvarekvalitet. For eksempel kan en tenke seg at en endring av politisk syn hos den norske befolkning gjør at avgifter blir mer forståelig og akseptert, eller at endring i ideologi medfører at flere bosetter seg i distriktene noe som så gjør at en distriktpolitikk som søker å opprettholde bosetningen der blir mer vesentlig av egeninteresse. Begge deler reduserer presumptivt oppmerksomheten rettet mot og den betydning som tilskrives det jeg har omtalt som det prisforøkende element. Dette er tilfellet både på individuelt nivå og på gruppebasis. Når det skjer en reduksjon av oppmerksomheten rettet mot og den betydningen som tilskrives det prisforøkende element som årsak til høye/høyere priser, minsker også den forstyrrende innflytelse dette elementet har på den mulige koblingen mellom fenomenet kvalitet og fenomenet pris. Alt som bidrar til å lette koblingen mellom disse to fenomenene, bidrar også i utviklingen av en kvalitetsskala fordi prisskalaens spekter av graderinger vil bidra til å presse frem differensieringspunkter på

---

¹⁹ Mennell (1987) omtaler franskmenns forhold til mat opp gjennom tidene som hellende til "enjoyment of food", og engelskmenns som hellende til "trained incapacity to enjoy food". Westergaard omtaler noe som det "henrykte" og det "begeistrede" forholdet til mat versus det "snusfornuftige" forholdet (*Folkevett* 2001). Skal den norske matkulturen av i dag innplasseres i disse to dikotomiene, synes det rimelig å hevde at den først og fremst faller i dikotomiens andre ledd. Denne matkulturen er ikke noe godt grunnlag for å etablere en kultur for matkvalitet som går ut over det det kvalitetsmessige basisnivå innbefatter.

kvalitetsskalaen, og det i økende grad jo mindre forstyrret kobling mellom kvalitet og pris er. Dette gjør at kvalitetsskalaen endrer seg i retning av å få spesifiserte graderinger og større bredde på spekteret av graderinger. Kvalitetsskalaen endrer seg i retning av å bli mer lik prisskalaen, og denne likheten bidrar i sin tur til å lette den mentale etableringen av en sammenheng mellom en kvalitetsskala og en prisskala som løper parallelt.

For det andre vil en utvikling av kvalitetsskalaen i retning av gradert kvalitetsskala og større bredde, bidra til å lette etableringen av en forståelse hvor en kvalitetsskala løper parallelt med en prisskala uansett hva som er årsaken til kvalitetsskalaens utvikling. Utviklingen kan ha sitt utspring i helt andre kilder enn reduksjon av den betydning som tilskrives det prisforøkende elementet. Det kan være snakk om eksempelvis økt innslag av TV-kokker som entusiastisk formidler tanker om kvalitet, hyppigere besøk på restauranter eller økt innsats for etablering av kvalitetsmerker som eksempelvis Godt Norsk eller Debio. Alt som kan bidra til at matvarekvalitet blir tillagt større vekt, er her av betydning. Det er av betydning på to måter. Det er den selvstendige betydning som økt fokus på matvarekvalitet har for kvalitetsskalaens utvikling, og de implikasjoner denne utviklingen har for økt mulighet for en parallellføring mellom differensieringspunkter på en kvalitets- og en prisskala. Det er videre den relative betydningen som økt fokus på matvarekvalitet har: Ved at matvarekvalitet gis større oppmerksomhet, vil det innbyrdes forhold mellom den oppmerksomhet som gis det prisforøkende element og kvalitet justeres. Dette impliserer trolig at forholdet mellom den betydning som tilskrives henholdsvis det prisforøkende element og kvalitet som årsak til høye/høyere priser, også blir justert. Den årsaksattribueringen som er knyttet til det prisforøkende element, tappes da relativt sett for kraft. Dette bidrar så igjen til å lette etableringen av en forståelse hvor kvalitet blir forstått som årsak til høye/høyere priser, hvilket er å si at det letter etableringen av koblingen mellom fenomenet kvalitet og fenomenet pris. Den videre prosessen kan da tenkes slik det er presentert i slutten av forrige avsnitt.

For det tredje er det prisforøkende elementet og kvalitetsskalaens beskaffenhet muligens relatert til det at kvalitetsfenomenet fremstår som mangslungent og lite klart definert. Rent prosessuelt er det nemlig mulig å tenke seg at en reduksjon av den betydningen som tilskrives det prisforøkende element og en utvikling av kvalitetsskalaen, vil kunne innebære en kulturell presisering av hva kvalitet er ment å være. Denne presiseringen vil kunne dreie seg om en rendyrking av hvilke fenomen som skal tenkes inn som knyttet til kvalitet, og en utdyping og elaborering av disse fenomenene. Presiseringen vil også kunne dreie seg om en utvikling i retning av en klarere og sterkere forbindelse mellom hva det er av kvalitetsfenomenets innhold som skal realiseres i forhold til hvilken matvare og hva den skal brukes til. Denne siste presiseringen vil for det spesifikke produktet lette utviklingen av en sammenheng mellom kvalitet og pris fordi kvalitetsproblematikken blir mer begrenset. Alle enkelt-etableringer (for spesifikke produkter) av sammenheng mellom kvalitet og pris, fremmer utviklingen av en kulturell forståelse av at det er en allmenn sammenheng mellom matvarekvalitet og matvarepris. For at en slik forståelse skal kunne bryte igjennom, må det trolig en viss kritisk masse (Schelling 1978) til av slike enkelt-etableringer: Ikke før det er et tilstrekkelig antall produkter som det er etablert en sammenheng mellom kvalitet og pris for, vil disse produktene utgjøre en stor nok meningsskapende kraft til at det kan bli etablert en forståelse om at det er en allmenn sammenheng mellom kvalitet og pris. På det tidspunkt får forståelsen at det er en allmenn sammenheng mellom kvalitet og pris, selvgenererende kraft – den bidrar til å holde liv i seg selv.

For det fjerde kan kvalitetsskalaens beskaffenhet og kvalitetsfenomenets mangslungenhet og fravær av klar definisjon, utgjøre hindringer for å etablere merkevarer. Forsøk på ”å selge

inn” disse produktene til forbruker som noe av ”bedre” kvalitet enn andre produkter, vil kunne ha vansker for å finne noe resonans hos Per og Kari Hvermansen når kvalitetsskalaen ikke er gradert og når det kulturelt ikke er gitt hva det er av kvalitetsfenomenets innhold som skal realiseres i forhold til hvilken matvare. Det spesifikke produktet må da på et vis skape grobunn for seg selv i kvalitetshenseendet, det får liten hjelp av det som allerede finnes av kulturelle forståelser i tilknytning til kvalitet. Fordi etablering av merkevarer på kvalitetsgrunnlag vil bidra til kvalitetsskalaens utvikling og en kulturell presisering av hva kvalitet er ment å være, er det slik at etableringen av merkevarer hemmes av faktorer som etablering kunne ha bidratt til å endre slik at etableringen kunne ha gått lettere. Dette innebærer at etablering av merkevarer i Norge i dag, kan ha visse vansker å stri med som senere etablering av merkevarer ikke nødvendigvis møter.

Norske matvarers pris

Jeg skal avslutte denne rapporten med noen korte betraktninger om norske matvarers pris.

Tre av fire nordmenn mener matvarer er for dyre i Norge (Rye og Storstad 2001). Jeg har tidligere antydnet den muligheten at noe av bakgrunnen for denne oppfatningen kan skyldes at nordmenn gjerne kunne tenke seg å bruke noe av de pengene som går til mat, til noe annet. Det prisforøkende element indikerer også andre mulige grunner til en relativt meget utbredt oppfatning om at matvarer er for dyre. Det kan nemlig tenkes at nordmenns oppfatning av at matvarer er for dyre, er knyttet til betraktninger om det som for mine informanter inngår i det prisforøkende element: Matvarer er for dyre i Norge fordi ”norsk avgiftspolitik” og dens effekter, ”norsk distriktpolitikk” og dens effekter, og verdikjedens aktører sin søken etter økonomisk gevinst, fordyrer varene. Da blir matvarer for dyre fordi de er fordyret, og det av en fordyring som fremstår som uønsket og uønsket. Innenfor en slik tankeramme blir det heller ikke nødvendigvis inkonsistent slik Rye (2001) hevder, at det store flertallet av den norske befolkningen støtter kravet om lavere matvarepriser samtidig som et minst like massivt flertall gir sin klare støtte til å opprettholde et norsk landbruk av samme omfang som i dag²⁰. Innenfor en slik tankeramme er det nemlig fullt mulig å tenke seg at det norske landbruket kan fortsette slik det gjør i dag uten dramatisk strukturrasjonalisering og kostnadseffektivisering (som Rye antyder som nødvendig løsning for å redusere matprisene), og samtidig få billigere matvarer. En kan eksempelvis tenke seg at det gjøres noe med ”norsk avgiftspolitik” og den økonomiske gevinsten til de såkalte mellomleddene. Det vil i seg selv være tilstrekkelig for å få til billigere mat. Landbruket som sådan behøver ikke å trekkes inn i tankegangen i det hele tatt.

Ekstensivt småskalalandbruk er mulig å forstå som element i en særnorsk kvalitetsmessig god matproduksjon (Storstad 1998, Rye 2001). Det er imidlertid ingen av informantene som sier at de norske bøndenes måte å produsere mat på, er noe som nødvendigvis indikerer en særskilt god kvalitet på matvarene. Blant de meget få av informantene som nevner den norske landbruksproduksjonen av mat, blir den ikke forstått som annerledes enn eksempelvis den svenske. Den norske småskala landbruksproduksjonen fremstår ikke som noe som nødvendigvis innebærer en bedre kvalitet enn hva tilfellet er for andre lands småskalaproduksjon av mat, den fremstår heller bare som dyrere. I den grad dette er en allment utbredt forståelse i Norge, medfører det at to ting må skje hvis det skal bygges opp

---

²⁰ Rye (2001) bygger her på tall fra Dalen (1998). 83% av respondentene i Dalens undersøkelse er for å opprettholde et jordbruk av minst samme omfang som i dag. I Dalens undersøkelse går det også frem at 69% av de spurte mener prisene på norske matvarer er høye sammenliknet med prisene på matvarer i andre land vi kan sammenlikne oss med.

legitimitet blant Per og Kari Hvermansen for at norske matvarer har en høyere pris enn hva tilfellet er eksempelvis i Sverige, og at den høyere prisen er knyttet til kvalitet grunnet i produksjonsmåten. For det første må forståelsen av landbruket i Norge endres og da til noe som kontrasteres til det svenske. Dette åpner opp for den mulighet at norsk matproduksjon, og dermed norske matvarer, kan bli forstått som å være av bedre kvalitet enn de(n) svenske. For det andre må fokus på og betydning tilskrevet innholdet i "det prisforøkende element" som årsak til høye/høyere priser, reduseres. Dette letter koblingen mellom kvalitet og pris.

Referanser

- Adelswärd, V. og L. Sachs (1996), "The meaning of 6.8: Numeracy and normality in health information talks". *Sos.Sci.Med.*, Vol. 43. No. 8:1179-1187.
- Aftenposten (1998), *Grensehandel rett til vær.* 4.11.98, dag.
- Archetti, E. P. (1996), "Argentinas asado: Kjøttspising og identitet". *Samtiden*, 3/1996:16-25.
- Bateson, G. (1979), *Mind and Nature*. Glasgow: Fontana.
- Becker, H. S. (1973[1966]), *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New-York-London: The Free Press.
- Bourdieu, P. (1984), *Distinction*. London: Routledge.
- Bruksås, N., K. Myran og L. H. Svennebye (2001), *Grensehandelen med Sverige og Danmark. Sammenlikning av priser på grensen og i Oslo 2001*. Rapport 2001/28. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Brøgger, J. (1989), *Sosialantropologisk samfunnsforståelse. Det moderne menneskets problemer i sammenliknende perspektiv*. Trondheim Occasional Papers in Social Anthropology No.5. Trondheim: Sosialantropologisk Institutt, Universitetet i Trondheim.
- Corrigan, P. (1997), *The Sociology of Consumption*. London: SAGE.
- Dagligvarehandelen (1998), *Rekord – igjen!* 10.11.1998.
- Dalen, E. (1998), *Kjennskap og holdninger til norsk landbruk. 17.-23. februar 1998*. Rapport utarbeidet for Norges Bondelag og Landbrukssamvirket felleskontor. Oslo: Markeds- og Mediainstituttet.
- Døving, R. (1997), *FISK. En studie av holdninger, vurderinger og forbruk av fisk i Norge*. Rapport nr. 12 – 1997. Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.
- Edelman, B. (1997), *Shunters at Work. Creating a World in a Railway Yard*. Doktorgradsavhandling. Stockholm Studies in Social Anthropology, 37. Stockholm: Department of Social Anthropology, Stockholm University.
- Ericsson, B. (1997), "Grensehandel ingen ulykke". Debattinnlegg. *Dagens Næringsliv*, 5.2.1997.
- Ericsson, B. (2001), *Grensehandel mot Sverige: Bil- og bussbasert handel år 2000*. Rapport OR 15.01. Fredrikstad/Halden: Stiftelsen Østfoldforskning.
- Folkevett (2001), *Frydefulle fristelser*. 2/2001:6-7.
- Follo, G. (1997), *Subjektets risikokonstruksjon. Elementer til forståelse av risikofenomenets konstitusjon*. Hovedoppgave i sosialantropologi. Trondheim: NTNU.
- Follo, G. (1998), *Risiko – subjektets konstruksjon*. P-1/98. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Frykman, J. og O. Löfgren (1994), *Det kultiverte mennesket*. Oslo: Pax Forlag.
- Geertz, C. (1993[1984]), "'From the native's point of view'. On the nature of anthropological understanding". I: R. A. Shweder og R. A. LeVine (red.), *Culture Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haavind, H. (2000), "På jakt etter kjønnede betydninger". I: H. Haavind (red.), *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Gjøvik: Gyldendal Norsk Forlag.
- Halkier, B. (2001), "Risikohåndtering i forbrug: Behov for at 'kreolisere' sociologiske begreber". *Sosiologisk tidsskrift*, vol. 9:156-179.
- Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon (2000a), *Vagt om grensehandel*. 12.5.2000. Oppslag på HSHs nettside: http://www.hsh-org.no/kunder/hsh/hsh_publi.../FE8DCEC8A25231B5C1256928004158E

- Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon (2000b), *Grensehandelen mot Sverige*. 21.9.2000. Rapport vedhengt HSHs oppslaget "Grensehandel: Ny rekord i juli" på HSHs nettside: http://www.hsh-org.no/kunder/hsh/hsh_publi.../0E01F5AE5E0442E74125693F003694A
- Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon (2001a), – *Kritisk til undersøkelse om grensehandel*. 11.5.2001. Oppslag på HSHs nettside: http://www.hsh-org.no/Kunder/hsh/hsh_publi.../41581DE92358CED2C1256A4900226CD
- Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon (2001b), *Tvilsom rapport fra Østfoldforskning*. 14.5.2001. Oppslag på HSHs nettside: http://www.hsh-org.no/Kunder/hsh/hsh_publi.../D8800B10981337FAC1256A4C003B68E
- Hetlevik, I. og J. Holmen (1994), "Hvilket forhold har leger til risiko?" *Tidsskrift for Norsk Lægeforening*, nr. 15, 1994;114:1709-10.
- Hylland Eriksen, T. (1993), *Små steder – store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jacobsen, E. (2001), *Kjøtt og kjøttvarer i Norge. Om produktutvikling og kvalitetsdifferensiering*. SIFO-rapport 5/2001. Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.
- Jacobsen, E. og E. P. Stræte (2001), "Makt og mangfold i maten". *Kronikk. Aftenposten*, 16.10.01, dag.
- Kjærnes, U. (1993), "En hellig ku: Det politiske spillet om melken". *Sosiologi i dag* 1/93:67-84.
- Kjærnes, U. (1995), "Milk: Nutritional Science and Agricultural Development in Norway, 1890-1990". I: A. P. den Hartog (red.), *Food Technology, Science and Marketing: European Diet in the Twentieth Century*. Skottland: Tuckwell Press.
- Klatzky, R. L. (1980[1975]), *Human Memory: Structures and Processes*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Krech, D., R. S. Crutchfield, N. Livson, W. A. Wilson Jr. og A. Parducci (1982[1969]), *Elements of Psychology*. New York: Alfred A. Knopf.
- Kunnskapsforlaget (1991), *Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon*. 2. utgave, 4. opplag. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Kvale, S. (1998[1997]), *Det kvalitative forskningsintervju*. Gjøvik: Ad Notam Gyldendal.
- Landbruksdepartementet (2001a), pressemelding 15, 14.3.01. *Midlertidig forbud mot import*. Nettversjon: <http://odin.dep.no/ld/norsk/aktuelt/presse/020041-070011/index-dok000-b-n-a.html>
- Landbruksdepartementet (2001b), pressemelding 22, 6.4.01. *Norge lempet på importforbudet overfor de fleste EU- og EFTA land*. Nettversjon: <http://www.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/ld/2001/presse/020061-070023/index-dok000-b-n-a.html>
- Landbruksdepartementet (2001c), pressemelding 33, 22.6.01. *Matmomsen halveres*. Nettversjon: <http://www.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/ld/2001/presse/020061-990172/index-dok000-b-n-a.html>
- Landbruksdepartementet (2001d), publikasjon. *Momsreformen 2001*. Nettversjon 25.9.01: <http://odin.dep.no/ld/norsk/020031-990201/index-dok000-b-n-a.html>
- Larsen, T. (1998a), "Om å tenke forskjeller". I: G. Fermann og T. L. Knutsen (red.), *Virkelighet og vitenskap. Perspektiver på kultur, samfunn, natur og teknologi*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Larsen, T. (1998b), "I begynnelsen var Amerika. Den amerikanske indianer, kontraktteorien og den vitenskapelige revolusjon". I: S. Bagge (red.), *Det europeiske menneske. Individoppfatninger fra middelalderen til i dag*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

- Lavik, R. og A. Dulsrud (2000), *Sammenlignende prisundersøkelse av utvalgte grensehandelsvarer*. Forskningsrapport nr. 1, 2000, 2. opplag. Lysaker, Statens institutt for forbruksforskning.
- Lien, M. E. (1995), "Fuel for the body – Nourishment for Dreams: Contradictory Roles of Food in Contemporary Norwegian Food Advertising". *Journal of Consumer Policy*, vol. 18:157-186.
- Lien, M. E. (1996), "Kunsten å skape et unikt produkt". *Samtiden*, 3/1996:46-53.
- Lien, M. E. (1997), *Marketing and Modernity*. Oxford-New York: Berg.
- Lien, M. E. og R. Døving (1996), *Grønnsaker som mat og handelsvare. Kvalitetsoppfatninger fra produsent til forbruker*. Rapport nr. 2-1996. Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.
- Lyngø, I. J. (1997), "'Sundere, enklere, naturligere...' Om frokostmåltidet – rasjonalitet og formidling". *DUGNAD*, 1-1997, vol. 23:3-25.
- Mennell, S. (1987[1985]), *All Manners of Food. Eating and Taste in England and France from the Middle Ages to the Present*. Oxford-New York: Basil Blackwell.
- Molander, B. (1996), *Kunnskap i handling*. Gøteborg: Daidalos.
- Nationen (2001a), *Krangler om tall og metode*. 15.5.2001.
- Nationen (2001b), *Ulike undersøkelser*. 18.5.2001.
- Nationen (2001c), *Svenske tv-seere fikk slakteri-sjokk*. 22.9.2001.
- Nationen (2001d), *Tviheld på stykkpris*. 19.6.2001.
- Nationen (2001e), *Kilopris gir dyrare blomkål*. 20.6.2001.
- Nationen (2001f), *Full seier for stykkpris*. 4.7.2001.
- Nylenna, M. (1994), "Absolutt relativt – om prosent og prosentpoeng". *Tidsskrift for Norsk Lægeforening*, nr. 15, 1994;114:1735.
- Nørretranders, T. (1992), *Merk verden. En beretning om bevissthet*. Halden: Cappelen.
- Parsons, E. og P. Atkinson (1992), "Lay constructions of genetic risk". *Sociology of Health & Illness*. Vol. 14. No.4:437-455.
- Repstad, P. (1993[1987]), *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Roll-Hansen, D. (2001), "Blir du sykere hvis du får tenkt deg om? – på leting etter metodeeffekter i en undersøkelse om levekår". *Samfunnsspeilet* 4/2001:43-50.
- Rye, J. F. (2001), "Nordmenns matvarevalg: Billig og/eller bra?". *Landbruks-Økonomisk Forum*. 3/2001:5-15.
- Rye, J. F. og O. Storstad (2001), *Pris og kvalitet på matvarer: Hva velger forbrukerne?* Notat 2/01. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Schelling, T. C. (1978), *Micromotives and Macrobehavior*. New York: Norton.
- Shweder, R. A. (1993a[1984]), "Anthropology's romantic rebellion against the enlightenment, or there's more to thinking than reason and evidence". I: R. A. Shweder og R. A. LeVine (red.), *Culture Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shweder, R. A. (1993b[1984]), "Preview. A Colloquy of Culture Theorists". I: R. A. Shweder og R. A. LeVine (red.), *Culture Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Statistisk sentralbyrå (2000), *Forbruksundersøkelsen, 1999*. Nettversjon: <http://www.ssb.no/emner/05/02/fbu/main.html>
- Storstad, O. (1998), "Med hjelm og redningsvest ved matbordet". I: R. Å. Nilsen og P. Veiden (red.), *Sosiologisk Fantasi*. Oslo: Ad Notam.
- Storstad, O. (1999), "Betydningen av forbrukertillit i det norske matvaremarkedet". *Sosiologisk tidsskrift*. 4/1999:285-304.
- Stortingsmelding nr 40 (1996-97), *Matkvalitet og forbrukertrygghet*.

- Stræte, E.P. (2001), *Produktmangfold i verdikjeden for melk. En analyse av maktforholdet*. Bygdeforskning-rapport 5/01. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Tolo, E. og H. Schwencke (2000), "Norske forhold" og "Død under transport og oppstalling". I: Fagsenteret for kjøtt, *Kjøttets tilstand 2000*. Nettversjon: <http://www.fagkjott.no/fagweb/sys.nsf/framesets/startframe>
- Vettenranta, S. (1998), *Making Sense of Chernobyl Nine Years After: TV News Reception Study of the Environmental Disaster*. Rapport nr. 13, Pedagogisk institutt. Trondheim: Pedagogisk institutt, NTNU.
- Wandel, M. (1993), *Pris, kvalitet og tilgjengelighet av grønnsaker. Forbrukernes vurderinger*. Arbeidsrapport nr. 1-1993. Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.